

**Ladislav Csontos SJ
Józef Młyński**

Kultúrne a sociálne vplyvy na stabilitu rodiny

Kultúrne a sociálne vplyvy na stabilitu rodiny

Editori Ladislav Csontos SJ, Józef Młyński

Dobrá kniha

Trnava 2019

- © Trnavská univerzita v Trnave, Teologická fakulta, 2019
- © doc. PhDr. Rastislav Bednárik, CSc., JUDr. Zuzana Bošnáková, prof. ThDr. Ladislav Csontos SJ,
PhD., Mgr. Mariana Hamarová, Dr Marek Kulesza, prof. dr hab. Władysław Majkowski SCJ, dr.
hab. Józef Młyński, prof. dr hab. Mieczysław Ozorowski, dr Justyna Stępkowska, MD, PhD.,
prof. MUDr. Mária Šustrová, CSc., Mgr. Silvia Zábavová CJ, PhD., 2019

Trnavská univerzita, Teologická fakulta
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
tel.: +421 2/52 77 54 10
www.tftu.sk

Zodpovedná redaktorka: Mgr. Anna Dirbáková
Grafická úprava: Ivan Janák

Recenzenti: doc. ThDr. Jozef Kyselica SJ, PhD.
prof. dr hab. Andrzej Kozera

Vychádza ako výstup z projektu: APVV 15-0189 „Vybrané faktory pro-rodinnej stratégie
a podpora stabilnej rodiny v multikultúrnom prostredí“

ISBN 978-80-8191-223-8

Obsah

Predhovor	5
Prof. dr. hab. Władysław Majkowski SCJ: Współczesna rodzina multikulturowego świata	7
JUDr. Zuzana Bošnáková: Komparácia nástrojov rodinnej politiky vo vybraných krajinách strednej Európy	19
Doc. PhDr. Rastislav Bednárik, CSc.: Prorodinné sociálne dávky a benefity v medzinárodnom porovnaní.	35
Mgr. Silvia Zábavová CJ, PhD.: Rómske rodiny a ich stabilita	49
Dr. Justyna Stępkowska, MD, PhD.: Work – Family life Balance na przykładzie kobiet w grupie zawodowej lekarzy w Polsce	63
Dr. hab. Józef Młyński: Problem bezdomności a możliwe formy prewencji, wsparcia stabilności rodziny, studium społeczne na przykładzie badań w Tarnowie.....	73
Mgr. Mariana Hamarová: Možnosti prevencie nedorozumení v manželstve prostredníctvom etického prístupu Ursu Baumanna	89
Prof. dr. hab. Mieczysław Ozorowski, Dr. Marek Kulesza: Coaching rodzinny jako pomoc w znalezieniu równowagi między życiem rodzinnym i zawodowym – doświadczenia polskie	101
Prof. MUDr. Mária Šustrová, CSc.: Zlepšenie kvality života rodín s dieťaťom s Downovým syndrómom. Skvalitnenie zdravotno-sociálnej starostlivosti a sociálnej podpory	111

Predhovor

Empirický výskum zameraný na problematiku finančných a nefinančných stabilizátorov rodiny, uskutočnený v roku 2018 v rámci riešenia projektu APVV 15-0189 „Vybrané faktory pro-rodinnej stratégie a podpora stabilnej rodiny v multikultúrnom prostredí“, odhalil dôležitú súvislosť medzi celkovými príjmami rodiny a časom, ktorý môžu mužovia a ženy venovať budovaniu manželského vzťahu, vzťahom s deťmi a napokon aj sebe samým. Poukázal na skutočnosť, že značná časť mužov, takmer 35%, trávi v zamestnaní viac ako desať hodín denne, k čomu je potrebné pripočítať ešte cestu do zamestnania. Okrem toho menej ako 30% mužov cíti, že venuje dostatok času vzťahu s manželkou a s deťmi. Obe tieto skutočnosti sú silno závislé od výšky celkového príjmu rodiny a najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Z toho vyplýva dôležitosť sociálnych dávok štátu pre rodiny, čomu sa venujú komparácie s okolitými štátmi a najmä s vyspelými štátmi Európskej únie. Ukazuje sa pritom, že okrem absolútnej výšky dávok je dôležitá aj ich relácia voči priemernej mzde a závislosť od veku nezaopateného dieťaťa.

Prostredie Slovenskej republiky možno charakterizovať ako križovatku kultúr vyznačujúcu sa silnou multietnicitou. Etnické menšiny v nej v súčasnosti tvoria takmer 20% obyvateľstva. Osobitne dynamická je menšina Rómskeho obyvateľstva, ktoré je charakteristické vysokou pôrodnosťou, nízkou gramotnosťou, vysokou nezamestnanosťou a nízky sociálnym statusom. Osobitným problémom sú segregované sídla, kde je aj veľmi nízka úroveň bývania, hygieny a starostlivosti o deti. Rómska rodina napriek všetkým problémom vykazuje pomerne silnú súdržnosť, na ktorej možno ilustrovať všeobecne ľudské dimenzie manželskej a rodinnej súdržnosti. Na druhej strane, slovenská spoločnosť je pod silným vplyvom mediálnych obsahov konzumnej kultúry vyznávajúcej životný štýl, ktorý sa zásadne líši od toho často pripomínaného tradične kresťanského. Kresťanská viera je tak u mnohých celkom odtrhnutá od každodenného života a nepretvorila sa na konkrétny kresťanský životný štýl manželstva a rodiny.

Súčasná majoritná spoločnosť prežíva vážny problém týkajúci sa hľadania rovnováhy medzi profesionálnou kariérou a rodinným životom. Vidieť to na najmä na profesiách, ktoré si vyžadujú veľkú osobnú i emocionálnu zaangažovanosť, ako je napríklad povolanie lekára. Osobitne to prežívajú ženy, ktoré sa chcú naplno realizovať v tejto profesii i v rodine ako dobré matky. Iným extrémnym problémom je fenomén bezdomovectva, ktorý sa rozšíril v ekonomicky vyspelých krajinách, ku ktorým patrí aj Slovenská republika a susedné štáty. Výskumy poukazujú na súvislosť tohto fenoménu s disfunkciou rodiny a nezamestnanosťou, ktoré neraz vedú ku vzniku sociálnych patológií. Tieto zistenia však nie sú len akademickými konštatovaniami, ale predstavujú v prvom rade výzvy k hľadanju konkrétnych spôsobov pomoci, sprevádzania a prevencie týchto javov.

Dobré príklady z teórie i praxe môžu byť náznakmi, čo treba robiť a čo nezanedbávať a inšpiráciami v procese presúvania ľažiska od pomoci k svojpomoci. Tu môže byť užitočné využitie metód coachingu a counselingu, alebo jednoducho sprevádzania v širokom slova zmysle, keď rodiny sprevádzajú rodiny, ako sa to ukazuje pri rodinách s deťmi s Downovým syndrómom. Dnes sú osobitne aktuálne otázky rozvedených manželstiev, ktoré však nemožno zredukovať iba na problém pristupovania k sviatostiam, pretože súčasná situácia si vyžaduje, aby sa znova preskúmala celá pastoráciu manželstva a rodiny: od prípravy snúbencov na manželstvo až po pastoračné sprevádzanie snúbencov a rodín.

To všetko sú výzvy pre každú zainteresovanú osobu, zvlášť pre politikov na všetkých úrovniach od obcí cez štát až po medzinárodné spoločenstvo, v našom prípade po Európsku úniu.

Editori

Współczesna rodzina multikulturowego świata

Władysław Majkowski SCJ

Abstrakt

Rodinný život je dôležitou súčasťou každej spoločnosti. To znamená, že nikdy nebola ani nebude existovať spoločnosť, v ktorej nebude žiadna rodina. Táto prítomnosť rodiny v sociálnom živote má svoj pôvod nielen v osobných podmienkach jednotlivcov, ale aj v nenahraditeľnej úlohe, ktorú rodina zohráva v sociálnej dimenzii spočívajúcej v plodení. Rozmnožovanie je absolútou podmienkou pre prežitie každej spoločnosti. Dôvodom je životný cyklus jednotlivcov, ktorého poslednou fázou je smrť. Nedostatočná zastupiteľnosť umierajúcich jednotlivcov by viedla k zániku spoločnosti. Napriek tomu, že rodinný život má svoju vlastnú dynamiku, rodina nie je izolovaným svetom, ktorý nie je citlivý na svoje prostredie. V sociológii to nachádza výraz v konštatovaní, že rodina je mikroštruktúra zabudovaná do makroštruktúr. Zmeny v makroštruktúre preto vždy zahŕňajú zmeny v rodine. Zdá sa, že spomedzi mnohých makroštrukturálnych procesov, ktoré ovplyvňujú rodinný život v modernej spoločnosti, sú najdôležitejšie: sekularizácia, globalizácia a kultúrne zmeny. V čase, keď sa sekularizácia stáva skutočnosťou, dochádza v rodine k d'alekosiahlym zmenám. Platí to pre jej doktrinálnu dimenziu, ale aj pre oblasť správania. Svet charakterizovaný významnými zmenami výrazne mení pohľad na rodinu, jej fungovanie ako spoločenstvo a správanie jej členov. Globalizácia zohráva predovšetkým úlohu šírenia špecifických rodinných modelov a vzorov správania jednotlivých členov rodín. Základná zákonitosť tohto procesu je veľmi jednoduchá a jednoznačná: sú to ekonomicke silné krajinu s primeraným populačným potenciáлом, ktoré zavádzajú nové vzorce správania do iných spoločností. Tlak na ich prijatie je veľmi silný. Preto je kultúrna invázia dominantných kultúr v modernom svete dôležitou súčasťou zmeny.

Kľúčové slová: racionalizácia postojov, spoločenské zmeny, kultúrne zmeny, sekularizácia, globalizácia, nové modely rodinného života

Wstęp

Życie rodzinne jest elementem składowym każdego społeczeństwa. Oznacza to, że nie było, nie ma i nie będzie społeczeństwa, w którym nie byłoby rodziny. Ta obecność rodziny w życiu społecznym ma swoje źródło nie tylko w uwarunkowaniach osobowych jednostek, ale też w niezastąpionej roli, jaką pełni rodzina w wymiarze społecznym – a mianowicie w prokreacji. Prokreacja bowiem jest absolutnym warunkiem przetrwania każdego społeczeństwa. Wynika to z cyklu życia jednostek, których ostatnim etapem jest śmierć, a niezastępowane przez nowe, spowodowałyby pustkę, która doprowadziłaby do anihilacji społeczeństwa.

Trzeba jednocześnie dodać, że rodzina jest jedynym społecznie uznanyim środowiskiem, w którym rodzą się dzieci. Nie zmienia tego twierdzenia fakt, że obecnie znaczny odsetek dzieci przychodzi na świat poza formalnym związkiem małżeńskim oraz to, że według wszelkiego prawdopodobieństwa ten rodzaj prokreacji nie tylko nie zaniknie, ale nawet jego forma będzie się nasilała. Powodem, który leży u podstaw takiego przekonania jest to, że rodzina nie tylko jest środowiskiem rodzenia dzieci, ale także ich socjalizacji – wychowania. Nie ma lepszego środowiska wychowawczego jak dobrze funkcjonująca rodzina. W takiej rodzinie dziecko doświadcza najlepszych wzorców funkcjonowania w grupie, które będą jej potrzebne nie tylko wtedy, gdy będzie funkcjonować w różnych wymiarach życia społecznego, ale gdy – jako osoba dorosła – założy własną rodzinę. Wyniesione z domu rodzinnego wzorce są w tym przypadku wyjątkowo funkcjonalne.

Pomimo faktu, że życie rodzinne ma swoją własną dynamikę, to rodzina nie jest wyizolowanym światem, niepodatnym na oddziaływanie otoczenia. W socjologii znajduje to wyraz w twierdzeniu, że rodzina jest mikrostrukturą osadzoną w makrostrukturach. I chociaż pomiędzy makro i mikrostrukturą ma miejsce wzajemne oddziaływanie, to jednak siła tego oddziaływania nie jest jednakowa w obydwu

kierunkach. To makrostruktury z racji swoich wielkości mają przewagę wpływu nad oddziaływaniem, które dokonuje się w odwrotnym kierunku. Z tego powodu studium życia rodzinnego powinno zawsze mieć swoje odniesienie do uwarunkowań makrostrukturalnych.

Wydaje się, że spośród wielu makrostrukturalnych procesów, które wpływają na życie rodzinne w nowoczesnym społeczeństwie, najważniejszymi są: sekularyzacja, globalizacja i zmiany kulturowe. Każdy z tych procesów na swój sposób oddziałuje na życie rodzinne, a wszystkie razem stanowią szeroką platformę uwarunkowań zmian, jakie zachodzą we współczesnej rodzinie.

1. Makrostrukturalne uwarunkowania życia rodzinnego

Rodzina, jako mikrostruktura jest zawsze usytuowana w szerszym kontekście społecznym, ekonomicznym i kulturowym. W socjologii są one określane jako makrostruktury. Funkcjonując w tych środowiskach rodzina pozostaje pod ich przemożnym wpływem. Stąd wszystkie ważniejsze alteracje w makrostrukturach mają swoje reperkusje w rodzinie. Oznacza to, że makrostruktury warunkują zmiany w samej rodzinie, jak i jej funkcjonowanie. Analizując alteracje w życiu rodzinnym, należy prawie zawsze sytuować je w kontekście zmian makrostrukturalnych. Dlatego uzasadnionym jest twierdzenie, że „nie ma rodzin w ogóle, lecz zawsze jest to rodzina konkretnego społeczeństwa z jego konkretnymi cechami”¹.

Dobrym przykładem makrostrukturalnego oddziaływania na życie rodzinne są zmiany, które były wynikiem industrializacji i urbanizacji. Preindustrialna rodzina była zorganizowana wokół gospodarstwa rodzinnego. Było to miejsce zatrudnienia dla całej rodziny i źródłem jej utrzymania. Rodzina bazująca na rodzinnym gospodarstwie stanowiła także jedyny system zabezpieczenia dla poszczególnych jej członków. Poza rodziną jednostka była skazana na ekonomiczną biedę i społeczną izolację. Mając na uwadze ten stan rzeczy rodzina odznaczała się trwałością, która wynikała z jej ekonomicznej i zabezpieczeniowej funkcji. Rozpad rodziny przez rozwód nie wchodził w grę, ponieważ skazywałaby jednostkę nie tylko na biedę, ale nawet uniemożliwiałaby jej przetrwanie.

Rodzinne gospodarstwo cechowało się tym, że dawało zatrudnienie wszystkim członkom rodziny, na marę ich możliwości fizycznych. Rodzinnej ekipie produkcyjnej przewodził ojciec, będąc niekwestionowanym autorytetem. Rodzinna produkcja była zasadniczo ukierunkowana na zaspokojenie własnych potrzeb. Tylko niewielka część rodzinnej produkcji trafiała na rynek, by w ten sposób zdobyć środki na zakup tych nielicznych dóbr, których rodzina nie była w stanie sama wyprodukować. Konsekwencją takiej formy funkcjonowania rodziny była jej struktura. Rodzinne gospodarstwo, zważywszy jego niską kulturę agrarną, potrzebowało rąk do pracy. Gwarantowało to każde nowe dziecko w rodzinie tym bardziej, że koszty socjalizacji dziecka były minimalne. W takiej sytuacji

„dziecko stawało się dobrem konsumpcyjnym w trzech wymiarach: w wymiarze afektywnym przysparzało zadowolenia rodzicom i podnosiło prestiż społeczny rodziny; w wymiarze rodzinnego systemu produkcji każde dodatkowe dziecko stanowiło nową parę rąk do pracy; wreszcie w terminach zabezpieczenia – wielodzietna rodzina, zważywszy na wysoką śmiertelność ludzi, a zwłaszcza dzieci – wzmacniała gwarancję opieki na starość dla rodziców”².

Zespolenie życia rodzinnego z rodzinnym gospodarstwem miało swoje wielorakie konsekwencje. Najpierw było źródłem daleko posuniętej solidarności wszystkich członków rodziny, potrzebnej tak w przypadku konfliktu z innymi rodzinami, jak i zaspokajaniu potrzeb członków rodziny; dawało

¹ DYCZEWSKI, L.: *Rodzina polska i kierunki jej przemian*, Warszawa, ODiSS, 1981, s. 10-11, ISBN 83-00-00143-4.

² MAJKOWSKI, W.: *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*, Kraków, Wydawnictwo Księży Sercanów, 1997, s. 54, ISBN 83-86789-07-7.

poczucie jedności rozumianej jako „my” – *in-group* w odróżnieniu od wszystkich innych – „oni” – *out-group*. Poczucie jedności członków rodzinnej grupy powodowało utożsamianie celów poszczególnych członków rodziny z celami całej rodziny, wreszcie solidarność rodzinna wychodziła naprzeciw potrzebom członków rodziny, którzy zakładali własne rodziny.

Sytuacja w rodzinie uległa radykalnym przemianom na skutek zmian w makrostrukturze, a mianowicie w ramach procesu industrializacji i urbanizacji, co dało początek społeczeństwu przemysłowemu. Główną cechą tego społeczeństwa jest rozwój drugiego sektora – przemysłu, dzięki zastosowaniu w produkcji nowych wynalazków. Umożliwiło to produkcję na szeroką skalę i w konsekwencji stworzenie gospodarki rynkowej. Rozwój przemysłu stworzył możliwości pracy i zdobywania środków do życia poza rolnictwem, a jednocześnie ożywił w jednostkach chęć bogacenia się. Tym sposobem nadmiar siły roboczej na wsi został nakierowany do nowych ośrodków miejskich w przemyśle. W następstwie tego otwarła się nowa, dotąd nieznana, ścieżka społecznego awansu dla ludzi młodych i odważnych, niezależna od uwarunkowań rodzinnych.

Następstwa industrializacji są wielorakie. Jedne dotyczą całego społeczeństwa, inne jego części. Do pierwszych należy zaliczyć powstanie ośrodków miejskich, w których zamieszkiwali pracownicy zatrudnieni w miejskich fabrykach. Praca w przemyśle otwierała nowe ścieżki społecznego awansu. Gwałtownie rosła rola przygotowania zawodowego, a więc wykształcenia. Również dla rodziny nowa sytuacja powodowała nowe wyzwania. Rodzinne gospodarstwo przestało jednoznacznie stanowić ośrodek życia rodzinnego. Wielu członków rodziny opuszczało je, by szukać środków do życia w przemyśle. Wielodzietność, która dotąd była jak najbardziej pożądana, teraz nie tylko utraciła pierwotne znaczenie, ale nawet stawała się dysfunkcyjną, tak z racji kosztów socjalizacji dziecka (wykształcenia), jak i z powodu wzrostu trudności w przemieszczaniu się w poszukiwaniu pracy w ogóle, czy lepiej płatnej pracy. Same rodziny w nowym środowisku, z różnych powodów, traciły swoją pierwotną spójność, rosła liczba rozwodów.

Nastąpił też rodzaj „rozwodu” pomiędzy dwoma, pozostającymi dotąd w bliskiej symbiozie, instytucjami: religią i rodziną. W społeczeństwie preindustrialnym te dwie instytucje przenikały się i uzupełniały. Rodzina była nie tylko instytucją prawa naturalnego, ale też pełniła funkcję religijną. Obydwie instytucje funkcjonowały na zasadzie pewnego monolitu. Odzwierciedlało to inny układ na poziomie społecznym. „Władze cywilne i kościelne zostały połączone czymś w rodzaju milczącego paktu. Pierwsze przejmowały nadzór nad przepisami kościelnymi, obyczajami i praktykami religijnymi, drugie udzielały władzom cywilnym moralnego wsparcia i pomocy”³. W takich układach Kościół mógł wywierać wpływ na całe życie chrześcijańskiego świata. Ten rodzaj wpływu utracił Kościół w sytuacji, kiedy rodzina została wyjęta spod kościelnej jurysdykcji i poddana jurysdykcji władzy świeckiej.

Inną zmianą, jaka nastąpiła w rodzinie w kontekście industrializacji była praca kobiet poza domem. Fakt ten nie tylko utrudniał kobiecie pełnienie roli kustosza rodzinnego ogniska, ale spowodował jej niezależność ekonomiczną. Ta pozytywna rola ze względów ekonomicznych miała też swój wymiar negatywny – osłabiła rodzinę więź. Ujawniało się to nade wszystko w sytuacji, kiedy rodzina przeżywała jakąś formę kryzysu. Kobieta, będąc ekonomicznie niezależną, łatwiej decydowała się na rozwód, niż w sytuacji ekonomicznej zależności od męża. Stąd nie może dziwić fakt wzrostu liczby rozwodów w ogóle, a w mieście w szczególności.

³ PIWOWARSKI, W.: *Proces sekularyzacji rodziny jako instytucji społeczno-religijnej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4(1976), s. 103, ISSN 0137-4176 .

2. Nowe makrostrukturalne uwarunkowania życia rodzinnego

Chociaż istnieje znaczna liczba makrostrukturalnych uwarunkowań zmian w życiu rodzinnym, to obecnie trzy wydają się być najważniejsze. Są nimi: sekularyzacja małżeństwa i rodziny, globalizacja oraz zmiany kulturowe.

2.1. Sekularyzacja

Chociaż pojęcie sekularyzacji na stałe zdominowało się w nauce, to jednak nie jest do końca pojęciem jednoznacznym. Ten brak jednoznaczności wynika z faktu ideologicznych uwarunkowań. Podczas, gdy dla jednej grupy naukowców sekularyzacja oznacza przyznanie autonomii światu *profanum*, dla innych jest pierwszym krokiem do laicyzacji wszystkich wymiarów życia. Tu przez sekularyzację rozumie się „proces dzięki któremu sektory społeczeństwa i kultury wyzwalały się spod dominacji religijnych instytucji i symboli (...) sekularyzacja jest czymś więcej niż tylko społeczno-strukturalnym procesem. Ogarnia całość życia kulturalnego i twórczego i może być obserwowana na przykładzie zaniku religijnych treści w sztuce, w filozofii w literaturze oraz (...) zupełnie świeckiej wizji świata”⁴.

Podobnie jak samo rozumienie sekularyzacji nie jest jednoznaczne, również różni autorzy, różnych dopatrują się jej źródeł. W niniejszym elaboracie zostaną wspomniane trzy z nich: odejście od greckiego panteizmu w filozofii ku judaistycznej wizji świata, wielkomiejski styl życia i racjonalizacja postaw. W pierwszym przypadku ma miejsce radykalna zmiana wizji świata i Boga. Grecki panteizm, w ramach którego pierwiastek boski i ziemski zlewają się, został zastąpiony wizją aktu stworzenia, w ramach którego Bóg jest obecny we wszechświecie, ale nie na sposób panteistycznego przenikania, a na sposób swojej wszechobecności we wszechświecie. Bóg jest Panem wszechświata, podtrzymuje go w istnieniu, ale z nim się nie utożsamia⁵.

W judeo-chrześcijańskiej wizji świata, Bóg – Emmanuel, niezależnie od tego jak bliski jest człowiekowi, zawsze jest od człowieka różny. Również w żadnym wymiarze swojej boskości nie utożsamia się ze swoim stworzeniem. Obecny we wszechświecie Bóg nie czyni go „zdywinowanym”, każdy z tych światów „pozostaje sobą”. Paradoksalnie, można pokusić się nawet o stwierdzenie, że „im Bóg jest bliższy światu i człowiekowi, tym jaskrawiej jest postrzegany jako inny od wszelkiego stworzenia”⁶.

Drugą okolicznością, która wpływa na sekularyzację jednostki i grup jest wielkomiejski styl życia. Zdobywając poza rolnictwem środki do życia, jednostka nie jest bezpośrednio zależna od klimatu, pogody, urodzaju. Te rzeczy kupuje na rynku i są one dostępne nawet, jeśli miał miejsce nieurodzaj, czy jakiś inny kataklizm. Nowoczesny handel dość łatwo sobie radzi z tymi niedogodnościami. Człowiekowi wielkiego miasta znika z horyzontu bezpośrednią zależność od wyższych sił. Sam Bóg nie jest mu potrzebny celem zaradzenia codziennym potrzebom. „Nawet wieża kościelna, która zdecydowanie wyrasta ponad wiejskie budynki, tu ginie wśród drapaczy chmur. Tym samym nie jest już widzialnym znakiem ludzkiego do Boga odniesienia”⁷.

Wreszcie sekularyzacja znajduje swoją pożywkę w racjonalizacji ludzkiego życia we wszystkich jego wymiarach, a w szczególności relacji do świata przyrody, produkcji dóbr i funkcjonowania władzy. Pierwszy wymiar znajduje swój wyraz w dążności człowieka do lepszego poznania przyrody i przez to zdobycia nad nim kontroli. Zdobywając nad światem kontrolę jednostka pośrednio

⁴ BERGER, P. L.: *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*, Kraków, „Nomos”, 1997, s. 150, ISBN 83-85527-49-4.

⁵ MAJKOWSKI, W.: *Sekularyzacja małżeństwa i rodziny*, w: *Laicyzacja i sekularyzacja społeczeństwa nowożytnego (VI-VII w.)*, J. Wiśniewski red., Olsztyn, „HOSIANUM”, 2008, s. 269, ISBN 978-83-89093-45-5.

⁶ Tamże, s. 269.

⁷ Tamże, s. 270.

emancypuje się spod teologicznej wizji świata fizycznego. Jednostka nabywa poczucie władzy nad przyrodą, która wcześniej była Bożym atrybutem.

Jeszcze bardziej bezpośrednie odniesienie ma zasada racjonalizacji w odniesieniu do produkcji dóbr. Ilość i różnorodność produkowanych dóbr daje człowiekowi poczucie bezpieczeństwa przy jednoczesnym doświadczeniu relatywności wszelkich rozwiązań, a szczególnie na polu produkcji. Jeszcze wczoraj aktualne technologie, dziś nie mają już zastosowani, świat zmienia się rodząc w jednostkach doświadczenie i przekonanie w zmienność wszelkich rozwiązań.

Wreszcie zasada racjonalności zaczęła funkcjonować w odniesieniu do społecznej organizacji. W jej następstwie zakwestionowano pochodzenie i sprawowanie władzy, rozumianej jako tzw. „świętej inwestytury”, a więc jej boskie pochodzenie. To nie z mandatu niebios, a z woli ludu, ktoś sprawuje władzę. Zakres władzy i czas jej sprawowania wynika z samego mandatu. Oznacza to, że mandat władzy w tych zakresach zależy od woli ludu.

Zasada racjonalizacji miała swoje źródło w zmorzonej tendencji do poznania i poddania kontroli świata przez człowieka. Działanie to nazwał Max Weber „odczarowywaniem świata”. Wynika ono z przekonania o prawie nieograniczonych możliwościach poznań ludzkiego umysłu, co następnie umożliwi sprawowanie nad nim kontroli⁸.

2.2. Globalizacja

Drugi rodzaj makrostrukturalnych zmian we współczesnym świecie to globalizacja. Chociaż globalizację najczęściej wiąże się ze światem ekonomii w ramach tworzenia się ponadpaństwowych korporacji, to jednak globalizacja obejmuje również inne wymiary życia, a więc życie społeczne i kulturowe. Przez globalizację rozumie się wzajemność państw, społeczeństw i regionów wyrastającą na bazie wielorakiej między nimi relacji. Globalizacja jest formą unifikacji świata.

Szereg zmian leży u podstaw globalizacji, dając jej początek. Pierwszą i najważniejszą są nowe techniki komunikacyjne. Należą do nich: faksy, telewizja cyfrowa i kablowa, Internet, poczta elektroniczna itp. Rozwój technik komunikacyjnych sprawił, że „skurczyły” się odległości. O zdarzeniu, które ma miejsce w jednym zakątku świata, kilka minut później wie cała jego reszta. W tym zakresie geograficzne odległości straciły całkowicie na znaczeniu.

W podobnym kierunku zadziałyły nowoczesne środki transportu, zwłaszcza samolotowego. Przemieszczanie się ludzi nie tylko stało się powszechnie, ale i szybkie. Ktoś może śniadanie spożywać w Moskwie, obiad w Rzymie, a kolację w Nowym Yorku. Usprawniony został system transportu rzeczy i produktów, co zintensyfikowało wymianę handlową. W tym samym kierunku zadziałał nowoczesny system bankowy, który usprawnił szybki przepływ kapitału. Do tego trzeba dodać zmianę jakości dóbr, będących przedmiotem handlu, a mianowicie produkty oparte na Internecie, związane z przepływem informacji, która stała się dobrem o wyjątkowym znaczeniu. Tak więc „narodziny gospodarki opartej na wiedzy wiążą się z pojawiением się dużej kategorii technicznie przygotowanych konsumentów, gotowych i chętnych do włączenia do swojego życia codziennego nowości z zakresu technik komputerowych, rozrywki i telekomunikacji”⁹.

W ramach procesu globalizacji powstały ponadnarodowe korporacje, które świadczą swoje usługi w wielu państwach z obszaru całego świata. Chociaż do powstania ponadnarodowej korporacji nie wymaga się jakiejś konkretnej wielkości, to jest rzeczą oczywistą, że korporacje wielkie łatwiej się odnajdują w ponadnarodowej przestrzeni. One też dysponują budżetem, przewyższającym niekiedy

⁸ WEBER, M.: *Nauka jako zawód i powołanie*, w: *Polityka jako zawód i powołanie*, M. Dębski red., Warszawa, Niezależna Oficyna Wydawnicza, 1989, ISBN 83-7006-779-4, s. 47

⁹ GIDDENS, A.: *Socjologia*, Warszawa, PWN, 2005, s. 76, ISBN 83-01-14408-4.

budżet nawet państwa średniego. Przykładem takich korporacji są: General Motors, Colgate, Mitsubishi czy Coca-Cola.

Znaczącą rolę w procesie globalizacji odgrywają też organizacje międzynarodowe. Są to zarówno organizacje rządowe, jak i pozarządowe. Przykładem pierwszych są: Organizacja Narodów Zjednoczonych, Światowa Organizacja Zdrowia, Międzynarodowa Organizacja Pracy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Unia Europejska. Do najważniejszych międzynarodowych organizacji pozarządowych zalicza się: Czerwony Krzyż, Amnesty International, Lekarze bez Granic, Greenpeace. Organizacje pozarządowe stawiają sobie wielorakie cele, poczynając od ratowania ludzkiego życia, poprzez pomoc humanitarną, a na ochronie środowiska kończąc. Nieraz mają one swoje dopełnienie w organizacjach o mniejszym zasięgu, które również, choć w mniejszym stopniu, wywierają presję w kierunku unifikacji świata.

2.3. Zmiany kulturowe w ramach globalizacji

Tendencje globalizacyjne nie ominęły także kultury. Globalizacja nie pozostała bez wpływu na sposób myślenia ludzi, ich system wartości, związki i relacje z innymi. „W miarę jak społeczeństwa (...) ulegają dogłębnym przemianom, tracą dawne znaczenie ich podstawowe instytucje. Stwarza to konieczność przedefiniowania intymnych i osobistych aspektów życia, takich jak rodzina, płeć kulturowa, seksualność, tożsamość osobista, nasze interakcje z innymi i nasz stosunek do racy”¹⁰. Można bez ryzyka pomyłki stwierdzić, że wszystkie wymiary ludzkiego życia, począwszy od społecznych norm regulujących życie ludzi do rzeczy na wskroś prozaicznych, stają się częścią procesu zmian w dużej mierze globalizacyjnych. W społecznościach tradycyjnych tożsamość jednostki kształtowała lokalna społeczność, w której dana osoba przyszła na świat, a świat lokalnej kultury dostarczał jej jednoznaczne wskazówki, jak postępować.

Zmiany kulturowe o charakterze globalnym powodują, że – jak zauważa Hamelink – „imponująca różnorodność systemów kulturowych na świecie zmniejsza się za sprawą bezprecedensowego w historii procesu 'kulturowej synchronizacji'”¹¹. Ten proces nie jest jednak procesem „pokojowym”. Mniejszym społeczeństwom narzucony jest „hollywoodski” styl życia, nowy świat wartości, które w sposób zasadniczy eliminują kultury narodowe. Globalizacja w wymiarze kulturowym nabiera cech „kulturowego imperializmu” dewastującego kulturę lokalne. Masowa kultura świata zachodniego zmierza do swoistej „makdonaldyzacji” kulturowej, w ramach której kultury wszystkich społeczeństw uległyby procesowi ujednolicenia.

To stwierdzenie ma swoje ograniczenie. Rzecz w tym, że chociaż żadna kultura nie ma charakteru absolutnego monolitu, to jednak stanowi stosunkowo zwarty twór, na który składają się: język, zwyczaje, obyczaje, wartości, swoisty styl życia. Ta kulturowa spójność niełatwo ulega tak znacznemu rozluźnieniu i otwarciu się na oddziaływanie innych kultur, nawet jeśli pochodzą ze społeczeństwa o kulturze posiadającej dominujące znaczenie w danym rejonie. Nadto, jeśli elementy kultury materialnej, zwłaszcza technologicznej, zważywszy ich przydatność, stosunkowo łatwo są adaptowane w innych kręgach kulturowych, to już tak nie jest z elementami kultury niematerialnej. Standardyzująca rola globalizacji w tym wymiarze jest wyraźnie ograniczona¹².

Jednym z efektów globalizacji kulturowej może być mało spójny kulturowy amalgamant. Ten efekt przypomina bardziej kulturową hybrydę niż nowy kulturowy wzór. Wynika to tak z faktu znaczących

¹⁰ Tamże, s. 83-84.

¹¹ HAMELINK, C. J.: *Cultural Autonomy in Global Communication*, New York, Longman, 1983, s. 3

¹² Tę kulturową rezystencję na obce wpływy P. Boryszewski wyraził następującym stwierdzeniem: „(...) kultura w odróżnieniu od gospodarki i polityki, w mniejszym stopniu ulega denacjonalizacji”. Zob. BORYSZEWSKI, P.: *Globalizacja a kultury lokalne*, w: *Kultura polska. Kierunki i dynamika zmian*, T. Bąk, W. Majkowski red., Warszawa, Wydawnictwo UKSW, 2009, s. 17, ISBN 978-83-7072-528-7.

różnic będących w interakcji kultur, jak i stosunkowo krótkiego okresu ich wzajemnego współoddziałania. Kultury bowiem nie zmieniają się z dnia na dzień, lecz dokonują się na przestrzeni dziesiątek, a nawet setek lat. Nowy kulturowy wzór może przyjąć formę globalizacji. Jego sednem jest amalgamacja kultury lokalnej z kulturą globalną. Tego rodzaju sytuacja jest możliwa tylko na dłuższą metę, zaś dynamika tego procesu jest uzależniona od wielkości różnic, będących w interakcji kultur. Oznacza to, że w ramach kulturowej inwazji silniejsze kultury muszą zdominować symboliczne i instytucjonalne aspekty dominowanych przez nie kultur. Można nawet zgodzić się z twierdzeniem, że „przepływy kulturowe w obrębie globalnej ekumeny nie mają charakteru ani symetrycznego ani wzajemnego. Większość z nich jest jednokierunkowa, z wyraźnym rozróżnieniem na centrum, skąd wywodzi się przekaz kulturowy i peryferie, gdzie jest on jedynie przyjmowany”¹³.

Jest rzeczą niekwestionowaną, że w świecie otwartych granic jednostka nie tylko może przemieszczać się, ale też może, przynajmniej przez pewien czas, zachować swój styl życia, gdziekolwiek zdecyduje się pozostać. Kulturowa globalizacja zmniejsza kulturowy dystans, a przez to ewentualny szok kulturowy nowego środowiska¹⁴. W tym sensie kulturowa globalizacja zbliża ludzi, minimalizując różnice kulturowe. Sytuacja jest jeszcze mniej stresująca w przypadku, gdy jednostka pochodzi z kręgu kulturowego zbliżonego do kultury globalnej.

Można na koniec postawić pytanie, na ile jest możliwa unifikacja kulturowa w ramach kultury globalnej. Teoretycznie jest to możliwe na bazie oddziaływania wielowiekowego procesu globalizacyjnego. Chodzi jednak o to, czy w praktyce można osiągnąć taki efekt. Najpierw dlatego, że globalizacja kulturowa nie jest procesem o charakterze totalitarnym, narzuconym administracyjnie, a następnie dlatego, że każde społeczeństwo, rezygnując z własnej kultury, przestaje istnieć jako odrębny twór, co w praktyce jest nie do zaakceptowania przez większość jego członków. Dlatego, jak słusznie zauważa Witold Morawski, można wyróżnić przynajmniej trzy rodzaje postaw względem globalizacji:

- „neoliberalnych entuzjastów globalizacji;
- umiarkowanych reformatorów: socjaldemokratycznych, socjalliberalnych i chrześcijańskich (...);
- antyglobalistów i malkontentów”¹⁵.

3. Zmiany rodziny w ramach prezentowanych zmian makrostrukturalnych

Podobnie jak niewiele zjawisk jest uwarunkowanych jednoprzyczynowo, również zmiany w rodzinie, jako skutek mają zapewne wiele przyczyn. Zważywszy powyższe, prezentowane tu uwarunkowania zmian w rodzinie na skutek zmian makrostrukturalnych, nie są wyłącznym ich skutkiem. Należy je zatem traktować jako ważne, choć nie jedyne.

Pierwszą zmianą w życiu rodzinnym, która znajduje swoją przyczynę w ogólnospołecznym procesie sekularyzacji jest sekularyzacja samej rodziny. Jej sednem jest wyłączenie rodziny ze sfery *sacrum* i przeniesienie do sfery *profanum*. Do czasu tej zmiany, bazującą na związku małżeńskim rodziną, miała swoje wyraźne odniesienie do sfery *sacrum*. Syntetycznie, ale jednoznacznie ujął to Sobór Watykański II w Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w której to czytamy, że: „Głęboka wspólnota życia i miłości małżeńskiej, ustanowiona przez Stwórcę i unormowana Jego prawami, zawiązuje się przez przymierze małżeńskie, czyli nieodwoalną zgodę. Ten święty związek, ze względu na dobro tak małżonków, jak i społeczeństwa, nie jest

¹³ SZTOMPKA, P.: *Socjologia zmian społecznych*, Kraków, Wydawnictwo Znak, 2007, s. 99, ISBN 978-83-240-0598-7.

¹⁴ ALBROW, M.: *Traveling Beyond Local Culture, The Globalization Reader*, J. J. Lechner, J. Boli eds, Malden, Blackwell Publishing Ltd, 2004, s.134, ISBN 1-4051-0279-9.

¹⁵ MORAWSKI, W.: *Globalizacja: wyzwania i problemy*, w: *Wymiary życia społecznego: Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Warszawa, SCHOLAR, 2004, ISBN 83-7383-118-5, s. 449.

uzależniony od ludzkiego sądu. Sam bowiem Bóg jest twórcą małżeństwa (...)"¹⁶. Wyrazem sekularyzacji rodziny było wyjęcie jej spod jurysdykcji Kościoła i poddanie jurysdykcji państwa. Proces ten został zapoczątkowany przez Reformację, a następnie kontynuowany w okresie Oświecenia, by znaleźć pełne zastosowanie w nowoczesnych społeczeństwach. W czasach reformacji wyjęcie rodziny spod jurysdykcji Kościoła wychodziło naprzeciw zaistniałemu problemowi. Otóż innowiercy, z racji odejścia od Kościoła, znaleźli się poza dotąd istniejącym porządkiem prawnym, regulującym ten ważny wymiar życia, nad którym pieczę sprawowała Kościół. Aby rozwiązać zaistniały problem, poddano najpierw ich małżeństwa pod jurysdykcję władz ich wyznań. Zważywszy jednak fakt, że w denominacjach protestanckich małżeństwo przestało być traktowane jako sakrament, zostało z biegiem czasu w pełni poddane pod jurysdykcję państwa. I tak, już pod koniec XVIII w. we Francji duchowni katoliccy byli zobligowani, by nie udzielać ślubów kościelnych nupturientom, którzy wcześniej nie zawarli kontraktu cywilnego. Ten model rozwiązania był również przyjęty i zastosowany w państwach komunistycznych. Sekularyzacja rodziny stała się faktem.

Racionalizacja postaw i działań w ramach sekularyzacji i „odczarowania” świata nie ominęły również rodziny. Można nawet pokusić się o twierdzenie, że to w rodzinie ujawniły się dobrze w kilku jej wymiarach. Najpierw w sferze małżeńskiej więzi. Dysfunkcyjna rodzina przestała być utrzymywana w istnieniu za „wszelką” cenę z racji religijnych. Racjonalność zachowań parła zatem w kierunku terminacji związku, który praktycznie nie funkcjonował. Taka postawa znajduje swoje odzwierciedlenie w gwałtownym wzroście rozwodów w nowoczesnych społeczeństwach.

Sytuacja jest podobna w przypadku kontroli poczęć, a nawet urodzeń przy zastosowaniu antykoncepcji, czy aborcji. W przypadku decyzji małżonków dotyczącej ograniczenia płodności ich zastosowanie staje się postępowaniem racjonalnym, prowadzi do osiągnięcia zamierzonego celu, natomiast ich moralny wymiar nie jest brany pod uwagę albo wręcz jest kwestionowany. Łatwość dostępu do tych środków działa w tym samym kierunku. Dodatkowym impusem w tej sytuacji staje się fakt dysfunkcjonalności rodziny wielodzietnej, która w ramach ubezpieczeń społecznych przestaje być zasadniczym zabezpieczeniem jednostki na starość. Zabezpieczenie to jednostka znajduje w systemie ubezpieczeń niezwiązanych z rodziną. Tę antynatalistyczną postawę wzmacnia również koszt socjalizacji dziecka.

Zważywszy fakt, że racjonalizacja życia zwykle idzie w parze z rozwojem społeczno-ekonomicznym i kulturowym, państwo najbardziej zaawansowane w tych wymiarach narzuca pewne wzory społecznościom mniej zaawansowanym. To oddziaływanie znajduje dodatkowy impuls w ramach procesu globalizacji. Utrwalone już wzory w społeczeństwach bardziej rozwiniętych są przejmowane przez społeczeństwa mniej rozwinięte. Dokonuje się to tak na drodze medialnych przekazów, jak i bezpośredniego styku jednostek, czy grup z nowymi wzorcami kulturowymi w ramach migracji.

Inną formą zmian modelu rodzinnego, w ramach uwarunkowań dyskutowanych wyżej makrostruktur, są różne formy kohabitacji, jako *quasi* rodzinne formy życia. Chociaż kohabitacja jest uwarunkowana wieloma czynnikami, to jednak nie ulega wątpliwości, że ma swoje bezpośrednie odniesienie do obniżenie się religijności i połączonego z tym osłabienia wpływu czynnika religijnego na zachowania seksualne. Jest też wyrazem swoistej racjonalizacji życia rodzinnego. Jest funkcjonalną formą partnerstwa przynajmniej w pewnym przedziale czasowym. „Kohabitacja doraźnie ‘załatwia’

---

¹⁶ SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucja Duszpasterska o Kościele w Świecie Współczesnym Gaudium et spes*, Rzym 1965, p. 48.

pewne życiowe sprawy w sytuacji, kiedy nie jest się jeszcze społecznie lub psychicznie dojrzałym do zawarcia związku małżeńskiego”¹⁷.

Wreszcie wyłączenie rodziny ze sfery *sacrum*, stwarza wielorakie możliwości postępowania dewiacyjnych tak wśród tych, którzy mają homoseksualną orientację, jak i tych, którzy dla zaistnienia w przestrzeni publicznej gotowi są prezentować skrajnie odmienne postawy i wzory zachowań. Odwoływanie się do tolerancji dewiacyjnych zachowań staje się elementem nowej formy walki o demokrację. Jest ona jednak zwykle jednokierunkowa. Domagając się tolerancji dla swoich zachowań, nie toleruje się zachowań tradycyjnych. Obecne ruchy LGBT są tego najlepszym przykładem.

Zakończenie

Rodzina, jako mikrostruktura jest bardzo czułym receptorem zmian zachodzących w makrostrukturach. Każda znacząca zmiana w makrostrukturze ma swoje reperkusje w rodzinie, jako mikrostrukturze. Dotyczy to w pierwszym rzędzie sfery *praxis*, ale niekiedy również i wymiaru doktrynalnego. Sekularyzacja rodziny jest tego dobrym przykładem.

Zaprezentowane w niniejszym elaboracie zmiany makrostrukturalne: sekularyzacja, globalizacja i zmiany kulturowe, mają swoje daleko idące reperkusje w życiu rodzinnym. Jedne z nich są bezpośrednim następstwem zmian w makrostrukturach, inne pośrednio modyfikują modele życia rodzinnego. Wyrazem tych ostatnich jest zmiana zachowań w rodzinie na skutek racjonalizacji życia jako elementu szerszego procesu – sekularyzacji.

W czasie, kiedy sekularyzacja staje się faktem, mają miejsce daleko idące zmiany w różnych wymiarach życia. Rodzina jest jedną z nich. Trzeba nadto dodać, że dotyczy to tak jej wymiaru doktrynalnego, jak i sfery zachowań. Umiejscowienie rodziny w świecie *profanum* zmienia dogłębnie spojrzenie na rodzinę, jej funkcjonowanie jako wspólnoty i zachowanie się jej członków.

Zachodzące zmiany kulturowe w społeczeństwach nowoczesnych z daleko posuniętą afirmacją wartości materialnych, prowadzą do pojawienia się nowych form życia rodzinnego, które wychodzą naprzeciw materialnych oczekiwani jednostek. Obecnie „życie bez własnej rodziny przestaje być niedogodnością, a wręcz staje się sytuacją funkcjonalną dla robienia kariery zawodowej”¹⁸. W ramach takiego systemu wartości nierzadko dobro rodziny przestaje być naczelną wartością. Pierwsze miejsce zajmuje kariera zawodowa małżonków nierzadko kosztem prokreacji. Niekiedy zdarza się, że tak zorientowane jednostki nie zawierają formalnego związku tworząc zastępczą formę życia rodzinnego, jak na przykład *living apart together*. Sednem takiego modelu jest umawianie się partnerów na seks i rozrywkę w dogodnym czasie, chociaż zasadniczo mieszkają oddzielnie.

Globalizacja spełnia nadaje wszystko rolę upowszechniania określonych wzorów zachowań. Rodzinne wzory nie są z tego procesu wyjęte. Można nawet pokusić się o stwierdzenie, że są podstawowymi w ramach upowszechnienia się nowych stylów życia. W tej materii prawidłowość jest jednoznaczna: to państwa ekonomicznie silne, o odpowiednim potencjale ludnościowym, narzucają nowe wory zachowań. Presja w kierunku ich akceptacji jest bardzo silna. Stąd albo jednostka je internalizuje, albo stawia siebie poza głównym nurtem życia. Nie inaczej jest też na poziomie społeczeństw. Społeczeństwom o stosunkowo niskim potencjale ekonomiczno-kulturowym są narzucone modele kulturowe w procesie globalizacji. Kulturowa inwazja dominujących kultur w nowoczesnym świecie jest ważną częścią zachodzących zmian.

¹⁷ MAJKOWSKI, W.: *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków, Wydawnictwo Księży Sercanów, 2010, ISBN 978-83-7519,11-7, s. 227.

¹⁸ MAJKOWSKI, W.: *Rodzina polska...*, dz. cyt., s. 231.

The contemporary family in the context of multicultural world

Summary

Family life is an essential component of every society. This means that there is no society anywhere in the world without a type of this institution. This presence of the family in the social life has its source not only in the personal conditions of individuals, but also in the irreplaceable role that the family plays in the social life - procreation. Procreation is a condition sine qua non for the survival of every society. This is due to the life cycle of individuals whose last stage is death. The lack of substitutability of dead individuals would lead to the disappearance of society. Despite the fact that family life has its own dynamics, the family is not an isolated world, not susceptible to the impact of the environment. In sociology this finds expression in the statement that the family is a microstructure embedded in macrostructures. Therefore, changes in macrostructures always involve changes in the family. It seems that among the many macrostructural processes that affect family life in modern society, the most important are: secularization, globalization and cultural changes. At a time when secularization is becoming a reality, far-reaching changes are taking place in the family. This applies to its doctrinal dimension as well as to the sphere of behaviour. For example, the location of the family in the world of „the profane” changes profoundly the view on the family, its functioning as a community and the behaviour of its members. It is above all the globalization that plays the role of disseminating specific family models and behavioural patterns of its members. In this matter, the regularity is obvious and unambiguous: it is economically strong countries with adequate population potential that impose new patterns of behaviour to other societies. The pressure to accept them is very strong. Hence, the cultural invasion of dominant cultures taking place in the modern world is an important part of change.

Key words: rationalisation of attitudes, social change, cultural change, secularization, globalization, new models of family life.

Použitá literatúra

- ALBROW, M.: *Traveling Beyond Local Culture*, in: *The Globalization Reader*, J. J. Lechner, J. Boli eds. Malden: Blackwell Publishing Ltd. 2004. ISBN 1-4051-0279-9.
- BERGER, P.L.: *Święty baldachim. Elementy socjologicznej teorii religii*. Kraków: „Nomos” 1997. ISBN 83-85527-49-4.
- BORYSZEWSKI, P.: *Globalizacja a kultury lokalne*, w: *Kultura polska. Kierunki i dynamika zmian*, T. Bąk, W. Majkowski red. Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2009. ISBN 978-83-7072-528-7.
- DYCZEWSKI, L.: *Rodzina polska i kierunki jej przemian*. Warszawa: ODiSS 1981. ISBN 83-86789-07-7.
- GIDDENS, A.: *Socjologia*. Warszawa: PWN 2005. ISBN 83-01-14408-4.
- HAMELINK, C. J.: *Cultural Autonomy in Global Communication*. New York: Longman 1983. ISBN: 0-582-28358-2.
- MAJKOWSKI, W.: *Czynniki dezintegracji współczesnej rodziny polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 1997. ISBN 83-86789-07-7.
- MAJKOWSKI, W.: *Sekularyzacja małżeństwa i rodziny*, w: *Laicyzacja i sekularyzacja społeczeństwa nowożytnego (VI-VII w.)*. Olsztyn: „HOSIANUM” 2008. ISBN 978-83,89093-45-5.
- MAJKOWSKI, W.: *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2010. ISBN 978-83-7519-112-7.
- MORAWSKI, W.: *Globalizacja: wyzwania i problemy*, w: *Wymiary życia społecznego: Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody. Warszawa: SCHOLAR 2004. ISBN 83-7383-118-5.
- PINOWARSKI, W.: *Proces sekularyzacji rodziny jako instytucji społeczno-religijnej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 4 (1976). ISSN 0137-4176.

SZTOMPKA, P.: *Socjologia zmian społecznych*. Kraków: Wydawnictwo Znak 2007. ISBN 978-83-240-0598-7.

WEBER, M.: *Nauka jako zawód i powołanie*, w: *Polityka jako zawód i powołanie*, M. Dębski red. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza 1989. ISBN 83-7006-779-4.

Prof. Ph.D. Władysław Majkowski
Akademia Polonijna w Częstochowie
Wydział Interdyscyplinarny
e-mail: majk@wa.onet.pl

Komparácia nástrojov rodinnej politiky vo vybraných krajinách strednej Európy

Zuzana Bošnáková

Abstrakt

Hospodárska politika štátu vo významnej miere ovplyvňuje rodinu ako základnú bunku spoločnosti a tvorí akýsi ekonomický rámec pre jeho rodinnú politiku. V našom príspevku predstavíme špecifickú oblasť rodinnej politiky zaobrajúcú sa zákonmi, ktoré sú, resp. mali by byť určené na podporu a zlepšenie inštitútu manželstva, podporu plodnosti a výchovy detí. Predkladaný príspevok sa zaobráva porovnaním úpravy dvoch klúčových nástrojov rodinnej politiky vo vybraných krajinách strednej Európy, a to konkrétnie materskej a otcovskej dovolenky a rodinných prídavkov, resp. prídavkov na deti. Predstavuje tiež východiskový rámec pojmu rodinná politika, definuje jej ciele a identifikuje jej základné modely. Komparáciou uvedených nástrojov rodinnej politiky v krajinách Vyšehradskej skupiny, Nemecka a Rakúska v článku skúmame, ktoré z právnych úprav napomáhajú stabilitu rodiny, a možno ich teda vnímať ako prorodinné. V príspevku sa potvrdzuje, že historicky podmienené modely sociálnej politiky majú výrazný vplyv na formovanie tej-ktorej právnej úpravy materskej, resp. otcovskej dovolenky ako aj prídavkov na deti.

Kľúčové slová: rodinná politika, modely rodinnej politiky, materská dovolenka, otcovská dovolenka, prídavky na dieťa, rodinné prídavky

Úvod

Riešenie problematiky spojenej s rodinou a s ňou súvisiacou štátou rodinou politikou sa v súčasnosti stáva klúčové najmä vzhľadom na rôzne životné situácie, v ktorých sa rodina bežne ocitá. Máme na mysli najmä otázky súvisiace s chudobou, hmotou núdzou, potrebou starostlivosti o deti a ich finančného zabezpečenia, ako aj s riešením vzťahov i ekonomických otázok v manželstve. Vzhľadom na široké zameranie rodinnej politiky a jej viacozmerný charakter, definícia uvedeného pojmu nie je v súčasnosti ustálená. Za hlavné poslanie rodinnej politiky však možno označiť prierezovú integráciu všetkých klúčových oblastí, ako sú trh práce, sociálna ochrana, vzdelávanie, bývanie, verejné služby, rovnosť príležitostí, atď. Zároveň má mnoho spoločných prienikov so systémovým prístupom k boju proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu.¹⁹ Tomeš, vychádzajúc z hľadiska nositeľa realizácie nástrojov a opatrení rodinnej politiky, rozlišuje medzi verejnoprávnou a súkromnoprávnou rodinou politikou a následne definuje verejnoprávnu rodinu politiku ako úpravu vzťahov medzi 1. rodičmi, 2. rodičmi a deťmi a 3. verejnú intervenciu do rodinných vzťahov.²⁰ Rodinná politika sa zameriava na problémy, s ktorými sa rodiny stretávajú v spoločnosti, a jej cieľom je zlepšiť rodinné blaho prostredníctvom série samostatných, ale pritom súvisiacich politických rozhodnutí, ktoré sa zaobrajú otázkami ako sú starostlivosť o rodinu, chudoba, domáce násilie a plánovanie rodiny.²¹ Rodinná politika patrí nepochybne tiež k podstatným prvkom sociálneho učenia Katolíckej Cirkvi. Pápež Ján Pavol II. vo svojej encyklike *Evangelium Vitae* uvádza:

¹⁹ Návrh aktualizácie koncepcie štátnej rodinnej politiky na roky 2004 – 2006. In: <https://lrv.rokovania.sk/7753/3/> (19. 9. 2019).

²⁰ Pozri tiež: TOMEŠ, I.: *Obory sociálnej politiky*. Praha : Portál, s.r.o., 2011, s. 186-188.

²¹ ROBILA, M.: *Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave*. In: Journal of Child and Family Studies, február 2012, roč. 21, s. 32-41, In: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10826-010-9421-4>.

„Rodinná politika má byť pilierom a motorom celej sociálnej politiky. Preto sa treba podujímať na sociálne a zákonodarné iniciatívy, ktoré by boli schopné zaistiť podmienky autentickej slobody v rozhodovaniach, týkajúcich sa rodičovstva; nutné je tiež opierať sa o nové politické zásady v oblasti práce, rozvoja miest, bytovej výstavby a služieb tak, aby bolo možné zladiť pracovný rytmus s rytmom rodinného života, ako aj zaistiť skutočnú starostlivosť deťom a starým ľuďom.“²²

Rodinnú politiku tak možno chápať ako súbor rôznorodých opatrení zameraných na podporu rodiny, ktoré tvoria súčasť sociálnej politiky štátu.

Ciele a modely rodinnej politiky

Hlavným cieľom rodinnej politiky je „vytvoriť všeobecnú spoločenskú klímu a podmienky pre rodinu, to znamená umožniť ľuďom vlastný život a realizáciu partnerských a rodičovských plánov, vytvárať rodičom vhodné podmienky pre skúbenie nárokov trhu práce s nárokmi starostlivosti o nezaopatrené deti a nesamostatných členov rodiny.“²³

Rodinná politika sa zameriava na podporu rodiny vo výkone jej prirodzených funkcií, ktorými sú biologicko-reprodukčná funkcia, ekonomicko-zabezpečovacia funkcia, výchovná funkcia a emocionálna a ochranná funkcia.²⁴ Z uvedených dôvodov sú hlavnými oblasťami podpory rodinnej politiky:

„1. podpora vytvárania vhodných socioekonomických podmienok na fungovanie rodín zameriavajúcich sa na:

- finančné a materiálne zabezpečenie rodiny zahŕňajúce finančné nástroje podpory rodiny, napríklad daňové opatrenia; podpora rozvíjania nástrojov bytovej politiky zvyšujúcich dosťupnosť nájomného bývania pre mladé rodiny; dotačná podpora na rozvoj sociálnej infraštruktúry (napr. zariadenia pre voľný čas detí),
- zosúladžovanie práce a rodiny,
- služby pre rodiny – služby starostlivosti o deti,
- finančnú i nefinančnú podporu rodičovskej starostlivosti o deti;

2. podpora inštitútu manželstva a jeho spoločenskej prestíže;

3. podpora rodín so špecifickými potrebami;

4. podpora všetkých subjektov podporujúcich rodinu, zapojenie krajov a obcí do rodinnej politiky.“²⁵

Nakoľko, ako sme uviedli, rodinná politika je úzko spojená so sociálnou politikou, je možné dať do súvisu modely sociálnej politiky a rodinnej politiky. Najčastejšie sa uvádzajú nasledovné modely:²⁶

1. Liberálny model (anglosaský):

- prvoradá je úloha trhu, rodina nie je výrazne podporovaná, pomoc štátu sa poskytuje len tým, ktorí to najviac potrebujú, zvyčajne v krízových situáciách, minimálne prerozdeľovanie zdrojov, nerovnosť medzi chudobnými a bohatými;
- nie je stanovená minimálna mzda ovplyvňujúca životné minimum, pasívna politika zamestnanosti, nízke sociálne dávky;

²² Ján Pavol II.: *Evangelium vitae*, bod 90, In: https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/hladat/p/dokumenty-papezov/c/evangeliu_m-vitae (19. 9. 2019).

²³ DUKOVÁ, I., DUŠKA, M., KOHOUTOVÁ, I.: *Sociální politika. Učebnice pro obor sociální činnost*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2013, s.141.

²⁴ DUDOVÁ, I., STANEK, V., POLONYOVÁ, S.: *Sociálna politika*. Bratislava : Wolters Kluwer SR s.r.o., 2018, s.249.

²⁵ DUDOVÁ, I., STANEK, V., POLONYOVÁ, S.: *Sociálna politika*. Bratislava : Wolters Kluwer SR s.r.o., s. 257.

²⁶ Spracované podľa: MATĚJKOVÁ, B., PALONCYOVÁ, J., 2004: *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. Praha : VÚPSV; s. 9-11, http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_139.pdf (19. 9. 2019).

- zodpovednosť za starostlivosť o deti je výlučne na rodičoch a súkromných inštitúciách, málo rozvinutá siet štátnych inštitúcií venujúcich sa starostlivosti o deti;
- rodinné dávky vo forme daňových úľav;
- neutrálna populačná politika;
- európske štaty: Veľká Británia, Švajčiarsko;

2. Sociálno-demokratický (škandinávsky)

- sociálne práva patria všetkým, štát zabezpečuje prácu, ak nie je dostupná v súkromnom sektore, ochranárskie rysy napomáhajú zosúladeniu pracovnej a rodinnej sféry;
- vysoké zdanenie obyvateľstva, aktívna politika zamestnanosti, vysoké sociálne dávky, vysoký stupeň prerozdeľovania zdrojov, solidarita;
- politika rovnosti pohlaví – dvojprijmová rodina
- podpora rodiny – plošné základné dávky rodinám, dlhšia rodičovská dovolenka, rozvinutý systém a siet štátnych inštitúcií zabezpečujúcich starostlivosť o deti;
- európske štaty: Dánsko, Nórsko, Švédsко, Fínsko;

3. Konzervatívny (bismarckovský)

- zameriava sa na podporu osôb, ktoré sú z dôvodu zdravotného postihnutia nezamestnané, stratili pracovné miesto či odišli do dôchodku; dávky závislé od dĺžky poistenia a výšky odvodov;
- štát zabezpečuje minimálnu životnú úroveň, vysoká úroveň prerozdeľovania zdrojov;
- tradičná rodina je základným prvkom sociálnej štruktúry, tradičná deľba práce medzi mužmi a ženami – muž živiteľ rodiny, žena – starostlivosť o deti a domácnosť, jednokariérový model;
- rozvinutá siet inštitúcií starajúcich sa o deti;
- častejšie propopulačné ciele politík;
- rodinné dávky vo forme odpočtu z daní alebo dávok;
- malá štátна podpora zosúladenia zamestnania a domácnosti;
- európske krajinu: Nemecko, Rakúsko, Belgicko, Francúzsko, Írsko, Luxembursko, Holandsko;

4. Prorodinný (latinský)

- diferenciácia podľa ekonomickej aktivity, pričom neexistuje definícia minimálnej mzdy;
- štát nezasahuje do rodiny, ale spolieha sa na pomoc rodiny v ochrane svojich členov proti ekonomickým a sociálnym rizikám;
- neskôr odchod mladých ľudí z domácnosti rodičov, menšia možnosť na zosúladenie rodiny a zamestnania;
- nízka úroveň dávok, malá pomoc rodinám v starostlivosti o deti, málo rozvinutá siet štátnych inštitúcií starostlivosti o deti, tradičný jednokariérový model;
- rodinné dávky vo forme odpočtu z daní alebo dávok;
- európske krajinu: Španielsko, Grécko, Taliansko, Portugalsko

5. Postsocialistický

- vysoký stupeň prerozdeľovania zdrojov, postupný prechod od štátnej starostlivosti k systému pomoci len tým, čo to potrebujú;

- dlhá rodičovská dovolenka, rozvinutý systém a siet' štátnych inštitúcií starostlivosti o deti, dvojkariérová rodina, vysoká miera zamestnanosti žien;
- často propopulačné ciele politík;
- európske krajiny: Česko, Slovensko, Poľsko, Maďarsko, Slovinsko.

Nástroje rodinnej politiky

Opatrenia a nástroje rodinnej politiky sa sústredzujú hlavne na tehotenstvo a materstvo, rodičovstvo, výchovu a výživu detí v rodine, ochranu detí a žien v rodine a sanáciu dysfunkčných rodín.²⁷ Jednotlivé nástroje nemusia byť len kompenzačné alebo ochranné, ale môžu pôsobiť aj motivačne, napr. v prípade snahy o zlepšovanie demografického vývoja, nakoľko v mnohých krajinách dochádza k výraznému starnutiu populácie (napr. Poľsko – program Rodina 500+). V širšom ponímaní tak môžeme do rodinnej politiky zaradiť aj bytovú politiku, opatrenia v oblasti pracovného práva a pomoci pri zdravotných problémoch, invalidite a pod. Je potrebné uviesť, že väčšina nástrojov rodinnej politiky má finančný charakter a napomáha zabezpečeniu stability rodiny v situáciach, ktoré vedú k zníženiu príjmu rodiny. Ďalšími nástrojmi sú opatrenia na zosúladenie pracovného a rodinného života – napr. formou vybudovania siete inštitúcií zabezpečujúcich starostlivosť o deti (jasle, škôlky). Zľavy poskytované napríklad na dopravu, kultúrne podujatia či rekreáciu a pod. patria tiež k formám opatrení rodinnej politiky. Uvedené potvrdzuje, že rozsah nástrojov rodinnej politiky je veľmi široký. Nakoľko komplexná analýza a komparácia nástrojov rodinnej politiky vo vybraných krajinách strednej Európy by prekračovala rozsah tohto príspevku, zamerali sme sa hlavne na dva nástroje, ktoré napomáhajú stabilite rodiny, a to v čase, keď rodina očakáva narodenie dieťaťa, resp. po jeho narodí (materská dovolenka a prídavky na dieťa). Teritoriálny rozsah nášho výskumu tvorí komparatívny výber štátov Vyšehradskej skupiny a tiež Nemecko a Rakúsko.²⁸ Uvedený výber sme zvolili z dôvodu, že štáty Vyšehradskej skupiny mali po roku 1989 rovnakú štartovaciu pozíciu pri politických či ekonomických reformách. Porovnanie vybraných nástrojov rodinnej politiky v týchto štátoch po tridsiatich rokoch od pádu komunizmu môže ukázať spoločné rysy ako aj rozdiely, ktoré môžu byť inšpiráciou pre tvorbu rodinnej politiky v jednotlivých krajinách. Do porovnania sme zahrnuli aj štáty Nemecko a Rakúsko, nakoľko predstavujú rozdielny model sociálnej, a teda aj rodinnej politiky, avšak geograficky a aj historicky sú regiónu Vyšehradskej skupiny veľmi blízke.

V posledných desaťročiach badá pozorovateľný pokles záujmu mať deti, a to vo všetkých krajinách Európskej únie. Tieto trendy ovplyvňujú fenomény ako snaha o sebarealizáciu, nadradenosť individualizmu, zvyšujúce sa očakávania na pracoviskách a tiež pokles vzorov tradičnej rodiny. Politická a ekonomická transformácia v postkomunistických krajinách Európy spôsobila neistotu, hlavne vo finančnej oblasti, čo tiež prinieslo znižovanie pôrodnosti v týchto krajinách.²⁹

„K najvýznamnejším faktorom, ktoré ovplyvnili reprodukciu populácie patria sociálne a ekonomicke reformy štátu, účinná hormonálna antikoncepcia a zmeny v sexuálnom správaní (najmä oddelenie predstáv o sexualite od reprodukcie), koncept plánovaného rodičovstva a

²⁷ TOMEŠ, I.: *Obory sociálnej politiky*, s. 187.

²⁸ Dáta pre komparáciu jednotlivých štátov čerpáme z MISSOC-u: Mutual Information System on Social Protection. In: <https://www.missoc.org/>; údaje sú aktualizované k 1.1.2019.

²⁹ Porov. SÁGI, J., LENTNER, C., TATAY, T.: *Family allowance Issues – Hungary in comparison to other countries*. In: Civic Review, roč. 14, Special Issue, 2018, s. 290-301, ISSN 1786-6553. In: http://real.mtak.hu/91915/1/PSZ%202018.%20angol.szam_beliv_19.pdf (19. 9. 2019).

aktívneho otcovstva, narastajúci počet žien na platenom pracovnom trhu a nevykonávanie primárne neplatenej domácej práce.“³⁰

Tieto faktory, ktoré sa ukázali ako rozhodujúce v rámci výskumu na Slovensku, možno aplikovať aj na ostatné štáty Vyšehradskej skupiny. Preto sa v súčasnosti stále hľadajú najlepšie prostriedky, ako zastabilizovať ekonomickú situáciu rodiny, do ktorej sa má narodiť dieťa, a tiež prostriedky, ktoré zabezpečia zníženie nebezpečenstva chudoby u detí, aby sa tým docielilo aj zvýšenie fertility a zvrátenie negatívneho demografického vývoja. V našom príspevku analyzujeme, resp. porovnávame nastavenie dvoch nástrojov rodinnej politike, a to konkrétnie materskej a otcovskej dovolenky a rodinných prídavkov resp. prídavkov na deti.

Materská a otcovská dovolenka

V nedávnych rokoch mnohé štáty EÚ vykonali zmeny v štruktúre poskytovania materskej dovolenky, pričom malo ísť o reflektovanie výskumných zistení, v zmysle ktorých príliš dlhá doba materskej dovolenky môže mať negatívny vplyv na prácu žien ako aj ich ďalší kariérny postup. Svetová zdravotnícka organizácia však zároveň vydala odporúčanie, aby dojčatá boli plne dojčené do veku šiestich mesiacov, čo podľa výskumov poskytuje dostatočnú výživu pre ich zdravý rast a vývoj s pokračujúcim doplnkovým dojčením do dvoch rokov veku dieťaťa, nakoľko sa zistilo, že takáto dĺžka dojčenia je najpriaznivejšie pre včasný vývoj detí (WHO 2016). Je potrebné uviesť, že skrátenie materskej dovolenky vedie minimálne k dvom zásadným negatívnym faktom. Prvým z nich je skutočnosť, že výskumy dokazujú významnú citovú závislosť dieťaťa na jeho matke minimálne do veku dva a pol roka, a teda neposkytnutie bezpečnej vzťahovej väzby do tohto obdobia môže viesť k narušeniu jeho citového i emocionálneho vývinu.³¹ Tou ďalšou, nemenej významnou skutočnosťou je, že úplné ukončenie dojčenia dieťaťa do veku šiestich mesiacov po jeho narodení, môže mať nepriaznivé účinky na jeho zdravie.³²

Pre lepšie porozumenie problematiky materskej dovolenky uvádzame, že z právneho hľadiska ju možno definovať ako prenatálnu a taktiež postnatálnu prestávku v práci matiek novonarodených detí, ktorá môže, ale taktiež nemusí byť finančne krytá a treba ju odlišovať od rodičovskej dovolenky, ktorá nastupuje po uplynutí doby čerpania materskej dovolenky. Článok 8 smernice Rady 92/85 / EHS z 19. októbra 1992 o zavádzaní opatrení na podporu zlepšenia bezpečnosti a ochrany zdravia tehotných pracovníčok a pracovníčok krátko po pôrode alebo dojčiacich pracovníčok (Ú. V. ES L348/1) stanovuje: „Členské štáty prijmú potrebné opatrenia na zabezpečenie toho, aby tieto pracovníčky... mali nárok na nepretržitú materskú dovolenkú v trvaní najmenej 14 týždňov pridelenú pred a/alebo po pôrode v súlade s vnútrostátnymi právnymi predpismi a/alebo praxou“. Materská dovolenka musí zahŕňať povinnú dovolenkú v trvaní najmenej dvoch týždňov pridelenú pred a/alebo po narodení v súlade s vnútrostátnymi právnymi predpismi a/alebo praxou. Smernica tiež stanovuje, že pracovníčky sú chránené pred prepustením počas „obdobia od začiatku tehotenstva do konca materskej dovolenky uvedenej v článku 8 ods. 1, s výnimkou výnimočných okolností nesúvisiacich s ich stavom, ktoré sú povolené vnútrostátnymi právnymi predpismi a/alebo praxou ...“ (článok 10 ods. 1).³³

³⁰ PEŠŤANSKÁ, Z.: Životný scenár a tehotenstvo: „Prečo som sa stala matkou“. In: Populačné štúdie Slovenska 10. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z., 2017, s. 88, ISBN 978-80-89881-09-3. In: http://www.muzeologia.sk/index_htm_files/PSS_10_final.pdf (19. 9. 2019).

³¹ GÁŠPAROVÁ, Z.: Typy vzťahovej väzby a ich vplyv na psychický vývin detí. In: Prohuman. 2019. In: <https://prohuman.sk/psychologia/typy-vztahovej-vazby-a-ich-vplyv-na-psychicky-vyvin-detи> (6. 9. 2019).

³² STRANG, L., BROEKS, M. Maternity leave policies, s. 3. In: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5627638/> (19. 9. 2019).

³³ Porov. Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth

Európska komisia v roku 2008 podala návrh na aktualizáciu smernice z roku 1992, pričom jej snahou bolo zlepšenie podmienok zdravia a bezpečnosti tehotných pracovníčok. Išlo konkrétnie o návrh na predĺženie minimálnej doby materskej dovolenky zo 14 na 18 týždňov, pričom najmenej šest týždňov dovolenky malo byť povinne čerpaných po narodení dieťaťa. Európsky parlament v prvom čítaní textu navrhol ďalšie predĺženie obdobia materskej dovolenky na 20 týždňov a pridanie dvoch týždňov otcovskej dovolenky za rovnakých podmienok ako materská dovolenka. Komisia navrhla aj ďalšie opatrenia na zabezpečenie primeraných pracovných podmienok pre tehotné pracovníčky a pracovníčky, ktoré sa po pôrode vrátia do práce. Po prvom čítaní v októbri 2010 však text dosiahol slepú uličku a 1. júla 2015 Komisia návrh stiahla.³⁴ Aj uvedená skutočnosť potvrdzuje, že sa o veciach súvisiacich s materstvom a upevňovaním zdravých rodinných väzieb a vzťahov vedie v EÚ silný boj, ktorý však naznačuje skôr nepriaznivé trendy vo vzťahu k podpore materstva u európskych matiek.

V posledných rokoch mnohé krajinu EÚ zmenili koncepciu poskytovania materskej dovolenky zavedením a zmenou rodičovskej a otcovskej dovolenky a umožnením matkám previesť časť materskej dovolenky na druhého rodiča. Tento vývoj politiky odráža najmä výzvy na väčšiu rodovú rovnosť v pracovnej sile a vyrovnanejší podiel zodpovednosti za starostlivosť o dieťa. Požiadavky trhu práce a pracovné výhody pre ženy-matky však v konečnom dôsledku môžu byť v striktnom protiklade so zdravotnými výhodami pre ich novonarodené deti.³⁵ Nezabúdajúc pritom na reálne negatívne emocionálne dôsledky pri veľmi včasnej separácii novonarodeného dieťaťa od jeho matky.

Pokiaľ ide o dĺžku dovolenky v nami porovávaných štátach, existujú rozdiely nielen v dĺžke materskej dovolenky, ale tiež v tom, či je materská dovolenka povinná, dobrovoľná alebo tzv. kombinovaná. V jednotlivých krajinách existujú tiež odlišnosti, pokiaľ ide o dĺžku dovolenky pred narodením a po narodení dieťaťa. Veľké rozdiely sú tiež v možnosti čerpania materskej dovolenky zo strany otca dieťaťa či zo strany adoptívnych rodičov.

Z nami komparovaných štátov je v Rakúsku obdobie materskej dovolenky zákonom stanovené na šesnásť týždňov (8 týždňov pred a 8 týždňov po pôrode), v prípade narodenia viacerých detí alebo zo zdravotných dôvodov sa predlžuje na 20 týždňov. Následná rodičovská dovolenka sa poskytuje do dvoch rokov dieťaťa, ak dieťa žije s rodičom v rovnakej domácnosti. Materská dovolenka v Rakúsku existuje iba pre matky - nemožno ju previesť na druhého rodiča.³⁶

V Českej republike materská dovolenka začína šesť až osem týždňov pred očakávaným pôrodom a trvá za bežných okolností 28 týždňov a v prípade viacnásobných pôrodov 37 týždňov. Minimálne trvanie materskej dovolenky je 14 týždňov, z ktorých najmenej 6 týždňov je nutné vyčerpať po pôrode. V prípade narodenia mŕtveho dieťaťa má zamestnankyňa nárok na materskú dovolenkú v trvaní 14 týždňov. Otcovskú dovolenkú Česká republika stanovuje na dobu v trvaní najviac jedného týždňa, ktorý sa má využiť do šiestich týždňov po narodení dieťaťa. Materská dovolenka sa vo všeobecnosti nemôže čerpať na čiastočný úvazok alebo prerušovane na určitú dobu. Materskú dovolenkú a dávku je možné previesť na otca, ale len pod podmienkou písomnej dohody s matkou dieťaťa a iba po uplynutí šiestich týždňov od narodenia dieťaťa. Adoptívni rodičia s dieťaťom/deťmi mladšími ako 7 rokov majú nárok na materskú dovolenkú v trvaní celkom 22 týždňov (1 dieťa) alebo 31 týždňov (viac detí).

---

individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC). Pozri tiež: Maternity leave. In: EurWORK. European Observatory of Working Life. 2017. In: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/maternity-leave> (19. 9. 2019).

³⁴ *Maternity leave.* In: EurWORK. European Observatory of Working Life. 2017. In: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/maternity-leave> (19. 9. 2019).

³⁵ STRANG, L., BROEKS, M.: *Maternity leave policies*, s. 3. In: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5627638/> (19. 9. 2019).

³⁶ Dáta pre komparáciu jednotlivých štátov čerpáme z MISSOC-u: Mutual Information System on Social Protection. In: <https://www.missoc.org/>; údaje sú aktualizované k 1.1.2019.

Nemecká právna úprava materskej dovolenky zakotvuje dobu dovolenky v rozsahu 6 týždňov pred a 8 (alebo 12 týždňov v prípade predčasných pôrodot v lekárskych podmienkach alebo v prípade viacnásobných pôrodot) týždňov po pôrode. V prípade predčasného pôrodu sa materská dovolenka predlžuje o tie dni, v ktorých ju nebolo možné uplatniť pred pôrodom. Ak matka porodí dieťa so zdravotným postihnutím, má nárok na 12 týždňov materskej dovolenky po narodení dieťaťa, ak o to požiada a zdravotné postihnutie je diagnostikované do 8 týždňov od narodenia. Matka sa môže výslovne zdržať uplatňovania prenatálnej, teda predpôrodnej ochrany a toto vyhlásenie môže kedykoľvek odvolať. Obdobie ochrany po pôrode v podobe nutnosti čerpania materskej dovolenky je však povinné. Adoptívne matky na rozdiel od Českej republiky nemajú nárok na čerpanie materskej dovolenky, a to aj napriek skutočnosti, že v súčasnosti bežne dochádza k adopciám detí tesne po pôrode a takéto typy adopcií sú pre priaznivú adaptáciu detí zároveň veľmi prínosné.

Maďarská právna úprava materskej dovolenky stanovuje jej trvanie na 24 týždňov pre matku, a to konkrétnie 4 týždne pred a 20 týždňov po plánovanom dátume narodenia alebo plných 24 týždňov po dátume narodenia. Či sa tehotná žena rozhodne čerpať materskú dovolenku pred plánovaným termínom pôrodu, je na jej vlastnom rozhodnutí. Otcovská dovolenka sa podobne ako v Českej republike poskytuje na 5 pracovných dní, prípadne 7 pracovných dní v prípade narodenia dvojčiat. Adoptívni rodičia rovnako ako v Česku majú nárok na rovnakú platenú materskú/otcovskú dovolenku ako vlastní rodičia dieťaťa. Materskú dovolenku v Maďarsku nie je možné čerpať na čiastočný úvazok a/alebo prerušovane.

Úprava materskej dovolenky v Poľsku (Urlop macierzyński) je vymedzená veľmi špecificky, a to v závislosti od počtu novonarodených detí:

- 20 týždňov - v prípade narodenia jedného dieťaťa alebo ak došlo k adopcioi jedného dieťaťa;
- 31 týždňov - v prípade dvojčiat alebo ak boli súčasne adoptované dve deti;
- 33 týždňov - v prípade trojčiat alebo ak boli súčasne adoptované tri deti;
- 35 týždňov - v prípade štvorčiat alebo ak boli súčasne adoptované štyri deti;
- 37 týždňov - v prípade pätorčiat alebo viacerých detí narodených počas jedného pôrodu alebo ak bolo súčasne adoptovaných päť alebo viac detí.

Po narodení dieťaťa je povinná materská dovolenka v trvaní najmenej 14 týždňov. Otec má nárok na otcovskú dovolenku (Urlop ojcowski), ako to bolo v prípade Maďarska a Česka, avšak v trvaní dvoch týždňov, ktorá sa má čerpať do 24 mesiacov po narodení dieťaťa. Otcovská dovolenka je dobrovoľná, nie povinná. Rovnaké ustanovenia ako pre vlastných rodičov platia tiež pre adoptívnych rodičov. Čerpanie materskej dovolenky môže začať 6 týždňov pred očakávaným dátumom narodenia. Žena, ktorá potrebuje zdravotnú hospitalizáciu a nemôže sa postarať o dieťa, môže prerušiť dovolenku za predpokladu, že ju čerpala najmenej 8 týždňov po pôrode. Po dobu hospitalizácie môže otec dieťaťa nastúpiť na materskú dovolenku namiesto matky len za predpokladu, že je poistený.

Právna úprava materskej dovolenky na Slovensku stanovuje jej trvanie na 34 týždňov, z toho 6 - 8 týždňov je viazaných na čas pred pôrodom. Materská dovolenka sa predlžuje na 37 týždňov v prípade slobodných/osamelých matiek a na 43 týždňov v prípade, ak išlo o viacnásobný pôrod. Ak došlo k narodeniu mŕtveho dieťaťa, celková dĺžka materskej dovolenky je 14 týždňov, z toho najmenej 6 týždňov po pôrode. Žena má povinnosť nastúpiť na materskú dovolenku v trvaní minimálne šiestich týždňov, čo sa zhoduje s trvaním šestonedelia (obdobie, pri ktorom sa navracajú anatomicke a fyziologické zmeny jej tela do normálneho stavu pred tehotenstvom, a teda obdobie potrebnej regenerácie ženy po pôrode). Otec dieťaťa má na Slovensku možnosť čerpať rodičovskú dovolenku a získať časť „dávky v materstve“. Otec môže o materské požiadať najskôr šest týždňov odo dňa pôrodu a má na neho nárok najdlhšie do dovršenia troch rokov veku dieťaťa. Nárok na túto dávku mu vzniká odo dňa prevzatia dieťaťa do starostlivosti, a to po dobu 28 týždňov. V prípade náhradnej

starostlivosti trvá materská dovolenka 28 týždňov (31 týždňov v prípade osamelých osôb alebo 37 týždňov v prípade osôb starajúcich sa o najmenej 2 deti). Dávka sa môže vyplácať otcovi dieťaťa po dohode s matkou a pod podmienkou, že matka nepoberá materské pre rovnaké dieťa alebo rodičovský príspevok po dobu najmenej 6 týždňov po narodení dieťaťa, kým dieťa nedovŕší tri roky veku. Materskú dovolenkou je možné rozdeliť medzi rodičov, ale nemôže byť poberaná súčasne za rovnaké dieťa. Celková dovolenka, ktorú môžu mať obaja rodičia na to isté dieťa, je 62 týždňov (34 týždňov pre matku a 28 týždňov pre otca). Rovnaké ustanovenia platia pre adoptívnych rodičov.

Čo sa týka výšky materskej dávky, Rakúsko poskytuje peňažné krytie pre ženy v závislom/trvalom zamestnaní (na čiastočný úväzok alebo živnosť), ktoré zodpovedá priemernému čistému príjmu za posledných 13 týždňov alebo 3 kalendárne mesiace pred začiatkom materskej dovolenky. Okrajovo zamestnané samopoistené osoby majú nárok na materskú dávku (Wochengeld) vo výške 9,30 EUR za deň. Matky sú pritom povinné pracovať a zároveň platiť potrebné odvody po dobu najmenej šiestich mesiacov od vzniku nároku na materskú.

V Českej republike predstavuje materská a otcovská dávka 70% denného vymeriavacieho základu vyplácaných počas obdobia materskej dovolenky, adopčnej dovolenky alebo náhradnej starostlivosti a otcovskej dovolenky.

Denný vymeriavací základ: vypočítaný pomocou hrubých mesačných miezd, ktoré sa zohľadňujú nasledovne:

- do 1 090 Kč (42 EUR) za deň: 100%
- 1 090 CZK (42 EUR) až 1 635 Kč (63 EUR) za deň: 60%
- 1 635 Kč (63 EUR) až 3 270 Kč (127 EUR) za deň: 30%
- zárobky nad 3 270 (127 EUR) za deň sa nezohľadňujú.

Maximálna suma je teda vo výške 1 336 Kč (52 EUR) za deň. Dávky pri materskej dovolenke sa pritom vyplácajú mesačne, dávka pri otcovskej dovolenke sa vypláca ako jednorazová platba.

Materské dávky (Mutter-schaftsgeld) v Nemecku sa vypočítavajú z priemernej čistej mzdy poistenca zníženej o zákonné príspevky, a to vo výške maximálne 13 EUR na deň. Rozdiel medzi materskou dávkou a priemernou odmenou za kalendárny deň sa kompenzuje príspevkom zamestnávateľa.

V Maďarsku tvorí dávka pri starostlivosti o dieťa (Csecsemőgondozási díj) 70% denného hrubého zárobku vyplácaného počas 24 týždňov. Táto suma závisí od hrubých príjmov za predchádzajúce 180-dňové obdobie. Jej maximálna výška na rozdiel od vyššie uvedených porovnávaných štátov, nie je stanovená.

Materský príspevok (Zasiłek macierzyński) v Poľsku je určený ako mesačná dávka vo výške 100% mzdy, ale nie nižší ako 1 000 PLN (232 EUR) mesačne. Referenčná mzda sa vypočíta na základe hrubých zárobkov vychádzajúc z posledných 12 mesiacov pred začiatkom materskej dovolenky (Urlop macierzyński). Výška dávky je neobmedzená ako v Maďarsku, avšak len v prípade existencie povinného poistenia.

Na Slovensku je materská dávka zakotvená vo výške 75% denného vymeriavacieho základu (denný príjem vypočítaný na základe predchádzajúceho roka), čo je cca 100 % predchádzajúceho čistého príjmu matky. Maximálna výška materskej na rozdiel od Maďarska a Poľska má svoj strop. V roku 2019 mohli matky dostať materskú dávku vo výške najviac 1458,50 eura.

Z uvedeného nepochybne vyplýva, že právna úprava trvania materskej dovolenky je spomedzi vybraných komparovaných štátov najpriaznivejšia pre otcov (28 týždňov), matky (34 týždňov) i adoptívnych rodičov práve v Slovenskej republike. Z toho dôvodu ju označujeme ako najviac „babyfriendly“. Česká republika, Maďarsko a Poľsko sa taktiež zaraďujú skôr medzi sociálne štáty, a to práve relatívne dlhou dobou trvania materskej dovolenky a tiež možnosťou čerpania otcovskej

dovolenky (aj keď len v trvaní od jedného do dvoch týždňov podľa vyššie uvedených zákonných úprav) a dovolenky pre adoptívnych rodičov dieťaťa.

Tzv. konzervatívny (bismarckovský) sociálny model spomínaný v úvode tohto príspevku sa potvrdil ako menej priaznivý pre matky a novonarodené deti, pričom o úprave materskej dovolenky pre otca dieťaťa a adoptívnych rodičov dieťaťa nie je možné hovoriť, keďže na uvedené osoby zákony v Rakúsku a Nemecku nepamätajú.

Prídavky na dieťa, rodinné prídavky

Prídavky na dieťa, resp. rodinné prídavky poznajú všetky nami porovnávané štáty. Rozdiely sú v spôsobe financovania, vo výške príspevkov, v tom, kto všetko môže príspevok poberať a tiež v podmienkach, ktoré musí poberateľ spĺňať.

Financovanie v Českej republike, Maďarsku, Poľsku, Slovensku i v Nemecku je zabezpečené univerzálnym systémom pokrytým z daní. V Rakúsku sa k daňovému financovaniu pridáva financovanie z príspevkov zamestnávateľov. Vo Vyšehradskej skupine a aj v Nemecku a Rakúsku sa prídavky poskytujú všetkým obyvateľom, no ich výška závisí od rôznych skutočností. V Českej republike je výška príspevku závislá na veku dieťaťa, v Maďarsku na počte detí, v Poľsku na výške príjmu domácnosti a na Slovensku ide o paušálnu dávku. V Rakúsku sa k podmienke dosiahnutia konkrétneho veku dieťaťa pridružuje aj potreba naplnenia stanoveného počtu detí. V Nemecku je táto paušálna dávka odstupňovaná podľa počtu detí. Osobitostou v Nemecku je, že schéma financovania postavená na daniach zahŕňa fixne určené sumy oslobodenia od dane príjmu rodiča podľa výšky určitých potrieb dieťaťa pre všetkých rodičov alebo na podporu rodiny.

Vo všetkých krajinách je nárok na príspevok previazaný s požiadavkami na pobyt v tej-ktorej krajine, ale aj s inými osobitnými podmienkami. Ako vieme aj z medializovaných informácií, a dotýka sa to mnohých Slovákov pracujúcich v Rakúsku, prídavky na deti sa netýkajú tých detí, ktoré majú trvalý pobyt mimo Rakúska. Nárok na prídavok na deti (Familienbeihilfe) majú osoby s trvalým alebo obvyklým pobytom v Rakúsku, pokiaľ ide o maloleté deti (za určitých podmienok aj plnoleté deti), ktoré patria do ich domácnosti alebo za ktoré sú zodpovedné. Príjemcami tak môžu byť rodičia, starí rodičia, adoptívni alebo pestúnski rodičia, ako aj samotné dieťa, ak sú na to splnené zákonom stanovené podmienky. Plnoleté deti, pre ktoré existuje nárok na prídavok na dieťa, môžu požiadať daňový úrad, aby bol prídavok prevedený priamo na ich vlastný účet. Táto priama výplata prídavku je podmienená súhlasom osoby, ktorá má na dávku nárok.

V Českej republike zákon vyžaduje, aby dieťa a jeho hlavný opatrovateľ mali trvalý pobyt v Českej republike alebo boli občanmi EÚ. Prijímateľmi sú tak deti ako aj iné osoby ustanovené zákonom č. 117/1995 Z. z. o štátnej sociálnej podpore, ktoré majú nárok na prídavok na dieťa.

Zákonná povinnosť pobytu dieťaťa v danom štáte alebo v inej krajine EÚ platí rovnako v Nemecku, pričom sa rozširuje o pobyt v EHP alebo vo Švajčiarsku. Oprávnenými osobami sú spravidla zdaniteľné osoby s bydliskom v Nemecku alebo osoby, ktoré tam podliehajú zdaneniu príjmu bez obmedzenia pre svoje vlastné deti, adoptované deti alebo nezaopatrené deti. V Poľsku sa na poskytnutie prídavku vyžaduje, aby príjemcovia boli bud' poľskí občania, alebo cudzinci, na ktorých sa vzťahuje zákon o koordinácii systémov sociálneho zabezpečenia alebo dvostranná dohoda o sociálnom zabezpečení, alebo cudzinci, ktorí sa zdržiavajú v Poľsku a majú štatút utečenca alebo povolenie na pobyt, ak bývajú v Poľsku spolu s rodinnými príslušníkmi. Podmienka pobytu dieťaťa musí byť splnená iba vo vzťahu k cudzincom, ktorí nemajú občianstvo krajín EÚ, EHP ani Švajčiarska, nemajú pobyt na území Poľska alebo majú postavenie utečenca alebo povolenie na pobyt.

Na Slovensku štát podporuje oprávnené osoby pri vyživovaní nezaopatrených detí. Oprávnenými sú osoby, ktoré majú trvalý alebo prechodný pobyt na Slovensku a sú rodičmi, osobami vykonávajúcimi

náhradnú rodinnú starostlivosť alebo závislé dospelé deti. Medzi negatívne podmienky vymienené zákonom patrí nemožnosť poberania invalidného dôchodku dieťaťom, na ktoré sa má príavok vyplácať, a tiež ukončenie vysokoškolského vzdelania druhého stupňa dieťaťa.

Rodinné príavky (Családi pôtlék) sú v Maďarsku závislé na pobytu detí v Maďarsku. Starostlivosť o dieťa musí byť vykonávaná v domácnosti rodičov, s výnimkou prípadov, kedy je dieťa neprítomné v dôsledku štúdia alebo choroby. Ak má dieťa staršie ako 18 rokov pravidelný príjem, vyplácanie rodinného príspevku musí byť pozastavené.

Vo všetkých porovnávaných krajinách je určená veková hranica, do ktorej sa tento príavok poskytuje. V Rakúsku, Nemecku a Poľsku je základnou hranicou 18 rokov – teda dosiahnutie plnoletosti. V Českej republike a na Slovensku je základnou hranicou ukončenie povinnej školskej dochádzky. V Maďarsku sa rodinné príavky vyplácajú od narodenia do povinného školského veku dieťaťa ako príspevok na výchovu dieťaťa a od školského veku do ukončenia štúdia v systéme povinného vzdelávania (zvyčajne do 18 rokov) ako školné. Po ukončení povinnej školskej dochádzky v Českej republike, na Slovensku či Maďarsku sa môže tento príspevok vyplácať aj naďalej, a to v prípade, ak dieťa pokračuje v štúdiu na strednej či vysokej škole – t.j. na Slovensku do 25 rokov, v Čechách do 26 rokov, v Maďarsku sa vypláca školné do 20 rokov alebo 23 rokov v prípade špeciálnych vzdelávacích potrieb. Na Slovensku a v Čechách sa do skupiny detí, na ktoré sa poskytuje príavok na dieťa do 25, resp. 26 rokov zaradujú aj deti, ktoré nemôžu študovať z dôvodu zdravotného postihnutia, úrazu alebo choroby. Na Slovensku sa to ešte odlišuje v prípade detí s dlhodobo nepriaznivými zdravotnými podmienkami a to tak, že sa dávka vypláca až do veku 18 rokov. Po dovršení 18. roku veku majú tieto deti nárok na invalidný dôchodok. Predĺženie vyplácania príavku z dôvodu štúdia na vysokej škole pripúšťa legislatíva aj v Rakúsku (do 24 rokov, resp. 25 napríklad v prípade tehotnej študentky, študentky s dieťaťom, osoby so zdravotným postihnutím, osoby vykonávajúcej dobrovoľnú sociálnu službu atď.), Nemecku (do 25 rokov, po ukončení prvého odborného vzdelávania alebo vysokoškolského vzdelania sa musí preukázať, že dieťa nepracuje spolu dlhšie ako 20 hodín týždenne) a v Poľsku (do 21 rokov, resp. do 24 rokov, ak dieťa pokračuje vo vzdelávaní a má rozhodnutie o ťažkom alebo stredne ťažkom zdravotnom postihnutí). V Nemecku sa vyplácanie dávok nad 18 rokov uskutočňuje aj v týchto prípadoch - do 21 rokov pre tých, ktorí nevstúpili do pracovného pomeru a sú zaregistrovaní ako uchádzači o zamestnanie v agentúre práce alebo pre osoby so zdravotným postihnutím - bez obmedzenia veku. Postihnutie sa však v tomto prípade musí vyskytnúť pred dosiahnutím 25. roku veku, pričom dieťa nie je schopné starať sa o seba z dôvodu telesného, duševného alebo emocionálneho postihnutia. Podobne neobmedzene vzhľadom na vek sa vypláca príavok na dieťa tým deťom, ktoré nie sú schopné pracovať, aj v Rakúsku.

Výška samotného príspevku na dieťa, resp. rodinného príspevku, ako sme už uviedli, sa v jednotlivých krajinách odvíja od viacerých skutočností, ako napr. počet detí či vek dieťaťa alebo príjem domácnosti.

V Českej republike je vyplácaná paušálna dávka, ktorá ale závisí od veku dieťaťa a aj od príjmu v domácnosti:

- 500 Kč (19 EUR), resp. 800 Kč (31 EUR) / mesiac na dieťa mladšie ako 6 rokov,
- 610 Kč (24 EUR), resp. 910 Kč (35 EUR) / mesiac na dieťa od 6 do 15 rokov,
- 700 Kč (27 EUR), resp. 1 000 Kč (39 EUR) / mesiac na dieťa od 15 do 26 rokov.

Zvýšená suma príspevku sa poskytuje v prípade, ak má jeden z rodinných príslušníkov príjem z práce vo výške životného minima alebo ak dostáva osobitné sociálne dávky (napr. dávky nemocenského poistenia, dávky v nezamestnanosti atď.). Pre deti mladšie ako 18 rokov sa príspevok na dieťa vypláca jednému z rodičov/opatrovateľov, po dosiahnutí plnoletosti poberá príavok na dieťa priamo dieťa.

V Maďarsku sa výška prídatku odvija od počtu detí, pričom nezáleží na veku dieťaťa a vypláca sa rodičovi, ktorý žije spolu s dieťaťom / deťmi. Mesačné sumy rodinných prídatkov sú v súčasnosti stanovené nasledovne:

- 1 dieťa v rodine: 12 200 HUF (38 EUR); 1 dieťa, osamelý rodič: 13 700 HUF (43 EUR);
- 2 deti v rodine: 13 300 HUF (41 EUR) na dieťa; 2 deti osamelý rodič: 14 800 HUF (46 EUR) na dieťa;
- 3 a viac detí v rodine: 16 000 HUF (50 EUR) na dieťa; 3 a viac detí, osamelý rodič: 17 000 HUF (53 EUR) na dieťa;
- postihnuté dieťa v rodine: 23 300 HUF (72 EUR); postihnuté dieťa, osamelý rodič: 25 900 HUF (80 EUR);
- postihnuté dieťa staršie ako 18 rokov: 20 300 HUF (63 EUR);
- dieťa v detskom domove / pestúnke: 14 800 HUF (46 EUR).

Paušálnu výšku prídatku odvívajúcemu sa od počtu detí vypláca mesačne aj Nemecko. Príspevok sa vypláca predovšetkým príjemcovi, ktorý vzal dieťa do svojej domácnosti a ak dieťa žije s viacerými príjemcami v jednej domácnosti, títo si medzi sebou určia, kto bude predmetný prídatok na deti poberať. Aktuálne sa v Nemecku vypláca vo výške:

- 1. dieťa: 194 EUR;
- 2. dieťa: 194 EUR;
- 3. dieťa: 200 EUR;
- 4. dieťa a nasledujúce: 225 EUR.

Rodinný prídatok v Poľsku závisí na príjme domácnosti a veku detí. Mesačná výška je v súčasnosti:

- do 5 rokov: 95 PLN (22 EUR);
- 5-18 rokov: 124 PLN (29 EUR);
- 18 - 24 rokov: 135 PLN (31 EUR).

Rodinné prídatky sa vyplácajú oprávneným rodičom alebo opatrovníkom dieťaťa alebo plnoletej osobe, ktorá študuje. Ako sme už uviedli, v Poľsku rodinné prídatky závisia od príjmu domácnosti - príjem rodiny na osobu nesmie prekročiť 674 PLN (157 EUR) mesačne, resp. 764 PLN (178 EUR) v prípade rodín so zdravotne postihnutým dieťaťom. Od 1. januára 2016 sa však uplatňuje mechanizmus s názvom „zlatý za zloto“³⁷. Tento mechanizmus umožňuje rodinám s príjmom o niečo málo vyšším nad uvedeným príjomovým prahom poberať určitý príspevok - konkrétnie sa suma dávok zníži o sumu, o ktorú rodinný príjem prekročí hranicu príjmu (napr. príjem prekročí prahovú hodnotu o 100 PLN (23 EUR), táto sa odpočíta od výšky prídatku, ktorý by inak na dieťa prislúchal). Poľsko však zaviedlo aj iný príspevok a to – v rámci programu Rodina 500+. Tento prostriedok na podporu fertility a zníženie chudoby detí v Poľsku, ako reakcia na negatívny demografický vývoj, predstavuje finančný príspevok vo výške 500 PLN (116 EUR) mesačne, ktorý sa vypláca ako paušálna dávka poskytnutá rodičom a opatrovníkom detí do 18 rokov. Rodina s dvoma maloletými deťmi môže poberať dávky pre druhé a každé nasledujúce dieťa bez ohľadu na príjem a v prípade rodín s príjmom nižším ako 800 PLN (186 EUR) na osobu sa dávka vypláca aj za prvé alebo jediné dieťa. V prípade rodín, kde je prvé alebo jediné dieťa so zdravotným postihnutím, je táto hranica príjmu vyššia: 1 200 PLN (279 EUR) na osobu. Tento nástroj bol prijatý v roku 2016 a podľa doterajších merateľných výsledkov sa zvýšil počet pôrodov o 13-15%, zároveň sa predpokladá zníženie extrémnej chudoby u detí v Poľsku o 76% (z 11,9% na 2,8% všetkých detí).³⁷

³⁷ First results of Poland's Family 500+ programme released. In: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1246&newsId=9104&furtherNews=yes> (19. 9. 2019); pozri tiež: HAGAMAJER, K., 2019: „Family 500+“ child grant

Príspevok na dieťa v Rakúsku sa odvíja od veku dieťaťa a počtu detí:

- Od 0 do 3 rokov – 114 EUR mesačne
- Od 3 do 10 rokov - 121,90 EUR mesačne
- Od 10 do 19 rokov - 141,50 EUR mesačne
- od 19 rokov - 165,10 EUR mesačne.

Celková mesačná výška prídavkov na deti sa zvyšuje podľa počtu detí, a to ak sa:

- poskytuje na dve deti, potom na každé dieťa o 7,10 EUR,
- poskytuje na tri deti, potom na každé dieťa 17,40 EUR,
- poskytuje štyrom deťom potom 26,50 EUR za každé dieťa,
- poskytuje na päť detí, potom na každé dieťa o 32 EUR,
- poskytuje šiestim deťom, potom 35,70 EUR za každé dieťa,
- poskytuje na sedem alebo viac detí, potom na každé dieťa o 52 EUR,
- pre deti s ťažkým zdravotným postihnutím ďalších 15,90 EUR mesačne.

Spolu s prípadom na dieťa sa v septembri pre každé dieťa vo veku od 6 do 15 rokov vypláca aj školský príspevok vo výške 100 EUR. Od 1. januára 2019 sa prípadok na deti a príspevok na začatie školskej dochádzky pre deti, ktoré majú trvalý pobyt v inom členskom štáte EÚ, štáte EHP alebo vo Švajčiarsku, upravuje podľa životných nákladov detí v krajinе ich pobytu. V Rakúsku existuje ešte aj príplatok pre veľké rodiny (Mehrkindzuschlag), ktorý sa poskytuje vo výške 20 EUR mesačne pre tretie a nasledujúce deti, na ktoré bol poskytnutý prípadok na deti, ale to len v prípade, ak rodina nepresiahne ročným zdaniteľným príjmom výšku 55 000 EUR.

Na Slovensku sa prípadok na dieťa vypláca vo výške 24,34 EUR mesačne. Pre nepracujúcich pobeťateľov starobného dôchodku, predčasného starobného dôchodku, invalidného dôchodku z dôvodu poklesu schopnosti vykonávať zárobkovú činnosť o viac ako 70%, výsluhového dôchodku, či iného dôchodku, ktorí sa starajú o dieťa a nedostávajú daňový bonus, sa táto suma zvyšuje o 11,10 EUR mesačne.

Na základe uvedených porovnaní možno konštatovať, že konzervatívny model sociálnej politiky, ktorý sa využíva v Nemecku a Rakúsku, a postsocialistický model aplikovaný v krajinách Vyšehradskej skupiny, využíva na pokrytie rodinných prídavkov resp. prídavkov na deti príjem z daní, čo potvrzuje vysokú mieru prerozdeľovania zdrojov. V Rakúsku sa tak, ako sme uviedli, tieto prídavky financujú aj s príspevkov zamestnávateľa. Na Slovensku by sa tento model nemohol pridružiť k teraz existujúcemu modelu financovania, nakoľko zamestnávatelia majú vysoké finančné zaťaženie (daňové, odvodové a poplatkové).³⁸ Vo všetkých krajinách sú prídavky viazané na trvalý pobyt alebo občianstvo v štáte, kde sa prídavky poskytujú. Pozitívom je, že vo všetkých krajinách sú oprávnenými osobami nielen rodičia detí, ale aj ich opatrovateľia a iné osoby, ktoré vykonávajú náhradnú osobnú starostlivosť. Možnosť vyplácania prídavku priamo plnoletému dieťaťu, pre ktoré existuje nárok na prípadok na dieťa, ako to je napr. v Rakúsku, môže byť zaujímavým prvkom sociálnej politiky v štáte, nakoľko to môže pomôcť deťom, ktoré majú v rodine ťažšiu sociálnu situáciu. Takto by prídavky na deti nemohli byť zneužívané nezodpovednými rodičmi, ale by sa mohli viazať na možnosť podpory plnoletého dieťaťa na zabezpečenie štúdia na vysokej škole, resp. ubytovania počas tohto štúdia. Za negatívum, ktoré zakotvuje slovenská právna úprava, považujeme podmienku, že ak chce oprávnená

scheme in Poland: a note on impacts and controversies. In: https://www.researchgate.net/publication/331039090_Family_500_child_grant_scheme_in_Poland_a_note_on_impacts_and_controversies (19. 9. 2019).

³⁸ Modelová spoločnosť zaplatí na Slovensku 47,2% zo svojho komerčného zisku na všetky daňové, odvodové a poplatkové povinnosti, čo je významne viac ako je priemer EU-27 na úrovni 41,5% a mierne viac ako priemer V4 46,65%. Pozri tiež: CONORTO, R. a kol.: *Analýza, monitor finančného (daňového, odvodového, poplatkového) zaťaženia podnikania*. Bratislava : Centrum vzdelávania MPSVR SR, 2014 s. 12 – 15. In: [http://www.azzz.sk/wp-content/uploads/2015/05/Anal%C3%BDza-monitor-financov%C3%A9ho-da%C5%88ov%C3%A9ho-odvodov%C3%A9ho-poplatkov%C3%A9ho-za%C5%A5a%C5%BEenia-podnikania.pdf](http://www.azzz.sk/wp-content/uploads/2015/05/Anal%C3%BDza-monitor-financov%C4%8Dn%C3%A9ho-da%C5%88ov%C3%A9ho-odvodov%C3%A9ho-poplatkov%C3%A9ho-za%C5%A5a%C5%BEenia-podnikania.pdf) (19. 9. 2019).

osoba poberať príďavok na dieťa, toto dieťa nemôže byť poberateľom invalidného dôchodku. Aj keď v súčasnosti nie je výška tohto príďavku na Slovensku vysoká, práve v rodinách, ktoré majú takéto deti, je často finančná situácia veľmi náročná, preto by stalo za zváženie, takúto podmienku zrušiť. Všetky porovnávané krajinu, a teda aj oba modely sociálnej politiky pripúšťajú vyplácanie takýchto príďavkov nielen do veku 18. roku veku, resp. do času ukončenia povinnej školskej dochádzky, ale aj v prípade prípravy na povolanie, resp. štúdiu na vysokej škole. Najvyššiu takto predĺženú vekovú hranicu má Česká republika – do 26 rokov. Na Slovensku to je do 25 rokov, čo považujeme za dostatočné. Najväčšie rozdiely medzi štátmi reprezentujúcimi odlišné modely sociálnej politiky sú pri výške príďavkov na deti, resp. rodinných príďavkov. V Nemecku aj Rakúsku sú to mesačne sumy vyše 100 EUR, v Rakúsku je to v priemere 135 EUR a v Nemecku sa táto suma pohybuje okolo 200 EUR. V Rakúsku sa výška dávky zvyšuje hlavne na základe veku dieťaťa, ale určité navýšenie je naviazané aj na počet detí. Ak porovnáme výšku rodinných príďavkov/príďavkov na deti v štátoch Vyšehradskej skupiny s Rakúskom a Nemeckom, aj keď ich výška závisí od rôznych okolností, základná suma príďavku nepresahuje v priemere sumu 35 EUR, sú teda niekoľkonásobne nižšie – konkrétnie oproti Rakúsku skoro 4-násobne a oproti Nemecku 5,5 násobne – možno teda konštatovať, že konzervatívny model je v oblasti príďavkov na deti, resp. rodinných príďavkov štedrejší. Nakoľko v Čechách, Poľsku aj v Maďarsku sa táto suma zvyšuje či už na základe veku alebo počtu detí, najhoršiu úroveň tohto nástroja má spomedzi postsocialistických krajín Slovensko, ktoré stanovuje fixnú sumu príspevku, a to len vo výške 24,34 EUR. Oproti všetkým ostatným štátom Vyšehradskej skupiny veľmi zaujímavý nástroj poskytuje Poľsko, ako sme uviedli vyššie, a to program Rodina 500+, ktorý má za cieľ zvýšenie fertility a ochranu detí pred chudobou.

Záver

Súčasné demografické ukazovatele, ako v prípade Slovenskej republiky, tak aj celej Európskej únie, poukazujú na starnutie obyvateľstva. Podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky uverejnených v máji 2018: „V roku 2017 tvoril podiel detí vo veku 0 – 14 rokov 15,6 %. Podiel osôb 65-ročných a starších je nižší ako podiel detí už len o 0,1 bodu“ t. j. 15,5 %. Zároveň sa „zvyšovala početnosť i podiel vekovej skupiny 65-ročných a starších“. „Starnutie populácie dokumentujú i ďalšie ukazovatele veku. Priemerný vek sa zvýšil počas uplynulých 25 rokov o približne 6,5 roka.“³⁹ Čo sa týka trendu v Európskej únii, podľa dostupných informácií Eurostatu: „K 1. januáru 2017 sa počet obyvateľov krajín EÚ28 odhadoval na 511,5 milióna. Mladí ľudia (vo veku 0 až 14 rokov) tvorili 15,6 % obyvateľstva EÚ28, zatiaľ čo osoby v produktívnom veku (od 15 do 64 rokov) tvorili 64,9 % populácie. Staršie osoby (vo veku 65 alebo viac rokov) mali na celkovom počte obyvateľov 19,4 % podiel (zvýšenie o 0,2 percentuálneho bodu v porovnaní s predchádzajúcim rokom a zvýšenie o 2,4 percentuálneho bodu oproti obdobiu spred 10 rokov).“⁴⁰ K starnutiu obyvateľstva už dlhé roky prispievajú trvalo nízke úrovne pôrodnosti, keďže dôsledkom menšieho počtu narodení je pokles podielu mladých ľudí na celkovej populácii – v európskej únii sa celkový počet narodených detí znižuje od roku 1961 do roku 2017, len s miernym nárastom v rokoch 2002-2013.⁴¹

Nízka pôrodnosť je určite dôsledkom neistoty, hlavne v oblasti finančnej, no vedú k nej aj iné vyššie spomenuté tendencie individualizmu, absolútneho primátu osobnej sebarealizácie a podobne, čím sa oslabuje postavenie rodiny ako takej. Z tohto dôvodu je naozaj veľmi potrebný rozvoj rodinnej

³⁹ Všetky citácie uvedené v tejto časti odseku: ŠTATISTIKA V SÚVISLOSTIACH. Hlavné trendy populačného vývoja v SR v roku 2017. Publikácia Ústredia ŠÚ SR, dátum publikovania: 29.05.2018. In: <https://slovak.statistics.sk> (19. 9. 2019).

⁴⁰ Štruktúra a starnutie obyvateľstva, Eurostat. In: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing/sk#Podiel_star.C5.A1.C3.ADch_os.C3.B4b_sa_neust.C3.A1le_zvy.C5.A1uje (19.9.2019).

⁴¹ Fertility statistics, Eurostat. In: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics (19. 9. 2019).

politiky, ktorá by smerovala „k tomu, aby ľudia zakladali manželstvá, svoje manželstvo brali vážne a nerozvádzali sa, aby sa v nich rodilo dost' detí a boli riadne vychovávané, aby sa deti postarali o svojich rodičov, keď zostarnú, a aby boli rodiny silné, nezávislé a slobodné.“⁴²

Práve nastavenie nástrojov rodinnej politiky, ktoré sme v tomto príspevku analyzovali, môže byť významným prvkom pro-rodinnej a zároveň „babyfriendly“ politiky. Na základe nášho porovnania oboch nástrojov rodinnej politiky môžeme konštatovať, že slovenská legislatíva je nepochybne priaznivo nastavená v oblasti úpravy materskej dovolenky s ohľadom na potreby dieťaťa a matky a tiež podporu rodiny. V tomto nástroji môžeme byť vzorom pre ostatné porovnávané krajinu. Na druhej strane, je veľmi potrebné, aby sa pomoc rodinám pri starostlivosti o deti riešila dlhodobejšie ako je len na obdobie šiestich mesiacov po narodení. Z tohto pohľadu majú priaznivejšie nastavené prídavky na deti, resp. rodinné prídavky, ktoré sa vyplácajú prakticky do dospelosti, Nemecko, Rakúsko a v súčasnosti so svojím programom Rodina 500+ aj Poľsko. Z hľadiska podpory pôrodnosti, ale aj stability rodiny preto považujeme za potrebné zvýšiť možnosti podpory rodiny počas celého obdobia starostlivosti o deti. Uvedené by sa dalo dosiahnuť bud' zvýšením nami analyzovaných rodinných prídavkov/prídavkov na deti alebo inými finančnými nástrojmi, ako napr. zvyšovaním odpočítateľnej položky z daní z príjmu alebo zavedením podobného - poľského programu.

The comparation of family policy instruments used in selected central European countries

Summary

The economic policy of the state significantly affects the family as the basic cell of society. In this paper we present a specific section of family policy designed to support and improve the institute of marriage as well as promote fertility and childrearing. This paper compares two key instruments of family policy in selected countries of the Central Europe, namely maternity and paternity leave together with family allowances, and child allowances. It also presents the background of the concept of family policy, defines its goals and identifies its basic models. By comparing the above-mentioned family policy instruments in the countries of the Visegrad Group, Germany and Austria, we examine which types of legislation effectively promote the stability of family and may therefore be perceived as pro-family legislative framework. Among other things, the paper points to the fact that historically conditioned models of social policy still have significant influence on the formation of legislation related to maternity and paternity leave, as well as child allowances.

Key words: family policy, family policy models, maternity leave, paternity leave, child allowance, family allowance

Použitá literatúra

CONORTO, R. a kol., 2014: *Analýza, monitor finančného (daňového, odvodového, poplatkového) zataženia podnikania*. In: <http://www.azzz.sk/wp-content/uploads/2015/05/Anal%C3%BDza-monitor-financ%C4%8Dn%C3%A9ho-da%C5%88ov%C3%A9ho-odvodov%C3%BDho-poplatkov%C3%A9ho-za%C5%A5a%C5%BEenia-podnikania.pdf> (19. 9. 2019)

Council Directive 92/85/EEC of 19 October 1992 on the introduction of measures to encourage improvements in the safety and health at work of pregnant workers and workers who have recently given birth or are breastfeeding (tenth individual Directive within the meaning of Article 16 (1) of Directive 89/391/EEC).

DANIŠKA, P.: *Rodinná politika má viesť ľudí k rodinným hodnotám*. In: <https://blog.postoj.sk/34668/rodinna-politika-ma-viest-ludi-k-rodinnym-hodnotam> (19. 9. 2019)

⁴² DANIŠKA, P.: *Rodinná politika má viesť ľudí k rodinným hodnotám*. In: <https://blog.postoj.sk/34668/rodinna-politika-ma-viest-ludi-k-rodinnym-hodnotam> (19. 9. 2019).

- DUDOVÁ, I., STANEK, V., POLONYOVÁ, S.: *Sociálna politika*. Bratislava : Wolters Kluwer SR s.r.o., 2018, 396 s. ISBN 978-80-8168-866-9
- DUKOVÁ, I., DUKA, M., KOHOUTOVÁ, I.: *Sociální politika. Učebnice pro obor sociální činnost*. Praha : Grada Publishing, a.s., 2013, 200 s. ISBN 978-80-247-3880-2
- Fertility statistics, Eurostat*. In: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics (21. 9. 2019)
- First results of Poland's Family 500+ programme released*. In: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1246&newsId=9104&furtherNews=yes> (19. 9. 2019)
- GÁŠPAROVÁ, Z.: *Typy vzťahovej väzby a ich vplyv na psychický vývin detí*. In: Prohuman, 2019. In: <https://prohuman.sk/psychologia/typy-vztahovej-vazby-a-ich-vplyv-na-psychicky-vyvin-deti> (6. 9. 2019)
- HAGAMAJER, K., 2019: "Family 500+" child grant scheme in Poland: a note on impacts and controversies. In: https://www.researchgate.net/publication/331039090_Family_500_child_grant_scheme_in_Poland_a_note_on_impacts_and_controversies (10. 9. 2019)
- Ján Pavol II.: *Evangelium vitae*. In: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/hladat/p/dokumenty-papezov/c/evangelium-vitae> (19. 9. 2019)
- MATĚJKOVÁ, B., PALONCYOVÁ, J., 2004: *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II*. In: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_139.pdf (27. 8. 2019)
- Maternity leave*. In: EurWORK. European Observatory of Working Life, 2017. In: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/maternity-leave> (5. 9. 2019)
- Mutual Information System on Social Protection*. In: <https://www.missoc.org/> (19. 9. 2019)
- Návrh aktualizácie koncepcie štátnej rodinnej politiky na roky 2004 – 2006*. In: <https://lrv.rokovania.sk/7753/3-/> (19. 9. 2019)
- PEŠTANSKÁ, Z.: Životný scenár a tehotenstvo: „Prečo som sa stala matkou“. In: Populačné štúdie Slovenska 10. In: http://www.muzeologia.sk/index_htm_files/PSS_10_final.pdf (10. 9. 2019)
- ROBILA, M.: *Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave*. In: Journal of Child and Family Studies, február 2012, roč. 21, s. 32-41. In: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10826-010-9421-4> (19. 9. 2019)
- SÁGI, J., LENTNER, C., TATAY, T.: *Family allowance Issues – Hungary in comparison to other countries*. In: Civic Review, 2018, roč. 14, Special Issue, s. 290-301, ISSN 1786-6553. In: http://real.mtak.hu/91915/1/PSZ%202018.%20angol.szam_beliv_19.pdf (19. 9. 2019)
- STRANG, L., BROEKS, M.: *Maternity leave policies*. In: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5627638/> (19. 9. 2019)
- ŠTATISTIKA V SÚVISLOSTIACH. Hlavné trendy populačného vývoja v SR v roku 2017. Publikácia Ústredia ŠÚ SR, dátum publikovania: 29.05.2018. In: <https://slovak.statistics.sk> (19. 9. 2019)
- Štruktúra a starnutie obyvateľstva*, Eurostat. In: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing/sk#Podiel_star.C5.A1.C3.ADch_os.C3.B4b_sa_neust.C3.A1le_zvy.C5.A1uje (19. 9. 2019)
- TOMEŠ, I.: *Obory sociální politiky*. Praha : Portál, s.r.o., 2011, 368 s. ISBN 978-80-7367-868-5

JUDr. Zuzana Bošnáková
Trnavská univerzita v Trnave, Rektorát
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
zuzana.bosnakova@gmail.com

Prorodinné sociálne dávky a benefity v medzinárodnom porovnaní.⁴³

Rastislav Bednárik

Abstrakt

Autor analyzuje finančnú výdatnosť a legislatívne nastavenie podpory rodiny a detí z verejných zdrojov v Európskej únii, s osobitným zreteľom na situáciu na Slovensku. Využité sú pritom štatistické zdroje Eurostatu a MISSOC – popis systémov sociálnej ochrany krajín EÚ. V rámci legislatívneho nastavenia sú osobitne popísané podpory v materstve, detské prídavky, rodičovské príspevky a príspevky na starostlivosť o dieťa ako najdôležitejšie nástroje, ktorými disponujú národné vlády. Na záver autor uvádzá niektoré odporúčania pre zlepšenie situácie viacdetných a finančne slabších rodín na Slovensku.

Kľúčové slová: podpora rodiny, materský príspevok, detský prídavok, príspevok na starostlivosť o dieťa

1. Rozsah podpory rodiny

Analýzu začneme štatistikou, koľko verejných prostriedkov vynakladajú jednotlivé vlády Európskej únie na podporu detí a rodiny. Situáciu v podpore rodiny na Slovensku tak porovnáme so situáciou v krajinách Európskej únie.

Obyvateľstvo EÚ predstavuje spolu vyše pol miliardy ľudí, a z tohto počtu populácia Slovenska (5,4 milióna obyvateľov v roku 2018) tvorí niečo vyše jedného percenta. Najviac obyvateľov majú Nemecko (82,8 mil.), Francúzsko (66,9 mil.), Taliansko (60,5 mil.), Spojené Kráľovstvo (66,3 mil.), Španielsko (46,6 mil.) a Poľsko (38 mil.). Slovensko patrí k piatim krajinám s počtom obyvateľov 4 až 6 miliónov ľudí – ako je Dánsko (5,8 mil.), Írsko (4,8 mil.), Chorvátsko (4,1 mil.) a Fínsko (5,5 mil.). Celkovo ďalších sedem krajín EU má nižší počet obyvateľov ako tri milióny. Pozri Tabuľku 1.

Celkovo až 19 krajín z 28 zaznamenalo za uplynulých 9 rokov nárast svojej populácie. Avšak až v deviatich krajinách (z toho v siedmich z bývalého socialistického bloku) zaznamenávame za uplynulých 9 rokov pokles populácie. Slovensko za toto obdobie svoju populáciu mierne zvýšilo.

Priemerný podiel detskej populácie (vo veku 0 – 19 rokov) v EÚ je 20,8% (rok 2018). Môžeme konštatovať, že 12 krajín má vyšší podiel detskej zložky populácie ako je tento priemer (v roku 2009 malo vyšší podiel detskej populácie ako priemer EÚ 14 krajín). Len vo dvoch krajinách (v Írsku a Francúzsku) je podiel detskej zložky na populácii vyšší ako 24% (v roku 2009 tomu bolo tak vo viacerých – v piatich krajinách EÚ). Slovensko v roku 2009 malo podiel detí (22,6%) vyšší ako priemer EÚ, avšak v roku 2018 už je tento podiel (20,6%) nižší ako priemer EÚ.

---

⁴³ Štúdia je súčasťou riešenia projektu APVV-15-0189 – Vybrané faktory pro-rodinnej stratégie a podpora stabilnej rodiny v multikultúrálnom prostredí.

Tabuľka 1. Obyvateľstvo v krajinách EU a % výdavkov na deti a rodinu z HDP

	Počet obyvateľov		% 0-19 r. z populácie		% HDP na dávky pre rodiny	
GEO/TIME	2009	2018	2009	2018	2009	2016
European Union 28 countries	502 090 235	512 379 225	21,6	20,8	2,4	2,4
Belgium	10 753 080	11 398 589	23,0	22,5	2,3	2,1
Bulgaria	7 467 119	7 050 034	19,0	18,7	1,9	1,8
Czechia	10 425 783	10 610 055	20,2	20,1	2,0	1,6
Denmark	5 511 451	5 781 190	24,5	22,6	4,2	3,4
Germany	82 002 356	82 792 351	19,0	18,4	3,1	3,2
Estonia	1 335 740	1 319 133	21,5	20,9	2,2	2,1
Ireland	4 521 322	4 830 392	27,1	27,3	2,8	1,3
Greece	11 094 745	10 741 165	20,1	19,4	1,0	1,0
Spain	46 239 273	46 658 447	19,8	19,8	1,5	1,2
France	64 350 226	66 926 166	24,8	24,3	2,6	2,5
Croatia	4 309 796	4 105 493	21,2	19,7	1,6	1,8
Italy	59 000 586	60 483 973	19,0	18,2	1,3	1,8
Cyprus	796 930	864 236	25,5	21,9	2,0	1,3
Latvia	2 162 834	1 934 379	21,0	20,3	1,7	1,6
Lithuania	3 183 856	2 808 901	22,6	20,1	2,8	1,1
Luxembourg	493 500	602 005	23,9	21,6	4,1	3,3
Hungary	10 030 975	9 778 371	21,0	19,5	2,9	2,2
Malta	410 926	475 701	22,5	18,7	1,2	0,9
Netherlands	16 485 787	17 181 084	23,9	22,2	1,2	1,1
Austria	8 335 003	8 822 267	21,2	19,5	3,1	2,8
Poland	38 135 876	37 976 687	22,2	20,1	1,3	2,5
Portugal	10 563 014	10 291 027	20,9	19,2	1,4	1,2
Romania	20 440 290	19 530 631	21,4	21,0	1,6	1,4
Slovenia	2 032 362	2 066 880	19,3	19,5	2,1	1,7
Slovakia	5 382 401	5 443 120	22,6	20,6	1,7	1,6
Finland	5 326 314	5 513 130	23,0	21,5	3,2	3,1
Sweden	9 256 347	10 120 242	23,6	23,1	3,0	3,0
United Kingdom	62 042 343	66 273 576	24,1	23,5	3,0	2,6

Zdroj: Eurostat Database

Vlády vynakladajú nemalé prostriedky na podporu detí a rodín. V priemere za EÚ je to 2,4% z HDP – aj v roku 2009, aj v roku 2016 (v čase prípravy príspevku najnovší údaj o výdavkoch bol za rok 2016). Viac ako priemer vynakladali v roku 2009 na podporu detí a rodiny vlády v 11 krajinách; v roku 2016 to boli vlády v 8 krajinách - v Dánsku (3,4% HDP), Luxembursku (3,3%), Nemecku (3,2%), Fínsku (3,1%), Švédskej (3,0%), Rakúsku (2,8%), Spojenom Kráľovstve (2,6%) a vo Francúzsku (2,5% z HDP). Slovensko vynakladalo na podporu detí a rodiny 1,7% z HDP v roku 2009 a 1,6% z HDP v roku 2016, čiže patríme ku krajinám, ktoré vynakladajú podstatne menej prostriedkov na podporu detí a rodiny ako je priemer za EÚ. Nie sme však na tom najhoršie - celkove v roku 2016 bolo ešte 9 takých krajín, ktoré minuli na deti a rodiny menej ako Slovensko (z pohľadu HDP).

Údaje hovoria aj o tom, že vo viacerých krajinách s podielom populácie detí (0 – 19) vyšším ako je priemer EÚ, je suma výdavkov na podporu detí a rodiny nižšia ako priemer EÚ. V roku 2016 tak tomu bolo v Belgicku, Holandsku, Írsku, na Cypre, v Rumunsku a aj v Estónsku. Avšak v Nemecku, hoci je tam nižší podiel detskej populácie (v roku 2016 len 18,4%), je podiel výdavkov na podporu detí a rodiny vyšší (3,2% z HDP) než priemer EÚ.

Ďalšia Tabuľka 2. informuje o sumách výdavkov na deti a rodiny. Najvyššie celkové výdavky poskytli vlády v najväčších krajinách. V roku 2016 tak poskytlo Nemecko 101,6 miliardy Eur, Spojené Kráľovstvo 62,1 miliardy Eur, Francúzsko 54,6 miliardy Eur, Taliansko 29,8 miliardy Eur, Španielsko 13,9 miliardy Eur, Poľsko 10,9 miliardy Eur. Pomerne vysoké výdavky dali aj vlády v menších krajinách - Švédsko 13,9 miliardy Eur, Rakúsko 9,9 miliardy Eur, Dánsko 9,6 miliardy Eur, Belgicko 8,9 miliardy Eur, Holandsko 8 miliárd Eur a Fínsko 6,7 miliárd Eur. Slovensko v roku 2016 vynaložilo na podporu detí a rodiny 1,3 miliardy Eur.

Z údajov je zrejmé, že výdavky v rámci celej EÚ vzrástli za 7 rokov (od roku 2009 po rok 2016) o vyše 21%. Najvyšší nárast zaznamenali v Nemecku - plus 25,5 miliardy Eur, Spojenom Kráľovstve - plus 10,8 miliardy Eur, v Taliansku - plus 10 miliárd Eur, v Poľsku -plus 6,8 miliardy Eur, vo Švédsku - plus 4,5 miliardy Eur, vo Francúzsku - plus 4 miliardy Eur a v Rakúsku a vo Fínsku v každej plus 1 miliarda Eur. Slovenská vláda vynaložila na podporu detí a rodiny 1,078 miliardy Eur v roku 2009 a v roku 2016 to bolo 1,303 miliardy Eur, čo bol nárast takmer 21% (prakticky na úrovni nárastu za celú EÚ).

Ak prepočítame náklady na osobu, potom relatívne najviac dalo na podporu detí a rodiny v roku 2016 Luxembursko – 3042 Eur za rok a osobu, ďalej Dánsko 1676 Eur, Švédsko 1399 Eur, Nemecko 1233 Eur, Fínsko 1219 Eur, Rakúsko 1133 Eur, Spojené Kráľovstvo 946 Eur, Francúzsko 818 Eur, Belgicko 789 Eur a Írsko 750 Eur. Priemer za EÚ bol 690 Eur, a pod týmto priemerom bolo ostatných 18 krajín.

Tabuľka 2. Výdavky na deti a rodinu v krajinách EU

GEO/TIME	Výdavky na deti a rodinu v Mil. Eur		Výdavky na deti a rodinu v Eur na obyvateľa	
	2009	2016	2009	2016
European Union - 28 countries	290 095,66	352 332,37	577,07	689,80
Belgium	7 851,80	8 936,61	727,25	788,66
Bulgaria	724,49	854,53	97,32	119,89
Czechia	3 026,77	2 860,53	289,81	270,72

Denmark	9 724,06	9 600,86	1 760,62	1 676,12
Germany	76 058,40	101 582,99	928,65	1 233,57
Estonia	313,23	463,60	234,71	352,34
Ireland	4 682,40	3 570,10	1 032,42	750,76
Greece	2 327,06	1 812,05	209,51	168,16
Spain	15 901,31	13 943,75	342,97	299,97
France	50 344,18	54 608,95	780,48	818,46
Croatia	720,19	836,60	167,24	200,51
Italy	19 689,00	29 762,00	333,17	490,90
Cyprus	369,03	244,28	456,70	286,87
Latvia	321,74	412,74	150,23	210,63
Lithuania	742,35	442,04	234,71	154,12
Luxembourg	1 512,16	1 770,56	3 037,80	3 042,13
Hungary	2 700,39	2 562,54	269,43	261,11
Malta	72,00	97,63	174,55	214,39
Netherlands	7 461,00	7 995,00	451,35	469,46
Austria	8 853,77	9 897,96	1 061,18	1 132,92
Poland	4 083,39	10 851,43	107,03	285,79
Portugal	2 379,56	2 191,43	225,16	212,24
Romania	2 055,94	2 357,51	100,94	119,66
Slovenia	743,60	696,74	364,57	337,40
Slovakia	1 078,38	1 303,55	200,20	240,03
Finland	5 742,53	6 701,56	1 075,61	1 219,51
Sweden	9 368,59	13 882,82	1 007,54	1 399,04
United Kingdom	51 248,31	62 092,02	822,92	946,36

Zdroj: Eurostat Database

Všeobecne možno konštatovať, že bývalé socialistické krajiny ani po štvrtstoročí od zmeny režimu nedosahujú také ekonomicke výsledky, aby podporili rodiny svojich obyvateľov vyššími sumami. Je však prekvapujúce, že aj viaceré ekonomicky vyspelé krajin EÚ dávajú na priamu podporu detí a rodiny menej ako priemer EÚ – Taliani v roku 2016 dali v priemere na jedného obyvateľa 491 Eur, Holanďania 469 Eur a Španieli 300 Eur. Slovensko vynaložilo na podporu detí a rodiny v roku 2009 v priemere na jedného obyvateľa 200 Eur a v roku 2016 to vzrástlo na 240 Eur. Menej ako Slovensko v roku 2016 podporili deti a rodinu v prepočte na jedného obyvateľa Bulhari, Gréci, Chorváti, Lotyši, Litovčania, Maďaria, Portugalci a Rumuni. Treba si však zvážiť, že viac ako Slovensko v priemere na jedného obyvateľa vynakladajú ostatné krajiny V-4 : v roku 2016 Poľsko vynaložilo 285 Eur, Česko 270 Eur a Maďarsko 261 Eur.

Počas obdobia 2009 až 2016 viaceré vlády výrazne navýšili výdavky na podporu detí a rodiny. V prepočte na jednu osobu tento nárast predstavoval vo Švédsku rast z 1008 Eur na 1398 Eur, čiže

o 391 Eur, v Nemecku z 928 na 1233, čiže o 305 Eur, v Taliansku z 333 Eur na 491 Eur, čiže o 158 Eur a vo Fínsku z 1076 Eur na 1210 Eur, čiže o 144 Eur. Treba si všimnúť, že aj krajiny z bývalého východného bloku výraznejšie zvýšili výdavky na deti a rodinu – Poliaci zo 107 Eur v roku 2009 na 286 Eur v roku 2016, teda o 179 Eur na osobu a rok a Estónci z 235 Eur v roku 2009 na 352 Eur v roku 2016, teda o 117 Eur na osobu a rok. Rozličné dôvody spôsobili, že až 10 krajín v období 2009 až 2016 znížilo výdavky na deti a rodinu v prepočte na osobu a rok – Dánsko, Írsko, Grécko, Španielsko, Portugalsko, Cyprus, Litva, Česko, Maďarsko a Slovinsko.

Aby sme si priblížili predstavu, čo by musela slovenská vláda vynaložiť na podporu detí a rodiny aby sme sa priblížili situácii v EÚ, potom, aby sme dosiahli priemer EÚ, by musela znásobiť výdavky 2,9-krát, aby sme dostihli Fínsko a Nemecko, by výdavky museli vzrástť 5,1-násobne, v prípade Francúzska 3,4-násobne, Talianska 2-násobne a v porovnaní s Poľskom o 19%.

2. Politiky podpory rodiny

V ďalšej časti príspevku bude venovaná pozornosť nástrojom na podporu rodiny a detí v krajinách Európskej únie. Údaje platia za situáciu k 1. januáru 2019.

2.1. Podpora v materstve

Politika podpory detí a rodiny začína pri narodení dieťaťa. V európskych sociálnych systémoch to súvisí s dávkami v materstve. Táto podpora je zabezpečovaná cez zdravotnú starostlivosť a cez dávky v materstve. Podrobnejšie sa budeme zaoberať najmä dávkami v materstve. Zdrojmi týchto dávok sú obvykle financie zhromaždené v poistných fondoch, ktoré pochádzajú najmä od platieb zamestnancov a zamestnávateľov. Preto oprávnenie na takéto (poistné) dávky vyplýva z účasti v príslušnom poistnom fonde. Rôzne krajiny vyžadujú rozlične dlhú dobu platenia poistného. Napríklad 12 mesiacov sa vyžaduje v Bulharsku, Chorvátsku, Maďarsku a Litve, 9 mesiacov sa vyžaduje v Česku, Írsku a na Slovensku, 8 mesiacov vo Švédsku, 6 mesiacov vo Fínsku, Luxembursku, Portugalsku, Španielsku, Spojenom Kráľovstve, 4 mesiace v Belgicku, 3 mesiace v Taliansku, 1 mesiac v Rumunsku. Niektoré krajiny testujú, či žiadateľka o materskú dávku pracovala – v Dánsku a Spojenom Kráľovstve počas posledných 6 mesiacov, vo Francúzsku počas posledného roku, v Grécku počas posledných 2 rokov.

Rozličná je aj doba poberania dávky v materstve. Časť z nej sa obvykle čerpá pred pôrodom a časť po pôrade. (A obvykle je na toto iniciačné obdobie naviazané ďalšie podporné obdobie podpory rodiny vo forme rodičovských dávok.) V tabuľke 3 je vidieť, že rozličné krajiny definujú tieto obdobia v dňoch, týždňoch a dokonca v mesiacoch. Slovenská legislatíva deklaruje 34 týždňov – a takéto dlhé obdobie poberania dávky v materstve (z titulu straty zárobku pre starostlivosť o dieťa) patrí k najdlhším v Európskej únii. Pochopiteľne, že uvedené údaje sú len orientačné, pretože sú rozličné prípadné obdobia z titulu starostlivosti o deti z viacnásobného narodenia, alebo ak ide o novorodenca do viacdetnej rodiny. Vo Francúzsku napríklad trvanie poberania materskej dávky u tretieho a ďalšieho dieťaťa stúpne zo 16 týždňov u prvého a druhého dieťaťa na 26 týždňov.

Tabuľka 3. Ukazovatele poberania materskej dávky (situácia k 1.1.2019)

	Obdobie poberania dávky	Suma dávky
Belgium	15 týždňov	80% zo zárobku
Bulgaria	410 dní	90% zo zárobku
Czechia	28 týždňov	70% zo zárobku

Denmark	18 týždňov	Max. 584 Eur / týždeň
Germany	14 týždňov	100% zo zárobku
Estonia	140 dní	100% zo zárobku
Ireland	26 týždňov	240 Eur / týždeň
Greece	119 dní	50% zo zárobku
Spain	16 týždňov	100% zo zárobku
France	16 týždňov	Denne 9,53 – 87,71 Eur
Croatia	7 mesiacov	100% zárobku
Italy	5 mesiacov	80% zo zárobku
Cyprus	18 týždňov	72% zo zárobku
Latvia	112 dní	80% zo zárobku
Lithuania	126 dní	77.58% zo zárobku
Luxembourg	20 týždňov	100% zo zárobku
Hungary	24 týždňov	70% zo zárobku
Malta	14 týždňov	94,35 Eur / týždeň
Netherlands	16 týždňov	100% zo zárobku
Austria	8 týždňov	100% čistého príjmu
Poland	20 týždňov	100% zo zárobku
Portugal	120 dní	100% zo zárobku
Romania	126 dní	85% zo zárobku
Slovenia	105 dní	100% zo zárobku
Slovakia	34 týždňov	75% zo zárobku
Finland	105 dní	70% zo zárobku
Sweden	290 dní	80% zo zárobku
United Kingdom	39 týždňov	161 Eur / týždeň

Čo sa týka výšky vyplácaných dávok, veľa krajín vypláca sumy blízke predchádzajúcim zárobkom, avšak zároveň viaceré krajiny stanovujú limity na sumy vyplácaných dávok (napríklad Slovensko ohraničuje vymeriavací základ pre výpočet dávky na dvojnásobok priemernej mzdy). Niektoré krajiny vyplácajú sumy dávok v závislosti od výšky príjmu (a napríklad vo Fínsku s rastúcim predchádzajúcim zárobkom klesá sadzba dávky). V Grécku sú majú relatívne nižšiu sadzbu dávky, avšak táto sadzba sa zvyšuje o 10% za každé už predtým narodené dieťa vo forme detského príavku k materskej dávke. Vo viacerých krajinách je do vyplácania materskej dávky zainteresovaný aj zamestnávateľ – napríklad vo Francúzsku, Nemecku, Taliansku, Spojenom Kráľovstve.

Väčšina krajín poskytuje dávku aj pre otcov, aby pomohli matke pri starostlivosti o dieťa najmä v prvých dňoch po jeho narodení. Viaceré schémy sú v tomto ohľade štedrejšie (prevažne počas jedného až dvoch týždňov), avšak zostáva niekoľko krajín (medzi nimi aj Slovensko), ktoré neposkytujú osobitnú dávku pre otca v súvislosti s pomocou matke pri starostlivosti o dieťa.

Väčšina krajín má vo svojej príspevkovej schéme pre rodiny aj osobitné dávky pri narodení dieťaťa. Ich účelom je finančne pomôcť rodine so zvýšenými nákladmi pri rozšírení počtu členov rodiny. Ide

o rozličné sumy, väčšinou zakomponované do politík napríklad podpory širšej rodiny. V Bulharsku sa poskytuje vyšší grant pri narodení druhého dieťaťa – pri prvom dieťati je to 128 Eur, pri druhom 307 Eur, pri treťom 153 Eur a pri štvrtom a ďalšom 102 Eur. V Chorvátsku je suma dávky pri narodení dieťaťa 314 Eur, avšak pri narodení tretieho dieťaťa je príplatok 67 Eur a pri narodení štvrtého a každého ďalšieho dieťaťa je príplatok 135 Eur. V Česku podporujú najmä narodenie prvého a druhého dieťaťa, keď poskytujú grant pri narodení prvého dieťaťa v sume 504 Eur a druhého dieťaťa v sume 388 Eur. Na Slovensku je podpora pri narodení prvého, druhého a tretieho dieťaťa v sume 829,86 Eur a pri narodení každého ďalšieho dieťaťa 151,37 Eur. V ďalších krajinách poskytujú granty pri narodení dieťaťa v nasledovných sumách: v Belgicku 1122 Eur, na Cypre 546,36 Eur, v Estónsku 320 Eur, vo Fínsku 170 Eur, vo Francúzsku 941,66 Eur, v Maďarsku 199 Eur, v Taliansku 700 Eur, v Lotyšsku 421,17 Eur, v Litve 418 Eur, v Luxembursku 1740,09 Eur, v Poľsku 232 Eur, v Spojenom Kráľovstve 554 Eur. Obvykle bývajú aj osobitné prídavky pri súčasnom narodení dvoch a viac detí. V niektorých krajinách sa grant pri narodení dieťaťa neposkytuje, ale tam majú zavedené iné spôsoby podpory rodiny s malými deťmi. V niektorých krajinách sa poskytuje táto dávka len pre menej majetné rodiny (napríklad v Česku je limit príjmu 2,7-násobok životného minima, v Poľsku je limit výška čistého príjmu na člena rodiny menej ako 447 Eur mesačne). Sú aj iné postupy – napríklad v Španielsku poskytujú takúto dávku len pri súčasnom narodení viacerých detí (dvojičiek, trojičiek, atď.), v Taliansku a Slovinsku miesto hotových peňazí dostane žena poukaz na nákup vecí pre dieťa.

2.2. Detské prídavky

Tradičný spôsob finančnej podpory rodiny pri starostlivosti a výchove detí je detský prídavok. Ide o dávku, ktorá je obvykle vyplácaná rodičom každého dieťaťa pravidelne mesačne až do dospelosti dieťaťa. V tomto prípade nejde o poistnú dávku, keďže sa neviaže na ekonomickú aktivitu rodičov.

V krajinách Európskej únie sú detské prídavky vyplácané obvykle do veku 18 rokov dieťaťa s tým, že sa obvykle pokračuje vo vyplácaní aj počas prípravy na vstup na trh práce štúdiom dieťaťa na strednej či vysokej škole. Takto je to v Rakúsku (maximálne do 25 roku veku dieťaťa), Belgicku (tiež do veku 25 rokov), Nemecku (do veku 25 rokov), Grécku (do 24 rokov), Taliansku (do 21 rokov), Litve (do 21 rokov), Luxembursku (do 25 rokov), Poľsku (do 24 rokov), Rumunsku (do ukončenia štúdií). Tento istý princíp je uplatňovaný aj v ďalších krajinách s tým, že prvé ohraničenie veku na vyplácanie detských prídavkov je nižšia – v Chorvátsku 15 rokov (v prípade ďalšieho vzdelávania maximálne do 19 rokov), v Estónsku 16 rokov (do 19 rokov), v Írsku 16 rokov (do 18 rokov), v Lotyšsku 15 rokov (do 20 rokov), na Malte 16 rokov (do 21 rokov), na Slovensku 16 rokov (do 25 rokov), v Spojenom Kráľovstve 16 rokov (do 20 rokov). V niektorých krajinách pri vyplácaní detských prídavkov sledujú aj zdravotný stav dieťaťa a z titulu zdravotného postihnutia sa predĺžuje obdobie vyplácania tejto dávky: v Rakúsku, Taliansku, Španielsku a na Cypre je to bez obmedzenia veku, v Chorvátsku do 27 rokov veku dieťaťa, v Česku do 26 rokov, v Luxembursku do 25 rokov. Niektoré krajiny majú pevne definovaný vekový limit na vyplácanie detských prídavkov – 20 rokov v Bulharsku, Francúzsku, 18 rokov v Dánsku, Holandsku a Slovinsku, 17 rokov vo Fínsku a 16 rokov vo Švédsku. V týchto prípadoch sú však vytvorené ďalšie typy dávok na podporu najmä ďalšieho vzdelávania dieťaťa.

Kedžže detské prídavky sú už niekoľko desaťročí pevnou súčasťou sociálnej politiky štátov na podporu rodiny, niet sa čo čudovať, že v Európskej únii stále pretrváva variabilita samotných dávok. Pripomeňme, že na Slovensku v období pred rokom 1990 bola výdatnosť detských prídavkov pre dvojdetnú rodinu na úrovni 25% zárobkov, kým dnes je to na úrovni 5% priemerných zárobkov. Alebo môžeme spomenúť našu skúsenosť z obdobia pred 15 – 20 rokmi, keď suma dávky na dieťa sa

vypočítavala podľa výšky príjmov domácnosti a podľa veku dieťaťa; až keď sa usúdilo, že ide o veľmi malé sumy, prisúdila sa rovnaká suma pre každé dieťa.

Výdatnosť detských prídavkov je v zásade tiež podmienená ekonomickými možnosťami krajín EÚ a aj v tejto oblasti pretrvávajú rozdiely medzi ekonomicky silnejšími a ekonomicky slabšími krajinami: napríklad pretrvávajú výrazné rozdiely v detských prídavkoch medzi západnými a východnými krajinami EÚ. Sú však určité signály, že v niektorých „východných“ krajinách sa sumy tejto dávky priblížili tým v „západných“ krajinách. Napríklad Estónsko vypláca na prvé a na druhé dieťa po 60 Eur mesačne a na tretie a každé ďalšie dieťa v rodine 100 Eur mesačne. Navyše ako bonus sa tu vyplácajú prídavky na rodiny s viacerými deťmi (3 – 6 detí 300 Eur mesačne, na 7 a viac detí 400 Eur mesačne).

Tabuľka 4. Limity príjmu rodiny pre účely poberania detských prídavkov (v Eur)

	Mesačný limit príjmu na člena v Eur	Iná forma limitu – v Eur	Poznámka
Belgicko		U prídavku – príjem rodiny do 1205	
Bulharsko	256		
Chorvátsko	314		
Cyprus		1200000 zdroje a majetok rodiny	
Česko	(834)	Príjem do 2,7-nás životného minima	U rodiny s 2 deťmi
Dánsko		Príjem do 104805 na rodiča ročne	
Francúzsko	1421		U rodiny s 2 deťmi
Grécko		Príjem do 15000 ročne na rodinu	
Talianstvo	1638		U rodiny s 2 deťmi
Malta		Príjem do 25045 ročne na rodičov	
Holandsko		U prídavku – príjem do 20914 ročne a majetok do 143415 na 1 rodiča	
Poľsko	157		U rodiny so zdrav postih dieťaťom – limit 178
Portugalsko	(1260)	Príjem do 2,5-nás životného minima + limit majetku do 120960	U rodiny s 2 deťmi
Rumunsko		U prídavku – príjem do 113 na člena	
Slovinsko	86		
Španielsko		Príjem do 12313 ročne na rodinu	

U detských prídavkov si väčšina krajín EÚ stráži oprávnených príjemcov, aby tieto dávky neboli poskytované majetnejším vrstvám populácie. Celkovo 16 krajín v súčasnosti tak činí. Pomerne benevolentnejšie je obmedzenie v ekonomicky bohatších krajinách: na Cypre sa detské prídavky vyplácajú tým, ktorých majetok je nižší ako 1,2 mil Eur, v Dánsku je limit ročného príjmu na rodiča 104,8 tis. Eur, vo Francúzsku a Talianstu je to diferencované podľa počtu deťí, ale napríklad u rodiny s dvomi deťmi je mesačný limit na člena rodiny vo Francúzsku 1421 Eur a v Talianstu 1638 Eur. V Česku a Portugalsku je tiež pomerne vysoký limit príjmu, diferencovaný podľa počtu deťí, keď

u rodiny s 2 deťmi je to niekoľko násobok životného minima – v Česku na úrovni 834 Eur mesačne a v Portugalsku 1260 Eur mesačne. Bývalé krajiny východného sovietskeho bloku – Bulharsko, Chorvátsko, Slovinsko, Poľsko a Rumunsko si tiež strážia výdavky a detské prídavky poskytujú len rodinám s nie vysokými príjmami. V Rumunsku dokonca rozdelili dávky na dve kategórie a pri základnej dávke sice nelimitujú príjem poberajúcej rodiny, avšak príavok poskytujú len rodinám s príjmami nižšími ako mesačne 113 Eur na člena. V Belgicku a Holandsku tiež existuje príavok, ale jeho vyplácanie je určené pre rodiny s nižšími príjmami, keď limit príjmu na túto dávku je v Belgicku 2531 Eur mesačne na dvojicu manželov a v Holandsku 20914 Eur ročne na rodinu.

Tabuľka 5. Detské prídavky mesačne v Eur

	Na prvé diel'a	Na druhé diel'a	Na tretie diel'a	Na štvrte diel'a	Na piate diel'a	Na každé ďalšie diel'a	Poznámka
Belgium	95,8	95,8	95,8	95,8	95,8	95,8	Valónsko a Brusel
Bulgaria	20,0	26,0	29,0	15,0	10,0	10,0	Príjem rodiny 205-256 len 80% dávky
Czechia	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	24,0	Vek 6-15 r
Denmark	95,0	95,0	95,0	95,0	95,0	95,0	Vek 7-14 r
Germany	194,0	194,0	200,0	200,0	225,0	225,0	
Estonia	60,0	60,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Ireland	140,0	140,	140,0	140,0	140,0	140,0	
Greece	28,0	28,0	56,0	56,0	56,0	56,0	príjem rodiny ročne 10000-15000
Spain	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	
France	0,0	131,2	299,2	467,2	168,0	168,0	
Croatia	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	34,0	príjem č/m.: 73-151 Eur
Italy	139,1	139,1	139,1	139,1	139,1	139,1	príjem 4-člen rodiny ročne 27222-27338
Cyprus	36,0	43,0	84,0	108,0	n	n	príjem rodiny ročne 19500-39000
Latvia	11,4	22,7	34,4	50,2	50,2	50,2	
Lithuania	50,2	50,2	110,6	130,8	152,8	50,2+n*20,1	
Luxembourg	265,0	265,0	265,0	265,0	265,0	265,0	
Hungary	38,0	41,0	50,0	50,0	50,0	50,0	
Malta	104,4	104,4	104,4	104,4	104,4	104,4	ide o max. sumy
Netherlands	89,0	89,0	89,0	89,0	89,0	89,0	Vek 6-11 r
Austria	121,9	129,0	139,3	148,4	153,9	157,6	na 6. a ďalšie 166
Poland	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0	29,0	Vek 5-18 r
Portugal	30,6	30,6	30,6	30,6	30,6	30,6	Vek 3 r +; príjem 1,0-1,5 žm
Romania	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	18,0	Vek 2-18 r
Slovenia	19,9	27,5	35,1	35,1	35,1	35,1	Vek-do 15 r, príjem rod/mes 845-1020

Slovakia	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	
Finland	94,88	104,84	133,79	153,24	172,69	172,69	
Sweden	129,0	144,0	204,0	308,0	258,0	258,0	
United Kingdom	99,0	66,0	66,0	66,0	66,0	66,0	

Celkove koncepcia podpory rodiny cez detské prídatky sleduje niektoré významnejšie parametre života rodiny. Pri rozdeľovaní sa berie do úvahy vek dieťaťa – v prvom prípade s odôvodnením, že staršie deti potrebujú vyššie výdavky – tak je tomu v Česku, Rakúsku, Poľsku, Rumunsku, Holandsku, Luxembursku; a v druhom prípade s odôvodnením, že naopak rodine treba pomôcť najmä v prvých rokoch života dieťaťa – tak je tomu v Dánsku, Portugalsku a Rumunsku.

Významným faktorom je veľkosť rodiny , ked' priemerné príjmy na člena rodiny s rastom detí klesajú. A tu príde na rad zvýšenie dávky pre druhé, tretie, štvrté i ďalšie deti – tak ako to ukazujú údaje v tabuľke 5. (pomerne jasne to vidieť v schémach Nemecka, Rakúska, Cypru, Litvy, Lotyšska a Fínska). Niektoré krajinu – Estónsko, Grécko, Maďarsko a Slovinsko zvyšujú detské prídatky po tretie dieťa, a potom je už rovnaká suma na každé ďalšie narodené dieťa do rodiny. Niektoré krajinu pridávajú na detských prídatkoch až po štvrté dieťa a prídavok na následné deti sa znižuje (Švédsko, Francúzsko, Bulharsko – ale tu je maximum na tretie dieťa a potom je pokles). Veľkosť rodiny zaváži aj pri rozličných typoch príplatkov k detským prídatkom – v Rakúsku, Estónsku a Francúzsku.

Viaceré krajinu vyplácajú rozličné sumy prídatkov na deti v závislosti od výšky príjmov – v Bulharsku, Chorvátsku, Taliansku, na Cypre, na Malte, v Portugalsku, Slovinsku. Príjem zohráva rolu pri vyplácaní príplatkov k detským prídatkom v niektorých krajinách – Rakúsku, Taliansku, Litve, Holandsku a Spojenom Kráľovstve.

Viaceré krajinu zohľadňujú aj situáciu rodín so zdravotne postihnutými deťmi a odráža sa to priamo v príplatkoch k detským prídatkom – napr. v Rakúsku, Maďarsku, Poľsku, Španielsku, Holandsku. Viaceré krajinu dávajú príplatok k detským dávkam aj pre osamelých rodičov – napr. v Belgicku, Fínsku, Holandsku, Slovinsku.

2.3. Rodičovské príspevky

Starostlivosť o deti vyjadruje štát aj poskytovaním tzv. rodičovského príspevku. Tento sa poskytuje na podporu rodiny pri starostlivosti o malé deti obvykle do dvoch až troch rokov veku dieťaťa. Nie každá krajina má jasne definovanú dávku „rodičovský príspevok“, ale ak tomu tak nie je, potom sú tu ďalšie dávky – napr. aj príspevok na starostlivosť o dieťa (o tomto neskôr).

Tabuľka 6. Charakteristiky rodičovských príspevkov

	Dĺžka poberania Dávky	Suma dávky v Eur (alebo v %)	Poznámka
Belgicko	Max. 4 mesiace	818,6 mesačne	Dávka je nižšia pri väčších prac úväzkoch
Bulharsko	Do 2 rokov veku dieťaťa	194 mesačne	Do 1 roku dieťaťa je prídavok
Chorvátsko	Pri 1. a 2. dieťati – 5 až 8 mesiacov ; pri ďalších deťoch 30 mesiacov	314 až 539 mesačne	Podľa výšky príjmu
Česko	Do 3 až 4 rokov veku dieťaťa	Mesačne časť zo sumy 8534	Ak neboli rodičia poistení - mesačne do 295

Estónsko	435 dní alebo 18 mesiacov	Mesačne od 540 do 3320 podľa zárobkov	Ak rodičia nemali zárobky dávka mesačne 500
Francúzsko	6 až 48 mesiacov – dlhšie u viacdetných rodín	Mesačne 396	Dávka je nižšia pri väčších prac úväzkoch
Nemecko	14 mesiacov; u prípadu – 32 mesiacov	65% zárobku (300 až 1800 mesačne)	Pri skrátení úvæzku sa predĺži doba poberania
Maďarsko	Do 3 rokov veku dieťaťa; prípadok do 2 rokov veku dieťaťa.	88 mesač; prípadok - 70% zárobku (do 649)	Osobitný režim v prípade štúdia
Lotyšsko	24 mesiacov	Do veku 18 mes. – 171 potom 42,7 / mes.	Je aj prípadok
Litva	Do 2 rokov veku dieťaťa	Do 1 roku 77,6% mzdy, potom menej	Vymeriavací základ – max. 2-násobok priem. mzdy
Luxembursko	6 mesiacov (max. 12 mesiacov – pri znížení prac. úväzku)	2071 až 3452 mesačne ak nepracuje	Dávka je nižšia pri väčších prac úväzkoch
Poľsko	52 týždňov; Dávka na výchovu – 24 mesiacov	Mesačne 232; DNV – mesačne 93	
Rakúsko	365 dní alebo 851 dní	Denne 33,88 (x 365) ; denne 14,53 (x 851)	Dávka je nižšia pri väčších prac úväzkoch
Rumunsko	Do 2 rokov veku dieťaťa	85% zárobku	Max. vymeriavací základ 1823
Slovensko	Do 3 rokov veku dieťaťa	220,7	
Slovinsko	130 dní na každého rodiča (spolu 260 dní)	100% zo zárobku; prípadok mesačne 252	

Doba poberania dávky býva ohraničená vekom dieťaťa a v niektorých krajinách aj striktným počtom dní alebo mesiacov, počas ktorých je táto dávka poskytovaná. Krátke časy poskytujú túto dávku: Belgicko (4 mesiace), Chorvátsko pri prvom a druhom dieťati (do 8 mesiacov), Nemecko (14 mesiacov), Francúzsko (6 mesiacov u prvého dieťaťa, 12 mesiacov u druhého, ale 24 u tretieho a 48 mesiacov u štvrtého a ďalšieho dieťaťa), Luxembursko (4 až 6 mesiacov pri plnej rodičovskej dovolenke, alebo 8 až 12 mesiacov pri čiastkovej rodičovskej dovolenke, keď zároveň pracuje na čiastkový pracovný úväzok), Slovinsko (cca 9 mesiacov) a Estónsko (18 mesiacov). Do 2 rokov veku dieťaťa sa poskytuje rodičovský príspevok v Bulharsku, Lotyšsku, Litve a Rumunsku, do 3 rokov v Maďarsku a na Slovensku a do 3 až 4 rokov v Česku.

Suma dávky býva vyplácaná mesačne a zodpovedá ekonomickým možnostiam danej krajiny. Niektoré krajininy odvodzujú sumu rodičovského príspevku od predchádzajúcich zárobkov, teda čím vyšší predchádzajúci zárobok, tým vyšší aj rodičovský príspevok (Belgicko, Chorvátsko, Estónsko, Nemecko, Maďarsko, Lotyšsko, Litva, Luxembursko, Rumunsko, Slovinsko). Viaceré krajininy ešte z minulosti prebrali súbeh rodičovského príspevku a pracovného úväzku a kalkulujú s možnou čiastočnou pracovnou aktivitou poberateľa dávky: v takom prípade rodičovský príspevok klesá s tým ako rastie pracovný úväzok (Belgicko, Francúzsko, ale aj Nemecko, Luxembursko, Rakúsko).

Do výpočtu celkovej dávky rodičovského príspevku sa premieta aj osobitná podpora pri viacnásobnom narodení (napríklad v Chorvátsku, Česku, Nemecku, Maďarsku, Lotyšsku, Litve, Poľsku, na Slovensku), ako aj osobitná podpora pri starostlivosti o zdravotne postihnuté malé deti (Nemecko, Maďarsko, Poľsko, Slovensko). Podporné schémy rodičovského príspevku deklarujú aj osobitnú podporu pre osamelých rodičov (napríklad v Belgicku, Poľsku).

2.4. Príspevky na starostlivosť o dieťa a ďalšie formy podpory

Viaceré krajinám prispievajú na výdavky na pobyt detí v predškolských zariadeniach, prípadne na domácu starostlivosť o deti. Osobitné schémy v tejto súvislosti deklaruje osem krajín EÚ. Ide o nasledovné aktivity:

Dánsko – podpora starostlivosti o deti v predškolskom veku (2 až 6 rokov). Podpora domácej starostlivosti – municipalita môže dať rodičom grant na starostlivosť o dieťa v hodnote až 85% nákladov činnosti predškolského zariadenia pôsobiaceho v jeho obvode. Podpora starostlivosti o dieťa v súkromnom predškolskom zariadení – 75% nákladov zariadenia, maximálne 75% dokladovaných nákladov.

Estónsko – prídavok pre starostlivosť o dieťa do 3 rokov veku, prípadne do 8 rokov veku. Na každé dieťa do veku 3 rokov je to mesačne 38,4 Eur. Následne od 3 do 8 rokov veku dieťaťa v rodinách s 2 deťmi a s 3 a viac deťmi je prídavok na každé takéto dieťa mesačne 19,2 Eur (u 2-detných rodín zároveň musí byť jedno dieťa do 3 rokov veku).

Fínsko – podpora starostlivosti o deti vo veku 10 mesiacov až 6 rokov. Podpora domácej starostlivosti o deti – väčšinou do veku 3 rokov dieťaťa - mesačne 338,3 Eur (ak ide o súrodencov, tak je príplatok) plus mesačne 181,1 Eur pre rodiny s nižšími príjmami. Podpora starostlivosti v súkromných zariadeniach – mesačne na dieťa 172,3 Eur (resp. 63,4 Eur ak je starostlivosť kratšia ako 20 hodín týždenne); k tomu patrí aj príplatok pre rodiny s nižšími príjmami (144,9 Eur, resp. 72,4 Eur). Poskytuje sa aj flexibilná podpora – to je v prípade pracovnej aktivity rodičov – vtedy príspevky na starostlivosť o dieťa sú nižšie – podľa miery pracovnej aktivity.

Francúzsko – čiastočná podpora nákladov na starostlivosť o deti do 6 rokov veku. Suma dávky je rozličná podľa počtu detí v rodine, podľa finančných príjmov rodiny, podľa veku detí a podľa typu zariadenia na starostlivosť o dieťa. Napríklad ak zamestnaná osoba si najmä na opatruvanie dieťa, dostane príspevok (podľa veku dieťaťa) od 233,7 Eur do 467,4 Eur.

Talianisko – podpora rozličnými formami. Poukaz na starostlivosť o dieťa – dostáva matka po skončení materskej počas ďalších 6 mesiacov podľa finančnej situácie – do 600 Eur mesačne. Poukaz na zaplatenie starostlivosti v detskej škôlke – pre zamestnanú matku – v hodnote do sumy 90,9 Eur mesačne po dobu 11 mesiacov (podľa finančnej situácie rodiny). Podpora domácej ošetrovateľskej starostlivosti o dieťa s chronickým ochorením do 3 rokov veku – ročne 1000 Eur.

Litva – podpora v nezamestnanosti v prípade starostlivosti o malé dieťa. Je to poistný produkt, teda treba mať zaplatené poistné. Suma dávky je mesačne 228 Eur pre rodiča s dieťaťom vo veku 1 až 3 roky.

Slovensko – Príspevok na starostlivosť o dieťa do 3 rokov (do 6 rokov ak ide o ťažko zdravotne postihnuté dieťa). Vypláca sa zamestnanému rodičovi mesačne na preplatenie nákladov starostlivosti opatrotateľom (do 280 zdokladovaných Eur), alebo nákladov starostlivosti v materskej škôlke (do zdokladovaných 80 Eur), alebo na starostlivosť doma (bez zdokladovania 41,1 Eur).

Holandsko – podpora v starostlivosti o deti v predškolských zariadeniach. Výška príspevku závisí od zloženia domácnosti, typu starostlivosti o dieťa, od úrovne výdavkov na starostlivosť o dieťa a od príjmu rodičov. Suma dávky je maximálne 8 Eur na hodinu starostlivosti.

Ďalšie formy podpory

Už len stručne. V krajinách EÚ sú poskytované tiež rozličné podpory pri adopcií, dávky pre opatrotateľov a deti v náhradnej starostlivosti, príspevky pre osamelých rodičov, osobitné dávky pre deti so zdravotným postihnutím, a tiež rozličné daňové úľavy.

Záver

Na Slovensku je zatial' relatívne nízka výdatnosť podpory rodín a detí. Netreba však lamentovať, táto podpora nie je pod úrovňou starostlivosti v ostatných krajinách bývalého „sovjetskeho bloku“, a tak ako rastie slovenská ekonomika, tak rastie aj táto podpora. Je pochopiteľné, že ekonomicky silnejšie krajiny dávajú na starostlivosť o rodinu a deti podstatne viac, avšak rozličné typy dávok sa objavujú vo všetkých – a teda aj ekonomicky slabších krajinách.

V krajinách Európskej únie sa sformovala pomerne košatá schéma podpory rodiny pri narodení a starostlivosti o malé deti do 3 rokov veku. Obvykle ide o kombináciu poistných dávok a štátnych dávok, kde časť zdrojov na dávky vzniká poistením (nemocenským a zdravotným) a časť zdrojov pochádza z výberu daní a ciel. Finančná podpora je zabezpečená hned' od začiatku, kde pokrýva výdavky spojené s narodením malého dieťaťa.

Materské dávky sú diferencované podľa výšky platenia poistného a ich sumy sa blížia sumám zárobkov z predchádzajúceho obdobia (na Slovensku treba platiť poistné aspoň 9 mesiacov, čím patríme k tým „prísnejším“ krajinám). Nevýhodou takéhoto financovania je, že pokrýva len zárobkovo činné ženy, a tak ostatné rodiny s „nepracujúcimi“ ženami dostávajú v období tesne po narodení dieťaťa podstatne nižšiu pomoc. Viaceré krajinys podporujú rozširovanie rodiny narodením nového človeka formou poskytovania dávky pri narodení dieťaťa. Tu Slovensko poskytuje dávku porovnatelnú aj s ekonomicky vyspelými krajinami. Slovenské „materské“ dávky sú príspevkové (treba najprv platiť príspevky do fondu nemocenského poistenia) a suma dávky sa blíži sume čistého predchádzajúceho zárobku s tým, že takúto výdatnosť dosahuje drvivá väčšina poberateliek (ked' ohraďenie vymeriavacieho základu pre výpočet dávky je až na úrovni dvojnásobku priemernej mzdy v národnom hospodárstve).

Po období poberania dávky v materstve sa podpora pre starostlivosť o malé deti poskytuje vo forme „rodičovského príspevku“, prípadne aj „príspevku na starostlivosť o dieťa“. Je zrejmé, že zdroje pre tieto dávky už pochádzajú prevažne zo zdrojov získaných výberom daní a ciel, že ide o verejné zdroje, a teda že veľká časť krajín podmieňuje vyplácanie týchto dávok rozličnými situáciami rodiny. Často ide o podmienku veku dieťaťa, veľkosti rodiny, finančnej situácie rodiny, zdravotného stavu dieťaťa, ale aj pracovnej aktivity či skôr neaktivity poberateľa dávky. Pre väčšinu krajín EÚ je relevantné pokryť obdobie do 3 rokov veku dieťaťa. Tu by sa slovenská legislatíva mohla inšpirovať tými krajinami, kde je podpora nielen pri starostlivosti o dieťa, ale aj podpora dočasného zníženia pracovného úvazku, ked' sa vypláca rodičovský príspevok v zníženej sume aj pre pracovníkov na skrátený pracovný úvazok. Takýmto spôsobom by sa rodičom umožnilo viac sa venovať svojim deťom. Totiž prieskum z roku 2018 (Bednárik, R., Žuffa, J., 2018) poukázal na úzku súvislosť medzi dĺžkou práce a dĺžkou času, ktorý rodičia venujú deťom – kratší pracovný čas = viac času deťom. Na okraj možno poznamenať, že na Slovensku je ešte stále málo využívaný model kratšieho pracovného času (napríklad na Slovensku užien vo veku 20 až 64 rokov bol podiel kratších pracovných úvazkov v roku 2018 na úrovni 7%, kým vo Fínsku 20,6% a priemer krajín EÚ bol 30,8%).

Štáty podporujú rodiny až do veku dospelosti dieťaťa, a to formou prídavkov na deti. Každá krajina EÚ má takúto dávku vo svojej schéme sociálnej ochrany a jednotlivé modely koncepcie dávok detských prídavkov sa dosť často premietajú do konkrétnych politík na podporu populácie. Svedčí o tom podporovanie modelov väčších počtov detí v rodine (ale len do určitého počtu detí v rodine), podpora modelov vyšších dávok pre staršie deti (ale existujú aj modely podpory výdavkov na mladšie deti a menšia podpora výdavkov pre deti staršie), podpora pre rodiny s nižšími príjmami, či modely podpory pre zdravotne postihnuté deti a pre domácnosti osamelých rodičov.

Slovenské detské prídavky deti patria k najnižším v EÚ, avšak v kombinácii s daňovým bonusom (pre rodiny zarábajúcich rodičov) sa radíme k štedrejším krajinám bývalého „sovjetskeho bloku“. Naše

dávky sú jednotné pre každé dieťa bez ohľadu na vek, finančnú situáciu či veľkosť rodiny. Avšak v porovnaní s detskými prídavkami poskytovanými v ekonomickej bohatých krajinách sú naše detské prídavky stále nízke. Stalo by za úvahu diferencovať podporu rodiny nielen v období starostlivosti o najmenšie deti do 3 rokov veku, ale aj v období starostlivosti o študujúce deti. Tiež by stalo za úvahu finančne podporiť tri a viacdetné rodiny (napríklad tým, že sa zvýší detský prídavok na tretie a každé ďalšie dieťa).

Pro-family social allowances and benefits compared in international context

Summary

The author analyzes the financial profitability and legislative setting of the support for the family and children paid from public sources in the European Union, with special regard to the situation in Slovakia. Statistical sources of Eurostat Database and MISSOC - description of social protection systems of EU countries - are used. Within the legislative framework, maternity benefits, child allowances, parental allowances and childcare allowances are specifically described as the most important tools available to national governments. Finally, the author makes some recommendations for improving the situation of multi-child and financially weaker families in Slovakia.

Key words: family support, maternity allowance, parental allowance, child allowance, child care allowance

Použitá literatúra

BEDNÁRIK, R., ŽUFFA, J.: *Život a hodnoty slovenských rodín*. In: Studia Aloisiana, ročník 9, 2018, číslo 4, s. 51-60, ISSN 1338-0508

BEDNÁRIK, R.: *Stav sociálnej ochrany na Slovensku (Situácia k 1. júlu 2019)*. Bratislava : IVPR, 2019

Európska komisia: *MISSOC (Mutual information system on social protection)*, Brusel, 2019

Eurostat Database : *Social protection expenditure*, Luxembourg

doc. PhDr. Rastislav Bednárik, CSc.

Trnavská univerzita, Teologická fakulta

Katedra náuky o rodine

Kostolná 1, P. O. Box 173

814 99 Bratislava

e-mail: rastislav.bednarik@truni.sk

Rómske rodiny a ich stabilita

Silvia Zábavová

Abstrakt

Vedecká štúdia „Rómske rodiny a ich stabilita“ podáva výsledky kvalitatívno-kvantitatívneho výskumu, ktorého cieľom je analyzovať a popísať vnútorné a vonkajšie faktory ovplyvňujúce stabilitu rómskych rodín vo vybraných rómskych osadách na východnom Slovensku. Štúdia vychádza z predpokladu osobitosti rómskej rodiny a jej spôsobu života a myslenia a dáva dôraz na zadefinovanie faktorov samotnými respondentmi. V úvode definuje, čo má na mysli pod pojmom „rómska rodina“ a popisuje jej špecifické znaky. Zároveň berie do úvahy fakt, že jednotlivé faktory môžu stabilitu rodiny posilňovať alebo oslabovať, pričom volí určitý selektívny prístup - zaoberá sa prevažne faktormi, ktoré stabilitu rodiny posilňujú, či už ide o spolužitie v manželstve alebo v kohabitácii. Autorka štúdie vychádza zo svojej dlhorocnej praxe v práci s rómskymi rodinami a z terénneho výskumu, počas ktorého viedla s vybranou menšou vzorkou respondentov otvorené rozhovory o rodine. Na základe výsledkov plynúcich z rozhovorov boli následne zostavené otázky zamerané na vnútorné a vonkajšie faktory stability rodiny, ktoré tvorili obsah dotazníkov, rozdaných väčszej vzorke Rómov. V závere sa predkladá komparácia výsledkov výskumu s podobnými výsledkami v majoritnej vzorke rodín.

Kľúčové slová: romipen, rodina, rómska rodina, stabilita, faktory stability rodín, manželstvo, kohabitácia, výskum.

Úvod

Rómovia predstavujú najpočetnejšiu európsku a druhú najpočetnejšiu slovenskú minoritu. V našej republike žijú rozptýlene po celom území. Ich počet a koncentrácia v jednotlivých regiónoch a okresoch je rozdielna. Polovica rómskej populácie (46,5%) žije rozptýlená medzi majoritou, v obciach žije 13% a mimo obcí – v osadách 17% Rómov (TASR, 2013). Podľa výskumov *Atlasu rómskych komunit* (2019) žije najviac Rómov v Banskobystrickom, Košickom a Prešovskom kraji. Najmenej Rómov žije v Žilinskom kraji. Žiadnych Rómov neeviduje 153 obcí. Podľa Eleny Marushiakovej a Vesselina Popova existujú Rómovia ako jeden národ, ktorý žije jednak v dimenzii osobitej etnickej komunity a zároveň v dimenzii spoločnosti ako celku. Predstavujú tak osobitý etnospoločenský a etnokultúrny fenomén, ktorý je často nepochopený a prostredníctvom orientalistického prístupu sa k Rómom vo vedeckých výskumoch, alebo v politikách spoločnosti vytvára dvojitý prístup. Berú sa potom buď ako marginalizovaná, alebo ako exotická skupina.⁴⁴ Orientalistický prístup fixuje rómsku minoritu do nevýhodného a nerovnocenného postavenia a stáže celkové pochopenie tejto osobitej etnickej skupiny. Z tohto dôvodu sa javí viac ako dôležité hľadať pri akomkoľvek skúmaní odpoved' predovšetkým u samotných Rómov, s nimi a vo vnútri ich komunit.

Po našej viac ako 20-ročnej praxi v práci s Rómami môžeme konštatovať, že sa v lokalitách rómskych osád naozaj stretнем s veľkou diferenciáciou a preto je potrebné každý výskum vždy konkretozovať na danú lokalitu a nezovšeobecňovať jeho výsledky na všetky rómske osady či komunity.

1. Metodológia a metódy výskumu

V tejto štúdii predkladáme výsledky z empirického výskumu, ktorý sme zrealizovali v rómskej osade Jarovnice v auguste – septembri 2019. Výskum bol kvalitatívny a kvantitatívny zároveň. Keďže v našom výskume pripisujeme veľkú dôležitosť názorom a pohľadom, ako aj motiváciám samotných Rómov, vychádzame z predpokladu, že k získaniu čo najväčšieho počtu informácií neprispieva len

⁴⁴ Porov. MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V.: *Vplyv orientalizmu vo vede a v politike na spolunažívanie Rómov s majoritnou spoločnosťou*, s. 81.

dlhodobé participatívne a neštruktúrované pozorovanie, ale nemenej dôležitým aspektom je aj získanie si dôvery, ktorá tiež významne prispieva k vyšej validite a reliabilite odpovedí a výskumu⁴⁵. Vo vzorke našich respondentov, ktorú sme si vybrali z najväčšej rómskej osady na Slovensku – Jarovníc, ktorú od r. 2007 poznáme a od r. 2011 v nej pracujeme a žijeme, sme sa podstatným spôsobom spoliehali práve na túto dôveru a otvorenosť Rómov pri rozhovoroch a vypĺňaní dotazníkov.

Výskum obsahoval tri metódy zberu údajov – neštruktúrované interview a dotazník, ktoré boli doplnené o dlhodobé zúčastnené pozorovanie. Neštruktúrovaný rozhovor mal vopred stanovenú jednu oblasť – rodinu, - o ktorej mohli respondenti – tri ženy a traja muži - voľne rozprávať. Modifikácia a doplnenie rozhovoru o pomocné otázky sa vždy prispôsobovali situácii, ktorá sa počas rozhovoru vyskytla. Následne sme pomocou kvalitatívnej obsahovej a komparatívnej analýzy rozhovorov získali výsledky. Interpretácia výsledkov obsahovej analýzy vychádzala z predpokladu, že čím viac sa dané slovo/spojenie v odpovediach vyskytovalo, tým dôležitejšia je jeho pozícia v celkovom význame otázky.⁴⁶ Tento fenomenografický prístup spočíval v analýze získaných odpovedí, ich interpretácii a v následnom hľadaní systému v získanej množine poznatkov. Keďže reliabilita obsahovej analýzy je tým vyššia, čím presnejšie sú vymedzené analytické kategórie, snažili sme sa v odpovediach nájsť systém okruhov, o ktorých sa respondenti zmieňovali.

Po obsahovej analýze nasledovala ďalšia časť výskumu pomocou kvantitatívnej metódy, realizovaná formou dotazníka, ktorý sme adresovali 200 rómskym respondentom v Jarovniciach. Keďže obsahová analýza textov z naratíov zároveň validovala inú výskumnú metódu, odpovede v dotazníkoch sme porovnávali práve s údajmi z naratíov v štyroch analytických kategóriách. Výstupné údaje z dotazníkov sme v etape spracovania spracovali najskôr popisnou a matematickou štatistikou a následne sme výsledky verifikovali pomocou spracovania v PC Windows – Excel 2003 a jeho štatistických programov. Na zistenie normovanej vzájomnej závislosti znakov sme použili Pearsonov test dobrej zhody. Týmito konkrétnymi metódami sme získali empirické dátá v sociálnej realite⁴⁷ a následne sme ich spracovali do výstupov. Komparácia týchto výsledkov tak nielenže opisuje realitu, ale odpovedá aj na výskumné otázky a hypotézy, ktoré viedli k cieľu výskumu – zistiť, ktoré faktory podľa samotných Rómov posilňujú stabilitu rodiny.

Keďže na základe našich empirických skúseností sme si vedomí, že Rómovia majú schopnosť a danosť intuitívne vycítiť a predpokladať, čo od nich výskumník chce počuť, hlavne ak ide o človeka z majority, chceli sme urobiť výskum tam, kde by sa cítili slobodne a mohli napísat' to, čo si skutočne myslia. A keďže sa dotazníková metóda z dôvodu ich silnej empatie u výskumníkov neodporúča,⁴⁸ rozhodli sme sa výskum zrealizovať kvalitatívno-kvantitatívne. Našou výhodou je dlhodobé pozorovanie, život a poznanie myslenia v daných lokalitách a to, že Rómovia vedia, že poznáme ich spôsob života a myslenia. Tento fakt sme sa snažili využiť a v úvode sme urobili rozhovory so šiestimi respondentmi z Jarovníc, ktorých život, myslenie a zázemie viac ako 8 rokov veľmi dobre poznáme. Nevznikol tak priestor pre to, aby dotyční Rómovia rozprávali o tom, čo očakávame my, ale čo je skutočná pravda, ktorú oni a my vzájomne poznáme. Túto pravdivosť sme sa snažili umocniť vzťahom dôvery, ktorý majú Rómovia voči nám a ktorý vyplynul zo vzájomného poznania sa výskumníka a respondenta vďaka viacerým rokom spoločného spolužitia.

⁴⁵ PAVELEK, L., DOBRÍKOVÁ, P.: *Vedecký výskum v sociálnej práci*, s. 32-35.

⁴⁶ HYNEK, N., STŘÍTECKÝ, V.: *Český diskurz o protiraketové obraně a národní zájem*. In: *Mezinárodní vztahy*, s. 5-32.

⁴⁷ PAVELEK, L., DOBRÍKOVÁ, P.: *Vedecký výskum v sociálnej práci*, s. 32-35.

⁴⁸ Porov. ROSINSKÝ, R.: *Čavale romale, alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*, s. 12.

2.1. Romipen - rómstvo⁴⁹

Skôr, ako pristúpime k výsledkom výskumu, je dôležité zadefinovať niektoré pojmy, ktoré s výsledkami budú priamo súvisiet'. Etnicita, ktorá je vo vedeckom bádaní etnických skupín dôležitou kategóriou a ktorá nám pomôže viac pochopiť, čo znamená, ak hovoríme o rómskych rodinách, komunitách, skupinách, živote, o „rómstve“ je prvou kategóriou, pri ktorej sa zastavíme.⁵⁰ Definuje sa ako určitá príslušnosť k národu, či národnostnej menšine⁵¹ a je nástrojom identifikácie jednotlivca so svojou skupinou. Zároveň však označuje aj kultúrne zvyky, názory, normy, správanie či jazyk celej určitej skupiny ľudí, ktorí sa týmto prejavmi od iných odlišujú⁵². Rómska identita, „rómstvo“, ktoré sa u Rómov charakterizuje ako „romipen“ sa podľa odborníkov vytvára v rómskych komunitách na troch úrovniach. Ide o romipen vo vnútri samotných komunit, alebo v časti príslušného štátu, v ktorom komunita žije, alebo v akejsi nadnárodnej úrovni – v medziach celosvetového rómskeho nacionalizmu. Samotní Rómovia chápou a definujú svoje rómstvo na týchto úrovniach rôzne.

2.1. Romipen v celosvetovom kontexte

Na úrovni politiky a formovania občianstva si rómsky národ vytvára akúsi svoju vlastnú etnogenézu. Jednotné vytvorenie tejto etnogenézy však neustále stŕažuje rozptýlenosť rómskych skupín a komunít, absencia vlastného štátneho územia, jednotného jazyka, náboženstva, zvykov či vedomia jednotnej kolektívnej identity. Napriek tomu je tu skupina Rómov, ktorá sa snaží vytvárať konštrukívne nadnárodné prvky romipen⁵³ a medzi najčastejšie, okrem štandardizácie rómskeho jazyka, patrí aj snaha používať pre všetky skupiny pomenovaní Rómov iba jedno – všeobecné pomenovanie „Róm“.⁵⁴ Toto súčasné autonymum „Róm“, „Rómovia“ prevzala aj Slovenská republika a od r. 1991 sa u nás používa na označenie Rómov ako národnostnej menšiny. Samotní Rómovia však pri komunikácii v majoritných jazykoch krajín, v ktorých žijú, používajú v praxi rôzne pomenovania (etnynomá Gypsy, Zigeuner, u nás Cigán⁵⁵ a pod.) a s týmto autonymom sa nestotožňujú. Etnicitu nejakej etnickej skupiny netvorí však len samotné autonymum, ale dôležitou súčasťou ethnicity je aj etnické vedomie, ktorého súčasťou sú rôzne zaužívané stereotypy, hodnotiace postoje, či predstavy a tie sa navonok prejavujú ako znaky určitého etnika⁵⁶.

2.2. Romipen vo vnútri štátu

Ak chce Róm vstúpiť zo svojej mikrourovne do makro, ale aj mezoúrovne, t. j. do svetového, ale aj do majoritného sociálneho prostredia, stretne sa s rôznymi očakávaniami, ktoré požadujú tradičné definície národa a vtedy sa pojem „Róm“ a „romipen“ stáva pre neho dôležitý a začne na naň hľadať odpoveď. Často však naráža na rôzne stereotypy či predsudky o svojej etnicite, majoritou prezentované prevažne negatívne, a tie mu znemožňujú nájsť vhodnú odpoveď. Aj v slovanských jazykoch (českom,

⁴⁹ Spôsob života Rómov nazývaný v jazyku usadených Rómov v strednej Európe. In: FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 5.

⁵⁰ Porov. KUMANOVÁ, Z.: *Etnická identifikácia obyvateľov tzv. cigánskej/ rómskej kolónie v Plaveckom Štvrtku*, s. 42.

⁵¹ Porov. PODOLINSKÁ, T.: „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ *Redefinácia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze*, s. 485.

⁵² Porov. ERIKSEN, T. H.: *Etnicita a nájonalismus: antropologické perspektivy*, s. 24-25.

⁵³ Porov. PODOLINSKÁ, T.: „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ *Redefinácia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze*, s. 487-489.

⁵⁴ Porov. HANCOCK, I.: *We are the Romani people. Ame sam e Romane džene*, s. 1-2, 5, 17, 21. V roku 1971 založili delegáti zo 14-tich krajín na Svetovom kongrese v Orpingtone pri Londýne Svetovú rómsku úniu, ktorá sa dohodla, že etnickú skupinu v strednej a východnej Európe, charakterizovanú rôznymi pomenovaniami, vyplývajúcimi z dvoch vetiev pomenovaní („Atzigan“ – „Cigán“ - kočovník a „Gypsy“ – Egypťan) definitívne a jednotne označí pomenovaním „Róm“ (človek, muž).

⁵⁵ Porov. CANGÁR, J., KRATOCHVÍL, V., LUŽICA, R.: *Dejepisná čítanka. Pátrame po minulosti Rómov*, s. 23.

⁵⁶ JANDOUREK, J.: *Úvod do sociologie*, s. 100.

slovenskom, chorvátskom, bulharskom a srbskom) nachádzame veľké množstvo výrazov, ktoré sa v hovorovej reči vyskytujú v súvislosti s charakterizovaním okolitého sveta a to práve v súvislosti či v porovnaní s pomenovaním „Cigán“, „Róm“. Etnonymum „Cigán“ sa v nich len okrajovo používa ako vlastné meno a viac sa používa metaforicky. Vyskytuje sa spravidla v prenesenom, nevlastnom, či posunutom význame na základe podobnosti. A tak sa komplexná predstava o Rómoch, ktorá sa dostáva do jednotlivých jazykov, posilňuje výrazmi o ich telesných, či povahových vlastnostiach a tým sa stanovuje nielen jazykový, ale aj myšlienkový stereotyp o tomto etniku. Rómovia sú vnímaní ako „špinaví“ (si čierny/špinavý ako cigán – bulharčina, srbčina), „chudobní“ (si chudobný ako cigán - srbčina), „leniví“ (si lenivý ako cigán – bulharčina), „klamári“ (klameš ako cigán – čeština, slovenčina). Veľa výrazov v týchto jazykoch vyjadruje aj to, že Rómovia sú hluční („mít hubu ako cikán“), sú zlodeji („chop se toho jak cikán“) a niekto, kto je zlý má „cigánsku čiernu dušu“. V slovníkoch tak prevláda negatívny obraz a prevažne záporný postoj voči Rómom, ale prítomnosť fenoménu rómstva v jednotlivých jazykoch sa ním zdáaleka nevyčerpáva. V literatúre a vo folklóre sú cigánky krásne, vášnivé, dokonalé tanečnice a starostlivé matky. Objavujú sa aj obrazy, v ktorých Cigáni horlivovo bojujú o svoju lásku a čest' rodiny. Všetky tieto slovné spojenia vo frazeologických a výkladových slovníkoch, či obrazy v literatúre a folklóre prispievajú nemalou mierou k stereotypom⁵⁷, ktoré sa o Rómoch objavili a neustále pretrvávajú a to aj v rámci charakteristiky rómskych rodín. Je preto viac ako nevyhnutné snažiť sa tieto stereotypy kriticky reflektovať a nevnášať ich do etickej roviny.

2.3. Romipen vo vnútri rómskych komunit

Najdôležitejšie sa tak javí nie etnické, ale emické chápanie romipen. A to je v porovnaní s etnickým makro a mezo chápáním rómstva odlišné. Z emického pohľadu nemajú rómske komunity a v nich žijúci Rómovia ambíciu romipen definovať ako jednotný rómsky národ a otázkou definície nepovažujú za dôležitú a favorizujúcu. A aj keď sa nájdú niektoré skupiny, ktoré sa ju snažia preferovať, ich pohľad a definícia je nejednotná. Na mikrourovni rómskych skupín a komunit je rómstvo vnímané viac prakticky ako teoreticky a dôležitejšie je chápať ho ako určitú dynamickú kategóriu. Na jednej strane má romipen určitú konštrukciu, na strane druhej je podriadené silnej flexibilite a kreativite, ktorá ju formuje v praxi a v podmienkach každodenného života.⁵⁸ Niektoré kultúrne vzory sú spoločné pre všetkých Rómov a tie sú stabilizované hlavne vo zvykoch a všeobecne sa akceptujú, napodobňujú a vstupujú do socializácie.⁵⁹ Romipen sa v rámci komunit charakterizuje ako určitý habitus správania sa jednotlivca či skupiny a vyjadruje spôsob praktického života v sociálnom čase a priestore. V tomto zmysle môžeme o ňom hovoriť ako o určitej kategórii praxe a tá sa v súčasnosti podľa Podolínskej prejavuje hlavne u konvertovaných a obrátených Rómov. Pre nich nie je emická hierarchia rómskych skupín ani etnické delenie skupín a národností dôležité a prvoradé. Etnicita, ktorá sa predtým u nich vnímala ako hraničný marker, sa po obrátení chápe ako rozlišovací znak. Rómovia sa tak po konverzii nedefinujú ako tí, ktorí sú „proti/oproti“ iným, ale ako tí, ktorí žijú „vedľa/popri“ iných. Obrátený Róm potom neguje neobráteného Róma, nie „gadža“.⁶⁰ Samotní Rómovia praktizujú tzv. vnútorné delenie,

⁵⁷ Porov. MICHAYLOVA, M., GEORGIEV, D.: *Etnyma Cikán/Ciganin v bulharštine, češtině, chorvatštine asrbštine*, s. 156-161.

⁵⁸ Porov. PODOLINSKÁ, T.: „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ *Redefinácia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze*, s. 485.

⁵⁹ Porov. FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 14.

⁶⁰ Porov. PODOLINSKÁ, T.: „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ *Redefinácia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze*, s. 485.

ktoré ich na základe vzťahu k romipen či na základe ich spôsobu života delí na žuže Roma – praví, hrdí a slušní a degeša Roma – neslušní, leniví, ktorí robia hanbu rómstvu.⁶¹

Z vyššie uvedeného vyplýva, že skupiny Rómov sa medzi sebou nielen diferencujú či hierarchizujú, ale vyznačujú sa aj rozličnou mierou etnickej aktivity. Niektoré z nich sa potom do seba viac uzatvárajú a konzervujú sa aj vo svojich zvykoch či normách. Následne je v takýchto skupinách ľažké zosúladiť ich spôsob života s inými skupinami.⁶²

V súčasnosti vidíme, ako sú majoritné požiadavky, ktoré sa snažia vytvoríť jednotný charakter konštitučných prvkov rómskej identity – romipen - vopred odsúdené na zánik. Pastoračný koncept rómstva, uplatňovaný v dušpastierskej práci niektorých denominácií, ktorý v sebe ukryva určitý netradičný spôsob detradicionalizácie, je pre Rómov výhodnejší, priateľnejší a podnecuje rast vlastného romipen. Tento koncept vyprázdnuje rómskeho konvertitu z pôvodného negatívneho obsahu rómstva a rozväzuje ho z pôvodných väzieb a sietí. Následne prostredníctvom sekundárnych sietí viaže konvertitu na novú inštitúciu (cirkev), ktorá mu pomáha kreatívne napĺňať nové romipen, a to voľným obsahom podľa osobnej vízie jeho samého a v zhode s novým svetom pravidiel a hodnôt podľa Biblie.⁶³

Na individuálnej a skupinovej rovine je tak pre samotných Rómov, v rámci emického pohľadu, rómstvo priateľnejšie nie ako určitá teoretická rómska identita či sebaidentifikácia, ale ako praktický návod na to, ako byť vo svojich očiach „dobrým Rómom“, ktorého budú aj ostatní takto rešpektovať. V rámci rómskej rodiny je vo vnútri rómskych komunit romipen prežívané rovnako. Je vyjadrením správania sa, ktoré je charakteristické životom v tzv. „prítomnej chvíli“ a je charakterizované ako každodenné „stávanie sa“, či „denné rozhodnutia“, ktoré môže, ale aj nemusí jednotlivec podriadiť zaužívaným pravidlám väčšinovej spoločnosti, alebo normám komunity, či rodiny, v ktorej žije. To nám potvrdil aj výskum, ktorý sme v r. 2018 realizovali v rómskych osadách Jarovnice a Zborov a ktorý bol zameraný na sociálnu inkluziu Rómov v oblasti zamestnanosti a vzdelania. Jednou z častí výskumu bola vtedy aj otázka podielu vlastnej participácie na výbere vzdelania. Zistili sme, že predpokladaná závislosť medzi vlastným rozhodnutím a tlakom prostredia v nástupe na strednú školu tu prakticky neexistuje. Tí, ktorí sa rozhodli v štúdiu pokračovať, ako aj tí, ktorí ho prerušili, či naň nenaštúpili, tak urobili z vlastnej vôle, nie na základe tlaku rodiny, či rovesníckej skupiny.

V našej štúdii budeme vychádzať z fenoménu romipen – rómstva, definovaného ako určitý praktický koncept, ktorý samotní Rómovia v rámci svojej komunity emicky vnímajú a prakticky žijú ako „správny, hrdý a dobrý spôsob života“, a to aj v rámci svojich rómskych rodín. V optike takto chápanej romipen budeme skúmať rómsku rodinu, jej stabilitu a faktory, ktoré túto stabilitu pozitívne podnecujú. V našej štúdii sa rómska rodina nebude chápať ako tá, ktorá sa viaže na príslušnosť k určitému národu či etnickej skupine, ale ako tá, ktorá sa v rámci svojho rómstva vyznačuje prakticky prežívanými kultúrnymi zvykmi, názormi, normami, správaním či jazykom a práve to ju odlišuje od iných rodín.

3. Rómska rodina

Ako každá rómska komunita, ktorá je viazaná žiť svoje rómstvo v každodennej živote, flexibilitu vzťahov a postojov často podriadených emocionálnemu správaniu a ktorá sa na jednej strane neustále aktívne prispôsobuje, ale súčasne aj aktívne zachováva niektoré svoje prvky, tak aj každá rómska rodina prechádza vo svojom romipen touto neustálou adaptáciou a flexibilitou, ktorá sa v čase opakuje.

⁶¹ Porov. ROSINSKÝ, R.: *Čavale romale, alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*, s. 22.

⁶² Porov. FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 15.

⁶³ Porov. PODOLINSKÁ, T.: „*Si Róm a môžeš byť kým chceš!*“ *Redefinácia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze*, s. 522.

3.1. Charakteristika a delenie

Za najvyššiu autoritu považujú všetci Rómovia vo svojom romipen veľkú rodinu (fameľiju, či baronipo). Tá sa môže oproti menej početnej rodine spôsobovať na svoju silu a príbuzenskú solidaritu.⁶⁴ Na základe rokov strávených medzi Rómami a zúčastneného pozorovania rómskych osád Zborov a Jarovnica môžeme konštatovať, že sa tento jav rodinnej sily a solidarity objavuje v súčasnosti aj na Slovensku. Prejavuje sa najmä pri riešení konfliktov a pri vyjadrovaní svojich názorov. Tých Rómov, ktorí pochádzajú z väčších rodín, zástupcovia menších rodín v týchto osadách zvyčajne chtiac-nechtiac akceptujú a nevyjadrujú im otvorený nesúhlas. Deje sa tak hlavne zo strachu z určitého možného spôsobu pomsty zo strany členov početnej rodiny. Tento fenomén sa však prejavuje aj v pozitívnej forme, ako v Jarovniciach, tak aj v Zborove a to najmä vtedy, ak ide o zabránenie nejakého nežiaduceho javu v niektornej zo spríbuznených rodín tvoriacich veľkorodinu. Ak napr. jedna rodina nemá čo na jedenie, alebo sa v nej zo zdravotných dôvodov nemá kto staráť o staršieho alebo chorého člena rodiny, postará sa o to iná spríbuznená rodina, prípadne viaceré rodiny.

Tradičná rómska rodina je charakteristická komunitným životom a absenciou delenia rolí na verejné a súkromné.⁶⁵ O tom, ako vyzeral tradičný model rómskej rodiny v jej indickej pravlasti nám však žiadne písomné pramene nič nehovoria. Na základe historických zmienok môžeme konštatovať len toľko, že išlo o viacgeneračné endogamné veľkorodiny, ktoré sa rozdeľovali podľa spôsobu obživy. Veľkorodiny (hindsky parivár) aj v súčasnosti pozostávajú zo vzťahov širokého príbuzenstva a ich spájaním vznikajú fajty – rody (ňamipe). Tie boli v indickej pravlasti spájané do kastového systému (džátí).⁶⁶ Do rodu alebo fajty rodiny patria všetci príbuzní z príbuzenskej línie z otcovej strany (pal o dad) a z matkinej strany (pal o daj) a pamäť všetkých v tomto rode siaha až do hlbokej minulosti. Rozšírená rodina, ktorá tvorí fajtu a do istej miery sa s ňou aj prekrýva, sa nazýva fameľija. Tvoria ju príbuzní oboch rodičov, ktorí siahajú až do štyroch, či piatich žijúcich generácií, vrátane potomkov spoločných pradedov, či prapradedov. Táto fameľija sa potom delí na pašes fameľija (bližšiu rodinu) a na dureder fameľija (vzdialenejšiu rodinu). Rodinné povinnosti, ktoré zahŕňajú starostlivosť o chorých, hladných či mŕtvych z rodiny, sa striktniejsie vzťahujú na bližšiu rodinu. V mestách sa povinnosť postarať sa o príslušníkov širokej rodiny odráža aj väčším počtom Rómov žijúcich v bytoch. V osadách tieto veľké fameľiji žijú pohromade a častepčne ich charakterizuje aj lokálne umiestnenie. V blízkosti rodičovského domu sa pristavujú domy detí, ktoré sa chcú osamostatniť, ale zároveň zostať v blízkosti rodičovského domu a svojej fameľiji. Život rodiny v tesnom fyzickom kontakte vytvára dodnes tzv. „intuitívnu komunikáciu“, pri ktorej sa posilňuje druh neverbálneho dorozumenia.

Fameľija aj v dnešnej dobe uplatňuje mechanizmus istej kontroly, ktorý zabraňuje, aby sa jednotlivec správal tak, že bude rodinu zahanbovať. Ako každá rodina, aj ona plní svoje funkcie. Ibaže tie sa líšia od bežných rodín majority. Okrem biologicko-reprodukčnej má rómska rodina aj funkciu ekonomickej a sociálnej, keďže nikto z nej nezostane mimo spoločenstvo a je o neho postarané. Zároveň plní aj ochrannú a edukačnú úlohu, a to tým, že každého člena chráni a vychováva v rámci romipen – v rámci žitých a praktických rómskych tradícií a etiky. Dospelí a deti nie sú v rodine oddelení, a tak sa generácie učia vzájomnému rešpektu a úcte a vytvárajú zázemie pre diet'a, ktoré sa učí rýchlo nadvázať sociálne kontakty. Starostlivosť o diet'a a jeho výchovu má v rodine predovšetkým matka, ale zapájajú sa aj ostatní členovia.⁶⁷ Aj dnes je ešte zvykom, že staršia dcéra, ak dovrší vek 10 – 12 rokov, prevezme funkciu matky a stará sa o mladších súrodencov. Pod dohľadom

⁶⁴ Porov. FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 19.

⁶⁵ Porov. CANGÁR, J.: *Ludia z rodiny Rómov*, s. 19.

⁶⁶ Porov. FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 20.

⁶⁷ Porov. JAKOUBEK, M.: *Rom, Romní a Morris Opler*, s. 65 – 71.

matky sa tak učí, aby bola v budúcnosti aj ona raz dobrou matkou a ženou.⁶⁸ Toto dôležité postavenie ženy v rómskej rodine pochádza pravdepodobne z výnimocného postavenia ženy v kastovom systéme Indie. A aj keď Rómovia, ktorí prichádzali do Európy práve z nízkych kást džatí, sa o kastách nezmieňovali, môžeme konštatovať, že na základe vplyvu, aký mala po stáročia v rómskej rodine stará matka – phuri daj (a dodnes aj má), bola práve žena v kastovom systéme a v rode dôležitým prvkom pri utváraní nielen ženskej protiváhy muža (vajda, baro šero)⁶⁹, ale aj pri utváraní rómskej múdrosti, ktorá sa dodnes u Rómov vysoko cení. Je však v porovnaní s vnímaním múdrosti u Slovákov iná. Múdry je v rómskej rodine ten, kto dobre počúva starších a učí sa ich životnej múdrosti, berie si príklad z ich skúsenosti a osvojuje si etické normy a filozofiu rodu a rodiny. Táto múdrost sa kedysi odovzdávala prostredníctvom rozprávania príbehov, skúseností, či prostredníctvom piesní a prísloví. V rámci rómskych rodín je významná aj úcta – paťiv, ktorá sa neprejavuje len pohostením, ale Rómovia si ju prejavujú odpustením, prijímaním rozhovoru a rád od niekoho, čie slová a aj jeho samého majú v úcte, či bezkonfliktným správaním sa, keď ich niekto pozve na oslavu. Romipen sa prejavovalo a prejavuje aj vo zvykoch a tradíciách, ktoré sa v rodinách uchovávajú a odovzdávajú. Aj v súčasnosti ide najmä o zvyky a tradície spojené s narodením detí, so zásnubami a svadbou, ako aj s vartovaním a pohrebom. Niektoré z foriem tohto tradičného spôsobu života rómskej famel'ji pretrvávajú dodnes, predovšetkým v osadách.⁷⁰ Mnohé z týchto foriem však zanikli, alebo postupne zanikajú, či prechádzajú akousi „modernizáciu“ (napr. kedysi vyberali mladých do manželstva a dohadovali sobáše vajdovia rodín, dnes sa už mladí rozhodujú sami). Bolo by zaujímavé zastaviť sa pri niektorých týchto zvykoch a tradíciách, ale keďže cieľom nášho výskumu bolo nájsť stabilizátory rómskych rodín, dôležitejšie je zadefinovať si roly a úlohy v rómskej rodine z pohľadu muža, ženy a detí.

3.2. Roly a úlohy v rómskej rodine

Za najdôležitejší článok v rómskej rodine a za kľúčový faktor jej prežitia sa dodnes považujú deti. Sú základom šťastia a bez nich je rodina ponorená do smútku. „Nane čhave, nane bacht!“, hovorí jedno rómske príslove. „Nie sú deti, nie je radosť!“ Rómska rodina sa vždy vyznačovala láskou k potomstvu. Žena, ktorá nemôže mať deti, je považovaná za nešťastnú a v minulosti bola vnímaná ako tá, ktorá je trestaná Bohom. Dokonca tá, ktorá bola slobodná, ale mala dieťa, bola na tom podľa Rómov v živote lepšie, ako tá, ktorá mala muža, ale deti nie. Deti sú teda nielen šťastím a požehnaním a zárukou prežitia rodiny, ale dostáva sa im aj špecifickej výchovy. Najmladšie spávali s rodičmi na posteli a ostatné na zemi. Všetci spolu v jednej miestnosti. Často sa v rámci výchovy s deťmi verbálne komunikuje málo, pretože sa povie: „ved' ono aj tak nerozumie“, ale emocionálna a sociálna komunikácia je zabezpečená. Rodičia si delia len výchovu najstaršej dcéry (bari phen) a najstaršieho syna (baro phral). Dcéru vychováva a do domácnosti zaúča matka, syna zase otec, ktorý mu vyberá zamestnanie, či školu. Najstarší syn sa po otcovej smrti stáva hlavou rodiny a má na starosti hlavne svoje sestry – musí sa postarať, aby boli zabezpečené do budúcnosti. Deti tak v rómskej rodine dosievajú rýchlejšie a preberajú rodičovské roly starostlivosťou o svojich mladších súrodencov.⁷¹

Aj v Jarovniciach výchovu mladších súrodencov rodičia prenehávajú najstaršej dcére. Tá na mladších bratov iba dohliada, ale mladšie sestry učí, vychováva a môže aj karhať a trestať. Najstaršie deti si v rómskej rodine musia rýchlo zvyknúť na samostatnosť a zodpovednosť za rodinu, a to už od útleho detstva, k čomu zase oni vychovávajú svojich mladších súrodencov. Rómovia tak svojim deťom

⁶⁸ Porov. ROSINSKÝ, R.: *Čavale romale, alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*, s. 27-28.

⁶⁹ Porov. FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 20.

⁷⁰ Porov. ROSINSKÝ, R.: *Čavale romale, alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*, s. 29-30.

⁷¹ Porov. JAKOUBEK, M.: *Rom, Romní a Morris Opler*, s. 65 – 71.

už odmalička vštepujú silný pocit rodinnej spolupatričnosti. Po uzavretí manželstva žijú mladí rómski novomanželia pod drobnohľadom širšej, hlavne manželovej rodiny. Svokra (sasvi) musí svoju nevestu (bori) naučiť variť a starať sa o chod domácnosti a vychovať z nej matku a manželku. Kým u kočujúcich Rómov vstupoval muž do rodiny ženy, u usadlých žena vstupuje do rodiny muža. Už v minulosti, aj keď to nebolo také časté, opúšťal muž svoju manželku a deti a vracal sa do svojej pôvodnej rodiny a hľadal si novú ženu⁷². Aj dnes sa deje to isté, len s tým rozdielom, že k tomu nedochádza u kočujúcich, ale usadlých Rómov, a to v rámci jednej osady – pozorujeme to aj v Jarovniciach. Muž, ktorý sa dlhodobo o svoju rodinu nestaral, bol v minulosti vystavený kritike ostatných, opovrhovali ním, nadávali mu a jeho moc v rodine teda nebola absolútна. V súčasnosti sa v Jarovniciach deje niečo podobné - ak sa muž po ekonomickej stránke o svoju manželku nestará a opustí rodinu, považuje sa to za jeho zlyhanie. Na druhej strane, ak opustí ženu a deti a nájde si inú, toleruje sa to a vina za takýto stav sa viac pripisuje žene, za ktorou od pôvodnej odišiel. Žena má v súčasnosti, tak, ako tomu bolo aj v minulosti, v rómskej rodine veľa povinností a málo práv a je často závislá na mužoch. Jej postavenie sa mení vekom a v rómskej rodine prechádza žena kolobehom dcéry – nevesty – svokry – veľkej matky (phuri daj). Ako staršia požíva v rodine veľkú úctu a jej rady, karhania, či odporúčania sa často berú veľmi vážne.⁷³

Z rozhovorov, ale aj z dlhodobej skúsenosti a pozorovania a z praxe života s Rómami vyplynulo, že muž má funkciu vajdu - sudcu, - ale vzťahy v rodine a výchovu detí má v rukách žena. Ona odovzdáva uchované zvyky a tradície ďalej svojim najstarším dcérám a nevestám. Kým muž viac napĺňa ekonomickú, či ochrannú úlohu, žena zastáva najmä výchovnú, emocionálnu a sociálnu funkciu.

4. Výsledky výskumu

Zákon o rodine 36/2005 Z. z. v článku 3 tvrdí, že pre vývin dieťaťa je najvhodnejšie stabilné prostredie rodiny tvorenej otcom a matkou dieťaťa a deti práve takéto prostredie potrebujú k svojmu šťastiu. Všetci šiesti respondenti, ktorí s nami absolvovali nekonštruovaný rozhovor (traja ženatí muži a tri vydaté ženy) uvádzali tento fakt – rovnako ženy, ako aj muži: Žena: „Viete, keď vidím, jak sa deti trápia, keď odchádza za frajerkou, je mi z toho ľažko.“ Muž: „Hovorím synovi, aby nerobil veci ako ja a nemal frajery, ved' sám u mňa zažil, jak ho to trápilo“.

4.1. Rozhovory

Ako najdôležitejšia zo všetkých úloh, ktoré má rodina plniť, u všetkých respondentov najviac vystupovala do popredia jej emocionálna a sociálna funkcia. Vyjadrovali sa o tom, aká rómska rodina je. Čo je jej silou a čo je na nej dobré, ale aj s čím zápasí a čo by bolo lepšie, keby v nej neexistovalo. Respondenti dokonca tvrdili, ako sa v rodine riešia konflikty a aká je pre nich rodina dôležitá. Popisovali jednotlivé roly muža, ženy a detí a vyjadrovali sa aj k výchove. Porovnávali rómsku rodinu so slovenskou a to v kladnom aj zápornom pôle. Napr. „Rómovia držia spolu, viac sa povzbudzuje“..... „Snažíme sa udržať rodinu a mať jeden pre druhého otvorené srdce“..... „sme rodina, máme sa radi, aj keď sa hádame, bitky, krik a preklínaniem si nadávame, ale držíme spolu vo všetkom“..... „Rómovia sa tak nerozvádzajú ako gadžovia“.... „horšie sme na tom finančne aj so vzdelaním, no nezabíjame deti“.... „chudoba a choroby je nás problém“.... „l'úbime sa, príde hnev, potom odpustenie“ .... „naše dievčatá sa nechajú veľmi skoro oklamáť a majú deti“ .... „pretože ho l'úbim, kvôli det'om som s ním, aj keď ma podvádzajú“.... a pod. Obsahy všetkých naratív, ktoré opisovali rómsku rodinu, kládli dôraz na vzťahy v rodine, pričom emocionálna a sociálna funkcia rodiny bola výrazne kladená pred ostatné funkcie. Tie na nich de facto spočívajú a závisia od nich. Odznievalo: „aj keď je chudoba, ale samota

⁷² Porov. FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*, s. 45-48.

⁷³ Porov. JAKOUBEK, M.: *Rom, Romní a Morris Opler*, s. 65 – 71.

by bola horšia“..... „my si dokážeme pomôcť, nenecháme niekoho hladovať“ a pod. Oblasti, ktoré v týchto naratívoch súviseli so stabilitou rómskej rodiny a ktoré sme sledovali najviac, môžeme rozdeliť nasledovne: štruktúra rodiny a roly jednotlivca v nej, vzťah muža a ženy, vzťah oboch k deťom, hodnoty a postoje v rodine. V rozhovoroch spomínali Rómovia aj tri spôsoby spolužitia – život v kohabitácii, v manželstve potvrdenom úradom a v manželstve potvrdenom Cirkvou. Ako veľmi silný stabilizátor rodiny sa ukázala postava ženy, ktorá je schopná zájsť až tak ďaleko, že toleruje mužovi jeho nevernosti, pretože ho miluje a chce deťom dopriať otca.

4.2. Dotazníky

Na základe obsahovej analýzy týchto naratív sme zostavili dotazníkové otázky a rozdali 100 respondentkám (manželkám, družkám) a 100 respondentom (manželom, druhom), aby sme si hypotézy, ktoré vyvstali z naratív a výskumných otázok, overili na základe ich odpovedí. Otázky boli otvorené aj zatvorené a chceli sme si v nich overiť napr. či je pravda, že žena neopustí manžela, aj keď ju podvádzza. Či skutočne viac podvádzajú muži ako ženy. Či aj žena žijúca v kohabitácii berie život s manželom napriek nepotvrdeniu zväzku autoritou za záväzný a druhá pri nevere neopustí. V neposlednom rade nás zaujímal aj dôvod, pre ktorý žena pri takomto mužovi zostane. Chceli sme vedieť, v čom vidia opýtaní respondenti silu a pevnosť rómskej rodiny. A aká podľa nich rómska rodina vlastne je.

Po komparácii výsledkov vyplývajúcich z naratív, dotazníkov a dlhodobého zúčastneného pozorovania predkladáme celkové výsledky výskumu. Tie sme podľa výsledkov obsahovej analýzy naratív zoradili do piatich oblastí. S ich pojmovým uchopením nám v prípade štyroch kategórií pomohol konceptuálny model navrhnutý Sobotkovou, kde sa popisujú najdôležitejšie funkcie rodiny, ktoré ju udržiavajú stabilnou a funkčnou. S definíciou piatej oblasti, ktorá sa v rozhovoroch najviac vyskytovala, sme si pomohli aplikovaním systémového prístupu k rodine, ktorý na rozdiel od ostatných prístupov (behaviorálny, humanistický, analytický a psychodynamický) zahŕňa aj hodnotovú orientáciu a postoje, ktoré u respondentov výrazne figurovali. Práve systémový prístup sa v súvislosti s rodinou dnes považuje za jednu z najefektívnejších metód výskumu a terapeutickej intervencie, pretože umožňuje pracovať s rodinou a chápať ju v celej zložitosti jej fungovania. Systémový prístup pomáha chápať rodinu ako celok, ktorého členovia sú vo vzájomnej interakcii. Môže poslúžiť ako účinný nástroj na riešenie problémov rodín a jeho komplexná perspektíva veľmi dobre vyhovuje aj účelu skúmania rómskych rodín. Tento prístup zahŕňa 4 komponenty – štruktúru rodiny, intimitu rodiny, osobnú autonómiu a hodnotovú orientáciu.⁷⁴

4.3. Celkové výsledky výskumu

Výsledky výskumu budeme prezentovať v týchto oblastiach:

- osobné fungovanie v štruktúre veľkorodiny,
- manželské fungovanie,
- rodičovské fungovanie,
- socio-ekonomicke fungovanie,
- hodnotová orientácia a postoje.

V rámci osobného fungovania v štruktúre veľkorodiny môžeme konštatovať, že rodina ako spoločenstvo a jej všeobecné dobro bolo u všetkých opýtaných žien i mužov uprednostňované pred vlastným „dobrom“. Na otázku o charakteristike rodiny odpovedali všetci respondenti zhodne, že rómska rodina je rodina, kde sa majú všetci radi, kde si všetci na seba zvykli, kde sa hádajú, ale si aj odpúšťajú, kde si pomáhajú a držia spolu, lebo ich držia príbuzenské vzťahy a to, že si jeden druhého

⁷⁴ Porov. SOBOTKOVÁ, I.: *Psychológie rodiny*, s. 19-22.

vázia. Na otázku, kedy cítia, že sa v rodine obetujú a dávajú jej prednosť pred sebou, 62 mužov uviedlo, že je to v práci a pri odlúčení od rodiny. Napr. „v robote“, „ked’ som na týždňovke od rodiny“. Ostatní uvádzali, že dôvodom je, keď sa ženy s nimi hádajú, či pri deťoch, keď vystrájajú, keď zabezpečujú pre rodinu bývanie a pod. U žien prevažovali odpovede typu: „pri deťoch“, „pri mužovi, lebo ma bije“, „pri svokre, ktorá ma furt dačo proti mne“, „pri mužovi, lebo ma frajerku“ a pod.

Na otázku, o čo sa v rodine najviac starajú, uvádzali ženy v odpovediach varenie, upratovanie, chodenie pre deti do školy a zo školy, pomoc iným kamarátkam a rodine. U mužov išlo o „drevo“, „robotu“, „aby mali deti a žena všetko“, „o peniaze do rodiny“ a pod.

U všetkých respondentov – mužov aj žien - sú výraznými autoritami otec a matka, a to tak zo ženinej, ako aj z mužovej strany. Vo veľkorodine a v rodine majú dôležité miesto deti a starí ľudia. O ich finančné a ekonomicke zabezpečenie sa stará otec a o ich biologické, výchovné, sociálne a emocionálne potreby matka. Posledné miesto v rodine má žena, ktorá sa musí najviac obetovať a prispôsobovať, ale ona sama to berie nie ako príťaž, ale ako normálnu vec, ktorá patrí k jej životu. Prispôsobiť sa vak dokážu aj rómski muži, a to najmä deťom, ale aj dobru starých ľudí a svojich žien. Po stránke emocionálnej a reprodukčnej sa však nedokážu obetovať a darovať vo vernosti tak, ako ženy. Deti sú u respondentov najdôležitejšími osobami v rodine. Väčšina z nich však uvádzala, že nechcú veľa detí, pretože je náročné sa o nich potom postarať. Z nášho pozorovania môžeme uviesť, že antikoncepciu nevnímajú ako tú, ktorá zabíja, aj keď ide o abortívnu agresívnu formu vnútromaternicového telieska, ale potraty plodov (okrem samovoľných) sú v Jarovniciach nulové. Formy, ktoré bránia počatiu, sú u Rómov dovolené, ale keď je už dieťa počaté, celá rodina sa postaví, aby chránila život. Ak náhodou rómska žena uvažuje nad potratom, rodina jej v tom automaticky zabráni. Pre respondentky sú potraty neprijateľné, vo svojich odpovediach uvádzali, že nimi rodina samu seba zničí.

V manželskom fungovaní každá z opýtaných žien, ktorá označila, že ju muž podvádzal, uviedla zároveň dôvod, prečo ho napriek tomu neopustí - deti, rodinu, lásku, vernosť, obetu. Neopustí manžela, ale radšej sa obetuje a vydrží pre rodinu, deti, či z dôvodu lásky, alebo vernosti zväzku, ktorý dala. Obzvlášť silne pôsobili vyjadrenia o vernosti u žien, ktoré označili, že žijú v nemanželskom živote. Napísali napr. (doslovny prepis): „aj keď ma to bolí, trápi, či kvôli tomu často pláčem, neopustím ho“, „preto lebo ho mám rada aj keď ma bil, stále som s ním, lebo srdce ma ťahá zaňho“, „možno dakedy chcem, ale kvôli rodine“, „pretože sme zväzok rodiny“ „nechcem, aby deti vyrastali bez otca“, „nechcem, aby bol otec v rodine mŕtvy, že deti budú bez neho“, „chcem si udržať rodinu“, „že mám k nemu cit“, „lebo držíme spolu a nechcem ho opustiť“, „tak ho neznášam a sa hádame, ale sme rodina, tak musím byť s ním“, „lebo rodina pre mňa znamená všetko“, „lebo sme sobášení v kostole a nikdy sa nerozvedieme“, „lebo nemôžem byť bez neho“, „nechcem, aby deti vyrastali v detskom domove“, „nechcem stratiť svoje deti“, „lebo sa nedá žiť bez kríza“ a pod. Štyri z respondentiek uviedli veľmi zaujímavý dôvod: „pretože sú muži nevypočítateľní, sú takí“. Tieto ženy sa zrejme zmierili s faktom, že nevera patrí k mužom a oni s tým nič urobit nemôžu, len to prijat. Všeobecne sa u nich potvrzuje myslenie tradičnej rómskej rodiny, že nevera sa mužom toleruje viac ako ženám a berie sa ako fakt. Obeta žien v tomto smere siaha až tak ďaleko, že žena niekedy dovolí mužovi, aby odišiel za frajerkou, pretože ako nám jedna z nich v rozhovore povedala: „Nech ide, viďim, ako sa trápi, skúšal to, ale srdce ho ťahá. Odišiel od nej ku mne kvôli deťom, ale stále ho ťahá k nej, ešte ochorie, šak deti už mám veľké, keď bude treba zavolám ho, odpúšťam mu, nech je šťastný a spokojný.“

V rodičovskom fungovaní sme si na základe nášho pozorovania a reflexie práce s deťmi a ich rodičmi – s rodinami všimli, že rómska rodina vykazuje jednu zaujímavú charakteristiku. Deti sú v ranom veku podriadené výchove starších súrodencov, na ktorých rodičia prenášajú výchovnú

zodpovednosť. Výchova sa týka najmä zvykov romipen. Rodičia si delia iba výchovu najstarších detí. Dieťa je ponechané samé na seba a absentujú akékoľvek hranice dané autoritou. Rodina mu zabezpečuje zázemie prijatia a dôležité miesto, ale to nevychováva a neformuje. Deti tak viac dôverujú sebe, pretože sa nemôžu spoločne súčasťou života mnohých detí ako model normálneho spôsobu života a účinný spôsob na dosahovanie žiadanych benefitov. Tieto deti, zneistené úplnou absenciou hraníc, sa cítia odlišné, sú netrpezlivé, neustále vyhľadávajú súhlas okolia a pochybujú o sebe samých. To potvrdili aj výroky samotných respondentov na otázku výchovy, že je chybou v ich výchove, že sa dievčatá nechávajú mladé oklamáť, dôverujú a potom otehotnejú. Napr. „horšie je, že majú mladé dievčatá deti a že sa dávajú zneužívať“. Že je chybou aj to, že sa nechcú vzdelávať. Tieto odpovede potvrdili fakt, že rómski rodičia preberajú na svoje deti svoju vlastnú zodpovednosť vo výchove. To dievča sa rozhodlo, naletelo ako mladé. To mladí nechcú študovať. Avšak keď potom dievča otehotnie, tak v žiadnom prípade potrat. Vtedy rodičia preberajú zodpovednosť za výchovu svojho vnúčaťa. Výchova v tomto smere zo strany rodičov zlyháva. Dieťa sice vyrastá v atmosfére spolupatričnosti a dostáva emocionálny základ, ale musí príliš rýchlo prevziať zodpovednosť za seba a iných a táto zodpovednosť nie je rodičmi korigovaná.

Socio-ekonomicke fungovanie rómskych rodín v Jarovniach spočíva na princípe spoločného dobra. Solidarita a súdržnosť sa tu prejavujú veľmi silno. Starí a chorí členovia rómskych rodín sa „neodkladajú“ do ústavov, ale starostlivosť o nich sa delí medzi deti. Viacgeneračná rodina umožňuje udržiavať vo svojich radoch úctu a rešpekt k autorite, ktoré v dnešnom svete výrazne absentujú. Keď niektorá z rodín alebo jej člen niečo momentálne potrebuje, všetci sa zomknú, aby mu pomohli. Či už ide o peniaze alebo inú hmotnú pomoc, ale aj duchovnú, či ľudskú podporu. Ako muži tak aj ženy uvádzali v odpovediach na otázku, ako si konkrétnie v rodine pomáhajú, že sa zložia na pohreb príbuzného, že ten, kto má viac, dáva tomu v rodine, kto má menej. Že otec chce zabezpečiť všetky svoje deti a tak im hľadá prácu, stavia domy. Ženy uvádzali často výraz „včielka“. Z praxe života s nimi vieme, že v Jarovniach sa ženy, ktoré spája nielen príbuzenský, ale aj priateľský vzťah, spoločne stretávajú a aby si každá z nich mohla raz za čas dopriať niečo aj pre seba, pretože väčšinou myslia na deti a manžela, spoločne sa zložia sa a finančne prispejú raz jednej, raz druhej, aby si mohla kúpiť nejaké oblečenie, íst' ku kaderníkovi, či nechať si spraviť manikúru. Skupinka je 6-8 členná a tak sa zhruba dvakrát do roka dostane na každú zo žien, aby si dopriala niečo pre seba. Ženy si tak vzájomne pomáhajú. Súdržnosť a solidarita sa v rómskej rodine najviac prejavuje práve v situácii chudoby a absencie finančných prostriedkov. Nedá mi na tomto mieste nespomenúť jednu zo žien, ktorej zomrel manžel a zostala sama so štyrmi deťmi. Svoju rodinu v Jarovniach nemá a svokra jej nechcela veľmi pomôcť. Bola nezamestnaná a tri mesiace, pokial' sa jej nevybavili na úradoch doklady, bola bez príjmu. Všetky jej kamarátky sa zomkli a celé tri mesiace ju na striedačku podporovali, či už jedlom, finančne, či priateľsky. Súdržnosť a solidarita sa prejavuje aj na emocionálnej a sociálnej úrovni. Nikto nesmie zostať sám a ten, kto sa trápi, tomu sa musí pomôcť, aby to tak nebolo.

Ak by sme na základe všetkých odpovedí vyplývajúcich z náratív a dotazníkov mali popísat' hodnotovú orientáciu a postoje charakterizujúce rómsku rodinu, mohli by sme skonštatovať, že v nej okrem tolerancie nevery, solidarity a súdržnosti, odmietania potratov, nadradenosť všeobecného dobra nad dobrom jednotlivca výrazne rezonuje aj špecifický spôsob komunikácie a riešenia konfliktov. Ako muži tak aj ženy uvádzali, že konflikty a problémy sa v rómskej rodine riešia. Nezostávajú neriešené. Spôsob, akým sa riešia, sa u respondentov líšil. Muži viac preferujú pokojný spôsob riešenia konfliktov či problémov, ženy emotívnejší, no priznávajú, že nie vždy je to tá správna cesta. V každom prípade, a v tom sa zhodujú, najdôležitejšie je to, že sa to rieši a že to vždy dôjde do cieľa, kedy sa

zmieria, odpustia si a priznajú chybu. Niekoľko uvádzajú, že konflikty a problémy riešia osobne, iní že ich rieši celá rodina. Konflikty a problémy riešia napr.: „rozhovorom, odpustíme si navzájom“, „dobrým správaním viest’ dobrý rozhovor“, „rozprávame sa a niekoľko si priznáme chybu“, „niekoľko je po kriku úplne ticho a potom sa to zmení na dobré“, „rozprávame sa“, „hlavne sa rozprávať a nebyť ticho“, „sadneme si k jednému stolu a riešime“, „v pokoji sa porozprávame, pomôžeme si“, „sedíme a rozprávame“, „všetko si vysvetlíme otvorene“, „krikom, nadávkami aj bitkou, ale nájdeme riešenie“, „priznať si chybu“, „vydiskutovaním a priznaním chyby“, „tým, že nadávam a hreším“, „najskôr sa obidvaja ukludníme a potom sa normálne porozprávame“, „riešime problémy ospravedlnením, povedať si pravdu“, „riešime navzájom spolu“, „že si to vysvetlíme s celou rodinou“ a pod. Rómovia si uvedomujú, že nie vždy riešia svoje konflikty správne, no za najdôležitejšie pokladajú to že s nimi niečo robia. Podľa nich je totiž lepšie nechať emócie vychádzať von, aj keď zlým spôsobom, ako ich potláčať.

Záver a zhrnutie

Z vyššie uvedených výsledkov výskumu vyplýva, že ženy, ktoré súce nemajú v rómskej rodine popredné miesto, sú zvyčajne najsilnejšími stabilizátorkami rodiny. Za cenu vlastnej obety, kríza a vernosti zväzku, ktorý niektoré nemajú úradmi potvrdený a hlavne z lásky k manželovi a deťom neopustia rodinu ani vtedy, keď je manželstvo v kríze. Na základe ich príkladu môžeme konštatovať, že DETI, LÁSKA k manželovi a deťom, OBETA, VERNOSŤ zväzku a rodine sú silnými stabilizátormi rómskych rodín v Jarovniciach. Nielen u žien, ale aj u mužov sa silno objavovali ďalšie stabilizátory: SOLIDARITA, SÚDRŽNOSŤ A VZÁJOMNÁ POMOC a ÚCTA v dobrom aj v zlom. Tieto stabilizátory sa prejavujú nielen v emocionálnej, ale aj praktickej ekonomickej a materiálnej rovine. Ďalšími stabilizátormi sú v rómskej rodine u všetkých respondentov – mužov aj žien: ROZHOVOR, ODPUSTENIE, ZMIERENIE.

Rómovia v rozhovoroch porovnávali rómsku a slovenskú rodinu. Sami tvrdili, že kým je slovenská viac zameraná na budúcnosť, rómska žije viac v prítomnosti, ale že ich určite spája láska k deťom a k sebe navzájom. Sami však tvrdili, že nepoznajú spôsob života v slovenskej rodine tak dobre, aby ho mohli hodnotiť, pretože v nej nikdy nežili. Žijú v rómskej a vedia, aké je to v nej. Z počutia a z toho, čo vidia však konštatovali, že je výhodou slovenskej, že nemusí trpieť takou chudobou ako rómska a že manželia si ľahšie nájdú prácu, lebo sú vzdelení. Niektorí sa tým automaticky priznali, že je chybou, že v rómskej rodine nie sú deti dostatočne vedené ku vzdeleniu. Podotkli však, že v slovenskej rodine sa viac hovorí o majetkoch, práci, rozvodoch, či potratoch a že v rómskej je to viac o vzťahoch. Aj v tých rómskych rodinách, v ktorých manželia pracujú, sa viac žije vzťahmi ako záležitosťami okolo majetkov. Môžeme konštatovať, že nefinančné stabilizátory sú v rómskych rodinách silnejšie ako stabilizátory finančné. Aj keď ani tie sa nedajú opomenúť. V Zborníku Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, ktorý vzišiel zo sympózia Profamily 2018 manželia Mištino-vi definovali ako stabilizátory svojej rodiny vernosť zväzku a službu. Tieto stabilizátory sa potvrdili aj v rómskych rodinách v Jarovniciach.

Rómska rodina v Jarovniciach, ktorá kladie väčší dôraz na vzťahy, a to aj tam, kde sú jej členovia zamestnaní, ponúka týmto výskumom odpoveď, že ak chceme, aby naše rodiny boli stabilné, musí v nich mať pevné miesto VZŤAH k členom jednotlivej rodiny, či rodín. Rómske rodiny nám odkazujú, že rodina nikdy nesmie zostať sama a že súdržnosť a solidarita sa postarajú o jej prežitie. Ďalším odkazom je, že osoba človeka musí byť dôležitejšia ako všetko ostatné. že obeta je súčasťou každej lásky prežívanej v rodine a že emócie je potrebné vyjadrovať, aby sa následne mohli spracovať v odpúšťaní a zmierení. Nič však nesmie byť viac ako puto a záväzok, ktorý spája rodinu do jednoty. Je nepochybne pravdou, že rómska rodina, poznačená materiálnou a intelektuálnou chudobou,

potrebuje na sebe zapracovať, no nedá sa poprieť, že pri tom všetkom nestratila to, čo je jej silným znakom – ľudskosť a zmysel pre vzťahy. Dokáže viacgeneračne fungovať a ešte stále v nej možno nájsť živú úctu a rešpekt k autoritám.

Napriek tomu, že etické normy a filozofia života rómskych rodín sa menia, rómske komunity rýchlo rastú a je ohrozený ich pevný poriadok i systém kontrolných mechanizmov, aj keď sa postupne drobí štruktúra veľkorodín a klesá ich funkčnosť, čo spôsobuje, že medzi Rómami narastajú nepokoje a šíri sa kriminalita, máme nádej, že tieto stabilizátory zostanú nedotknuté. Aj keď sa v súčasnosti v rámci rómskej komunity a rodiny už častejšie stáva, že sa rodiny medzi sebou hádajú a stavajú jedna voči druhej do opozície, veríme a prosíme členov rómskych rodín, aby spolu s tým nestratili bohatstvo ľudskosti a vzťahov a všetky hádky zdarne doviedli ku zmieraniu. V každom prípade nemožno prehliadať skutočnosť, že kríza modernej rodiny zasahuje aj rómsku rodinu - to, čo sa v nej v minulosti nestávalo, je dnes aj u Rómov možné, pretože, či už to chceme alebo nie, navzájom sa ovplyvňujeme. Zostáva len dúfať, že sa nebudeme ovplyvňovať iba v negatívnych, ale predovšetkým v pozitívnych modeloch správania. Že kríza solidarity, ktorá prostredníctvom vplyvu totalitných násilných opatrení zasiahla rómsku rodinu najmä v jej starostlivosti o deti, ktoré boli umiestňované do detských domovov, a tak sa v rómskej rodine začala brať ako štátom chcený trend, nebude v budúcnosti naberáť na intenzite, ale bude mať klesajúci charakter. Rómsku rodinu však zasahujú aj mnohé pozitívne vplyvy. Ako príklad môžeme uviest' emancipačnú vlnu, ktorá sa zdvihla v majoritnej populácii a ktorá pozdvihla postavenie ženy. Pod jej vplyvom sa u mladých Rómov v rómskych rodinách môžeme stretnúť s odmietaním stereotypného delenia úloh na tie, ktoré sú striktne vyhradené len pre ženy, alebo len pre mužov a so spoločnou participáciou na spoločnom diele.

Romani families and their stability

Summary

The study presents the outcome of quantitative and qualitative research aimed at analyzing and describing the inner and outer factors that influence the stability of Romani families in selected Romani settlements in Eastern Slovakia. The study is based on the assumption of the distinctiveness of Romani family regarding its lifestyle and way of thinking and puts emphasis on respondents' own accounts of facts. Firstly, the study defines the term "Romani family" and describes its specific characteristics. It also acknowledges the fact that family stability can be reinforced but also weakened being mainly concerned with reinforcing factors. The author of the study used her long-term experience of the work with Romani families to talk openly about the family with a selected group of individuals. Based on the outcome of the interviews, a questionnaire about the inner and outer factors reinforcing the stability of the family was designed and subsequently distributed to a larger group of Roma persons. The concluding section of the study provides a comparison with a similar research conducted among majority families.

Key words: Romanipen, family, Romani family, stability, family stability factors, marriage, cohabitation, resear

Použitá literatúra

- JAKOUBEK, M.: *Rom, Romní a Morris Opler*. s. 65 – 71. In: JAKOUBEK, M., HIRT, T.: *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň : Aleš Čeňek, s.r.o. 2004, 383 s. ISBN 80-86473-83-X
- CANGÁR, J.: *Ludia z rodiny Rómov*. Nové Zámky : Crocus 2007, 239 s. ISBN 80-88992-42-7
- CANGÁR, J., KRATOCHVÍL, V., LUŽICA, R.: *Dejepisná čítanka. Pátrame po minulosti Rómov*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2016, 74 s. ISBN 978-80-8118-168-9

- ERIKSEN, T. H.: *Etnicita a nájonalismus: antropologické perspektivy*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, 51 s. ISBN 978-807-4190-537
- FACUNA, J., LUŽICA, R.: *Rómska kultúra*. Bratislava : SAV, 2017, 105 s. ISBN 978-80-8118-188-7
- HANCOCK, I.: *We are the Romani people. Ame sam e Romane džene*. Hatfield : University Of Hertfordshire Press, 2017, 202 s. ISBN 978-1-902806-19-8
- HYNEK, N., STŘÍTECKÝ, V.: *Český diskurz o protiraketové obraně a národní zájem*. In: *Mezinárodní vztahy*. 1/2010, ročník 45, s. 5-32. ISSN 0323-1844
- JANDOUREK, J. : *Úvod do sociologie*. Praha : Portál, 2009, 230 s. ISBN 9788073676445
- MARUSHIAKOVA, E., POPOV, V.: *Vplyv orientalizmu vo vede a v politike na spolunažívanie Rómov s majoritnou spoločnosťou*, s. 60-83. In: PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T.: *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava : Veda 2016, 595 s. ISBN 978-80-224-1413-5
- MICHAYLOVA, M., GEORGIEV, D.: *Etnonyma Cikán/Ciganin v bulharštine, češtině, chorvatštině a srbském*, s. 156-161. In: JAKOUBEK, M., BUDILOVÁ, L.: *Romové a Cikáni. Neznámí i známi. Interdisciplinárni pohled*. Voznice : LEDA 2008, 344 s. ISBN 978-80-7335-119-9
- MINISTERSTVO VNÚTRA SR: *Atlas rómskych komunit 2019*. In: <http://www.minv.sk/?atlas-romskych-komunit-2019> (19. 9. 2019)
- PAVELEK, L., DOBRÍKOVÁ, P.: *Vedecký výskum v sociálnej práci*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2013. 141 s. ISBN 978-80-8082-593-5
- PODOLINSKÁ, T.: „*Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ Redefinícia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze*”, s. 480-522. In: PODOLINSKÁ, T., HRUSTIČ, T.: *Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2016, 595 s. ISBN 978-80-224-1413-5
- ROSINSKÝ, R.: *Čavale romale, alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2006, 266 s. ISBN 80 –8050 –955 –7
- SOBOTKOVÁ, I.: *Psychológie rodiny*. Praha : Portál, 2001, 173 s. ISBN 80-7178 – 599 – 8

Mgr. et Mgr. Silvia Zábavová, PhD., CJ
 Vysoká škola sv. Alžbety, n. o. Bratislava
 Fakulta tropického zdravotníctva a misijnnej práce
 Katedra misiológie
 detašované pracovisko: Jarovnica 80
 E-mail: szabavova@gmail.com

Work – Family life Balance na przykładzie kobiet w grupie zawodowej lekarzy w Polsce

Justyna Stępkowska MD, PhD

Abstrakt

Work – Family Life Balance obejmuje problematykę godzenia życia zawodowego i rodzinnego. Godzenie ról rodzinnych i zawodowych jest istotnym elementem funkcjonowania we wszystkich grupach zawodowych. Jednak specyfika wykonywanych zawodów oraz związane z nią obciążenia społeczne są zróżnicowane. Na tym tle wyróżnić można m.in. pracowników służby zdrowia. W artykule przedstawiono wybrane aspekty równoważenia życia rodzinnego i zawodowego kobiet z grupy zawodowej lekarzy. Zdefiniowano kluczowe czynniki wpływające na modele równoważenia życia zawodowego i rodzinnego oraz poziom satysfakcji zawodowej. We wnioskach wskazano, że wypracowanie odpowiedniego i skutecznego modelu Work – Family Life Balance w zakresie pełnionych zadań oraz ról rodzinnych i zawodowych kobiet lekarzy, wymaga wielopłaszczyznowej aktywności, rozpoczynając od wypracowania efektywnych sposobów radzenia sobie ze stresem aż po konieczność wdrażania zmian systemowych, zapewniających lepsze warunki pracy lekarzy w Polsce.

Słowa kluczowe: Work – Family Life Balance, równoważenie życia, życie zawodowe, życie rodzinne

Wstęp

Work – Family Life – Balance obejmuje problematykę godzenia życia zawodowego i rodzinnego⁷⁵. Prezentowane zagadnienie stanowi szeroki obszar badawczy, analizowany przez teoretyków i naukowców różnych dziedzin i dyscyplin. Przede wszystkim jednak zagadnienie równoważenia życia zawodowego i rodzinnego jest istotne z perspektywy rodzin oraz praktyków funkcjonujących w systemie wsparcia rodzinnego.

Zagadnienie Work – Family Life – Balance w swej istocie jest obszarem wielopłaszczyznowym i powszechnym, gdyż dotyczy wszystkich warstw i grup społecznych. Z tej perspektywy posiada jednolity i uniwersalny rdzeń obejmujący m.in. zagadnienie hierarchiczności obowiązków i pełnionych ról oraz modeli budowania właściwego balansu między życiem rodzinnym a zawodowym.

Godzenie ról rodzinnych i zawodowych jest istotnym elementem funkcjonowania we wszystkich grupach zawodowych. Jednak specyfika wykonywanych zawodów oraz związane z nią obciążenia społeczne są zróżnicowane. Na tym tle wyróżnić można m.in. pracowników służby zdrowia. W niniejszej pracy przedstawione zostaną wybrane aspekty równoważenia życia rodzinnego i zawodowego Work – Family Life – Balance z perspektywy kobiet z grupy zawodowej lekarzy.

Ze względu na obszerność podjętego zagadnienia, w niniejszej pracy omówione zostaną wybrane aspekty równoważenia życia rodzinnego i zawodowego na przykładzie kobiet wykonujących zawód lekarza w Polsce. Przedstawiane analizy dotyczyć będą kobiet wykonujących zawód lekarza (posiadających tym samym aktywne prawo wykonywania zawodu), z wyłączeniem z analiz lekarzy dentystów. W pracy skupiono się na praktycznych aspektach równoważenia życia zawodowego i rodzinnego oraz czynnikach wpływających na poziom satysfakcji zawodowej, przekładającej się na

---

⁷⁵ BORKOWSKA, S.: *Równowaga między pracą a życiem pozazawodowym*, Acta Universitatis Lodzienensis Folia Oeconomica 240, 2010 s. 6-7. ISSN 0208-6018

życie pozazawodowe, bez bezpośredniego odnoszenia się do zadań i ról małżeńskich, macierzyńskich oraz wychowawczych.

1. Wprowadzenie

Zawód lekarza stanowi szczególną profesję, regulowaną w prawie polskim Ustawą o Zawodzie Lekarza i Lekarza Dentysty i odpowiednimi aktami prawa krajowego Rzeczypospolitej Polskiej oraz zapisami Kodeksu Etyki Lekarskiej. Ze względu na szczególną misję i rolę, zawód lekarza stanowi jeden z filarów bezpieczeństwa publicznego poprzez zapewnianie ciągłego i trwałego bezpieczeństwa zdrowotnego oraz podlega mobilizacji w niemal wszystkich przypadkach zagrożeń, poczynając od wydarzeń o charakterze masowym, aż po zagrożenia epidemiologiczne i konflikty wojenne.

Istotną cechą wykonywania zawodu lekarskiego jest jego permanentność, stanowiąca z praktycznego punktu widzenia ciągłą potencjalną gotowość do podjęcia czynności lekarskich w sytuacjach nagłych. Z tej perspektywy zagadnienie równoważenia życia rodzinnego i zawodowego w grupie zawodowej lekarzy wydaje się być szczególnie ważne i złożone.

2. Kobiety wykonujące zawód lekarza w Polsce

Zawód lekarza w Polsce może być wykonywany przez osobę posiadającą odpowiednie wykształcenie wyższe, po ukończonych 6-cio letnich studiach lekarskich, potwierdzone uzyskaniem tytułu zawodowego lekarza oraz posiadającej aktualne prawo wykonywania zawodu na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, uzyskiwane po pozytywnym złożeniu Lekarskiego Egzaminu Końcowego i odbyciu 13-sto miesięcznego stażu zawodowego.

Według zapisów Ustawy o zawodzie lekarza i lekarza dentysty, wykonywanie tego zawodu polega na udzielaniu „świadczeń zdrowotnych, w szczególności: badaniu stanu zdrowia, rozpoznawaniu chorób i zapobieganiu im, leczeniu i rehabilitacji chorych, udzielaniu porad lekarskich, a także wydawaniu opinii i orzeczeń lekarskich”⁷⁶. Jak wskazuje przywołany wyżej akt prawy, również za wykonywanie zawodu lekarza uważa się „prowadzenie przez lekarza prac badawczych w dziedzinie nauk medycznych lub promocji zdrowia, nauczanie zawodu lekarza, kierowanie podmiotem leczniczym”⁷⁷. Zatem w ujęciu holistycznym misją zawodu lekarza jest utrzymywanie i/lub przywracanie zdrowia człowieka oraz promocja i edukacja zdrowotna.

Cechą charakterystyczną zawodu lekarskiego w Polsce jest jego feminizacja. Według danych opublikowanych przez Centralny Rejestr Lekarzy RP Naczelnnej Rady Lekarskiej⁷⁸, na dzień 30 czerwca 2019 roku łączna liczba kobiet lekarzy wykonujących zawód wynosiła 79 572 osób, w stosunku do liczby mężczyzn wykonujących zawód lekarza wynoszącej 57 700, co stanowi 57,97 % całkowitej liczby lekarzy w Polsce. Szczególną uwagę należy zwrócić na liczbę kobiet aktualnie wykonujących zawód lekarza w odniesieniu do wieku (patrz tabela poniżej):

⁷⁶ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty; Dz.U.2019.0.537 Stan prawny aktualny na dzień: 05.10.2019.

⁷⁷ Tamże

⁷⁸ CENTRALNY REJESTR LEKARZY RP: *Zestawienie liczbowe lekarzy i lekarzy dentystów wg wieku, płci i tytułu zawodowego z uwzględnieniem podziału na lekarzy wykonujących i nie wykonujących zawodu* Dane na dzień 30.06.2019. Warszawa: Naczelną Rada Lekarska 2019 <https://www.nil.org.pl/rejestry/centralny-rejestr-lekarzy/informacje-statystyczne> [Dostęp 05-10-2019].

**Zestawienie liczbowe lekarzy i lekarzy dentystów wg wieku, płci i tytułu zawodowego
z uwzględnieniem podziału na lekarzy wykonujących i nie wykonujących zawodu**

Płeć - przedział wiekowy (rocznikowo)	Liczba wszystkich aktualnych członków izby				Liczba lekarzy i lek. dentystów wykonujących zawód			
	Lekarze	Dentyści	Podw. PWZ	RAZEM	Lekarze	Dentyści	Podw. PWZ	RAZEM
Kobiety w wieku od [bez ogr.] do 25	113	306	0	419	113	306	0	419
Kobiety w wieku od 26 do 30	9 125	3 163	3	12 291	9 104	3 150	3	12 257
Kobiety w wieku od 31 do 35	9 055	3 239	7	12 301	8 976	3 220	7	12 203
Kobiety w wieku od 36 do 40	7 015	2 825	24	9 864	6 950	2 799	20	9 769
Kobiety w wieku od 41 do 45	6 634	2 879	35	9 548	6 522	2 834	33	9 389
Kobiety w wieku od 46 do 50	8 029	3 194	43	11 266	7 818	3 157	35	11 010
Kobiety w wieku od 51 do 55	8 873	3 650	46	12 569	8 664	3 614	27	12 305
Kobiety w wieku od 56 do 60	8 320	2 668	30	11 018	8 133	2 611	22	10 766
Kobiety w wieku od 61 do 65	9 110	2 515	26	11 651	8 826	2 358	15	11 199
Kobiety w wieku od 66 do 70	6 272	2 374	21	8 667	5 710	1 922	13	7 645
Kobiety w wieku od 71 do [bez ogr.]	14 847	5 532	36	20 415	8 756	2 113	15	10 884
Kobiety Razem:	87 393	32 345	271	120 009	79 572	28 084	190	107 846
	148 903	41 925	609	191 437	137 272	37 236	443	174 951

Źródło: Centralny Rejestr Lekarzy RP Naczelnej Rady Lekarskiej, dane na dzień 30.06.2019 Warszawa: Naczelna Rada Lekarska 2019. https://www.nil.org.pl/_data/assets/pdf_file/0016/138040/Zestawienie-nr-03.pdf

Jak wskazują powyższe dane liczbowe, aktualne na czerwiec 2019 roku, w grupach wiekowych kobiet wykonujących zawód lekarza, liczbowo przeważają lekarze przed 35 rokiem życia oraz powyżej 51 roku życia, z wyraźnym spadkiem liczebności kobiet lekarzy w przedziałach wiekowych między 36 a 40 r.ż. oraz 41 a 45 r.ż. Interesujące wydają się być również dane wskazujące na wysoką liczbę kobiet powyżej 70 r.ż. wykonujących zawód lekarski⁷⁹.

Przywołane dane są zbieżne z opublikowanymi weszłym roku przez Główny Urząd Statystyczny⁸⁰ informacjami dotyczącymi struktury wieku lekarzy uprawnionych do wykonywania zawodu (opłacających miesięczne składki we właściwej Okręgowej Izbie Lekarskiej oraz posiadających czynne i aktualne prawo wykonywania zawodu). Jak wskazują dane przedstawione na wykresie poniżej, na przestrzeni lat 2005-2017, systematycznie wzrosła liczba lekarzy po 65 r. ż. uprawnionych do wykonywania zawodu.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ ŻYRA, M. - MALESA, E. oprac. pod kier.: *Zdrowie i ochrona zdrowia w 2017 r.* Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa-Kraków: Zakład Wydawnictw Statystycznych 2018 s.31. ISSN 2084-0470.

Lekarze uprawnieni do wykonywania zawodu – struktura wieku

Doctors entitled to perform their profession – the age structure

Liczba osób w tys.
Number of people in thous

Źródło⁸¹: Zdrowie i ochrona zdrowia w 2017 r Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych, Urząd Statystyczny w Krakowie.

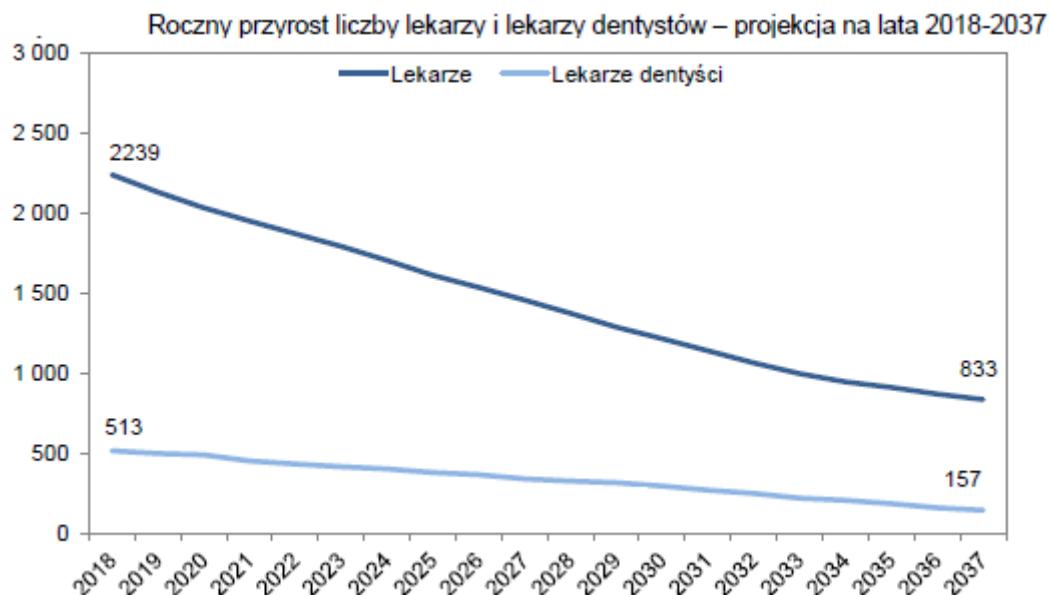
Według danych z Centralnego Rejestru Lekarzy za 2017 rok, osoby w wieku emerytalnym, ogółem stanowiły 23,9% wszystkich lekarzy (w porównaniu z rokiem 2016 wzrost o 1,1 p.p.), przy czym kobiety lekarze w wieku emerytalnym stanowiły aż 28,2% kobiet wykonujących zawód lekarza (wzrost o 1,4 p.p. w porównaniu do roku 2016)⁸². Jak wskazują autorzy przytoczonego raportu pt. "Lekarze i lekarze dentyści w Polsce – charakterystyka demograficzna. Stan w dniu 31.12.2017 roku", analizy przeprowadzone przez Naczelną Izbę Lekarską dowodzą, że znaczna część lekarzy, którzy osiągnęli wiek emerytalny, wciąż faktycznie wykonuje zawód. Odzwierciedlenie tych danych jest szczególnie widoczne w strukturze wieku praktykujących lekarzy systemu. Przyczyna wysokiego odsetka lekarzy wykonujących zawód i znajdujących się w najstarszej grupie wiekowej jest złożona. Jednym z powodów jest poważny problem braków kadrowych wśród lekarzy, przy jednocześnie obserwowanym na przestrzeni ostatnich lat wzrastającym popycie na usługi medyczne. Według raportu "Polska w liczbach 2019", opracowanego przez Departament Opracowań Statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego, na przestrzeni lat 2010-2017 zaobserwować można stopniowy wzrost liczby udzielanych świadczeń zdrowotnych w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej. W 2010 roku liczba porad udzielonych w ciągu jednego roku na 1 mieszkańca wyniosła 7,4, zaś w roku 2017 wskaźnik ten wyniósł już 8,5⁸³.

Wydaje się, że niepokojące zmiany dotyczące liczby praktykujących lekarzy będą się pogłębiały. Według prognozy dwudziestoletniej opracowanej przez Naczelną Izbę Lekarską, prognozowany jest spadek rocznego przyrostu liczby lekarzy ogółem do 833 osób w roku 2037 (zobacz wykres poniżej).

⁸¹ Tamże s.31.

⁸² BALIŃSKI, P. - KRAJEWSKI, R.: *Lekarze i lekarze dentyści w Polsce – charakterystyka demograficzna. Stan w dniu 31.12.2017 roku.*, Warszawa: Naczelną Izbę Lekarską 2018, s. 20 ISBN 978-83-948240-2-0.

⁸³ AMBROCH, M. oprac. pod kier.: *Polska w liczbach 2019*. Departament Opracowań Statystycznych Główny Urząd Statystyczny, Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych 2019, s. 12-13.

Źródło⁸⁴: Baliński, P. - Krajewski, R.: *Lekarze i lekarze dentysti w Polsce – charakterystyka demograficzna. Stan w dniu 31.12.2017 roku*, Warszawa 2018.

Prognoza ludności gmin na lata 2017-2030 (opracowanie eksperymentalne); <https://stat.gov.pl/obszarytematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-gmin-na-lata-2017-2030-opracowanieeksperymentalne,10,1.html> [dostęp z dnia 19.05.2018 roku]

3. Wybrane aspekty pracy lekarza wpływające na równowagę życia rodzinnego i zawodowego

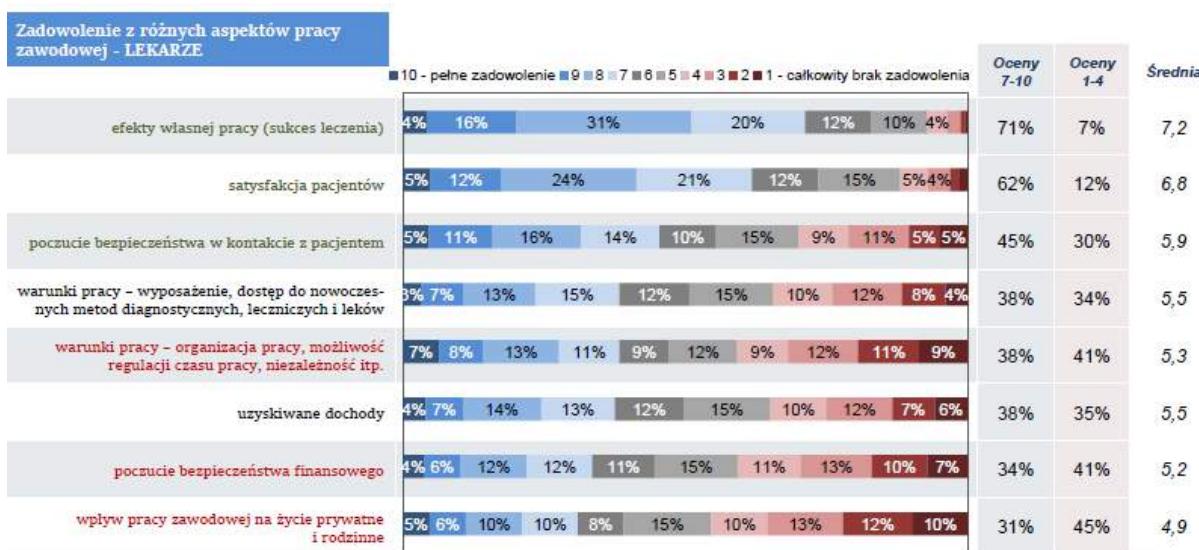
Wykonywanie zawodu lekarza wiąże się z wysokim poziomem odpowiedzialności za zdrowie i życie ludzkie. Biorąc pod uwagę złożoność funkcjonowania ludzkiego organizmu, znacząca część decyzji lekarskich posiada istotny wpływ na stan zdrowia pacjenta oraz wiąże się z konsekwencjami zdrowotnymi odroczonymi w czasie. Ze względu na szybki postęp w rozwoju technologicznym oraz postęp w poznaniu naukowym organizmu człowieka, coraz częściej lekarskie decyzje terapeutyczne opierają się na działaniu komórkowym i molekularnym nie zaś wyłącznie na działaniu układowym. W związku z faktycznym, coraz głębszym ingerowaniem w funkcjonowanie organizmu ludzkiego, konsekwencje działań medycznych stają się poważniejsze i trwalsze. Proces zmian w podejściu diagnostyczno-terapeutycznym lekarzy, implikuje szeroką odpowiedzialność lekarza za podejmowane decyzje i wdrażane procedury medyczne. Odpowiedzialność ta obejmuje odpowiedzialność moralną za zdrowie i życie ludzkie (również coraz częściej przywoływaną odpowiedzialność pokoleniową, związaną z potencjalnym epigenetycznym wpływem stosowanego leczenia na zdrowie prokreacyjne i wzrost ryzyka części chorób w kolejnych pokoleniach leczonego pacjenta) oraz odpowiedzialność zawodową i karną. Na przestrzeni ostatnich lat liczba postępowań w sprawie lub przeciw lekarzom prowadzonym przez właściwe ośrodki odpowiedzialności zawodowej, funkcjonujące przy Izbach Lekarskich systematycznie wzrasta. Jednocześnie obserwuje się istotny wzrost postępowań cywilnych i karnych prowadzonych przez organy władzy sądowniczej. W tym kontekście należy również wskazać na inny aspekt toczącej się w środowisku lekarskim debaty, związanej z odpowiedzialnością zawodową i prawną wykonywania zawodu lekarza, jakim jest zagadnienie odpowiedzialności za powikłania i/lub działania niepożądane wpisane w rzeczywiste ryzyko prowadzenia działań medycznych. Wciąż bowiem nie wypracowano obiektywnych standardów określających faktyczną możliwość uniknięcia lub zminimalizowania niepożądanych skutków podejmowanych terapii, wpisanych w stałe i rzeczywiste ryzyko towarzyszące ich wdrożeniu.

⁸⁴ Tamże, s. 83.

Niewątpliwie waga konsekwencji i skutków podjęcia działań medycznych lub ich zaniechania i związana z nimi odpowiedzialność prawa lekarzy, stanowi istotny czynnik zmniejszający satysfakcję wynikającą z wykonywanego zawodu oraz mogący przyspieszać proces wypalenia zawodowego.

Innym, odrębnym rodzajem odpowiedzialności lekarzy jest odpowiedzialność administracyjna i finansowa za uchybienia natury administracyjnej. Wdrażane systemy monitorujące i kontrolujące pracę lekarzy obarczają tę grupę zawodową bezpośrednią odpowiedzialnością finansową za popełnione uchybienia administracyjne. Na przestrzeni ostatnich lat odbyła się ożywiona dyskusja dotycząca wprowadzonej i realizowanej możliwości karania lekarzy za np. błędy w numerach PESEL pacjentów, błędy w danych adresowych pacjentów oraz – najczęściej stosowane – wysokie kary pieniężne, za błędy w określaniu poziomu refundacji leków.

Opisane wyżej przykłady obciążen związkanych z odpowiedzialnością prawną i finansową, wspólnie ze znaczącym obciążeniem lekarzy pracą administracyjną, brakami kadrowymi oraz pracą w trudnych warunkach. Jak wskazują dane Ośrodka Studiów, Analiz i Informacji Naczelnnej Izby Lekarskiej, opublikowane w maju 2018 r. na podstawie badania opinii środowiska lekarskiego, 15% badanych lekarzy źle ocenia pracę zawodową⁸⁵. W ocenie zadowolenia z różnych aspektów pracy zawodowej, lekarze najgorzej oceniali: warunki pracy (organizacja pracy, możliwość regulacji czasu pracy, niezależność, itp.) - 41%, poczucie bezpieczeństwa finansowego - 41% oraz wpływ pracy zawodowej na życie prywatne i rodzinne - 45% (patrz wykres poniżej).

Podstawy: Lekarze, n=2577

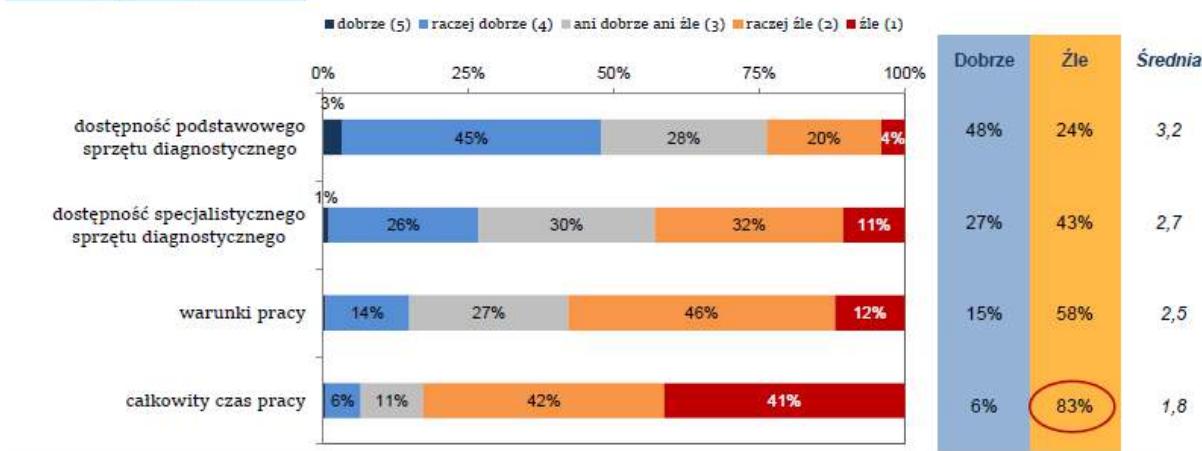
Źródło⁸⁶: Ośrodek Studiów, Analiz i Informacji Naczelnnej Izba Lekarska *Opinie o pracy zawodowej, proteście lekarzy i cyfryzacji w ochronie zdrowia. Raport z badania opinii środowiska lekarskiego*. Warszawa 2018.

Zła ocena sytuacji zawodowej lekarzy w Polsce dotycząca warunków pracy, w szczególności odnosi się do całkowitego czasu pracy (83% badanych ocenia ją źle) oraz warunków pracy (58% osób badanych ocenia ją źle) (patrz wykres poniżej).

⁸⁵ BALIŃSKI, P. – KRAJEWSKI, R.: *Opinie o pracy zawodowej, protest lekarzy i cyfryzacji w ochronie zdrowia. Raport z badania opinii środowiska lekarskiego*. Warszawa: Ośrodek Studiów, Analiz i Informacji Naczelnnej Izba Lekarska 2018 s.17.

⁸⁶ Tamże s. 20.

Ocena sytuacji lekarzy w Polsce

Podstawa: Lekarze, n=1274

Źródło⁸⁷: Ośrodek Studiów, Analiz i Informacji Naczelna Izba Lekarska *Opinie o pracy zawodowej, proteście lekarzy i cyfryzacji w ochronie zdrowia. Raport z badania opinii środowiska lekarskiego*. Warszawa 2018.

Innym aspektem kształtującym ocenę pracy zawodowej lekarzy jest zjawisko agresji kierowanej w stosunku do lekarzy. Biorąc pod uwagę stopień sfeminizowania zawodu lekarza w Polsce, zgłoszane akty agresji verbalnej i pozawerbalnej stanowić mogą istotny czynnik warunkujący gorszą ocenę zadowolenia z wykonywania zawodu oraz wskazywanego przez lekarzy niższego poczucia bezpieczeństwa w kontakcie z pacjentem (30 % badanych lekarzy źle ocenia poczucie bezpieczeństwa w kontakcie z pacjentem)⁸⁸. W prezentowanym badaniu Naczelnej Izby Lekarskiej, aż 59 % badanych lekarzy zadeklarowało wystąpienie ze strony pacjentów agresji słownej (groźby, znieważanie, pomówienia) w ostatnich 12 miesiącach od badania, zaś na agresję fizyczną – naruszenie nietykalności osoby, tylko w ostatnich 12 miesiącach wskazało 2% badanych lekarzy (patrz wykres poniżej).

Występowanie aktów agresji ze strony pacjentów w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Podstawa: Wszyscy, sondaż I
↓ / ↑ : wynik istotnie mniejszy/większy na poziomie p<0,05.

Źródło⁸⁹: Ośrodek Studiów, Analiz i Informacji Naczelna Izba Lekarska *Opinie o pracy zawodowej, protest lekarzy i cyfryzacji w ochronie zdrowia. Raport z badania opinii środowiska lekarskiego*. Warszawa 2018.

⁸⁷ Tamże s. 25.

⁸⁸ Tamże s. 20.

⁸⁹ Tamże s. 30.

4. Work – Family Life Balance

Przedstawione wyniki badań oraz analizy wskazują na wysoki poziom obciążenia zawodowego kobiet w grupie zawodowej lekarzy. Złożoność trudnej sytuacji zawodowej lekarzy, znaczące obciążenia oraz ponoszona odpowiedzialność skutkują ekstremalnym poziomem stresu, jakim obarczone jest wykonywanie zawodu lekarza. Według specjalistów medycyny pracy wykonywanie zawodu lekarza związane jest z przewlekłym i nasilonym stresem. Biorąc powyższe pod uwagę, równoważenie życia rodzinnego i zawodowego w przypadku kobiet wykonujących zawód lekarza jest niełatwne. Przytaczany wcześniej zły wpływ pracy zawodowej na życie prywatne i rodzinne, deklarowany jest przez niemal połowę badanych lekarzy⁹⁰.

Znaczącym aspektem negatywnie wpływającym na równowagę życia rodzinnego i zawodowego, oprócz opisanych, jest przywołyany we wprowadzeniu stan ciąglej potencjalnej gotowości podjęcia czynności lekarskich. Problem ten dotyczy również nierzadko całej rodziny. Ciągła potencjalna gotowość podjęcia czynności lekarskich, w praktyce najczęściej dotyczy trzech okoliczności. Pierwsza i najczęstsza dotyczy prośb o udzielenie porady lekarskiej *ad hoc*, najczęściej przez telefon. Druga obejmuje zdarzenia w miejscach publicznych, kiedy udzielenie pomocy lub konieczność szybkiej oceny stanu osoby potrzebującej, z założenia ma być wykonana w formie profesjonalnej usługi lekarskiej, bez względu na okoliczności dotyczące samego lekarza (wypoczynek, stan po spożyciu alkoholu, niedyspozycja zdrowotna). Nierzadko, w przypadku podróży samolotem od lekarzy-pasażerów oczekuje się również podjęcia decyzji - ze wszystkimi jej konsekwencjami - o konieczności lub braku konieczności międzylądowania. Trzecia sytuacja dotyczy osobistych zgłoszeń do domu rodzinnego lekarzy z prośbą o badanie lekarskie lub wydanie opinii, nierzadko bez względu na porę dnia lub nocy i rodzinę lekarza oraz rzadsze już sytuacje dotyczące żądań funkcjonariuszy policji ws. stwierdzenia zgonu (okoliczność ta wynika z niefunkcjonującego powszechnie obowiązku zapewnienia przez władze samorządowe dyżurów koronerów).

Do omówionych aspektów wpływających na godzenie życia rodzinnego i zawodowego przez kobiety lekarzy dołączyć należy inne czynniki, takie jak praca zmiana i wieloetatowość, które wiążą się z koniecznością zapewnienia opieki nad dziećmi podczas dyżurów lekarskich, często opieki całodobowej. Należy również podkreślić trudności wynikające z dopuszczalnej ustawowej przerwy w wykonywaniu zawodu lekarza, która wynosi pięć lat. W przypadku wydłużonych obowiązków macierzyńskich i wychowawczych kobiet wiązać się to może z utratą prawa do wykonywania zawodu i procesem jego odzyskiwania.

Inne czynniki wpływające na równowagę życia rodzinnego i zawodowego, które należy przywołać to ryzyko transmisji chorób, fizyczne obciążenie w przypadku specjalizacji zabiegowych oraz bardzo istotne obciążenie wynikające z bezpośredniej styczności z cierpieniem i śmiercią człowieka.

Poza opisanymi trudnościami i wyzwaniami związanymi z życiem zawodowym lekarzy, kobiety wykonujące zawód lekarza mogą korzystać z szeregu możliwości równoważenia życia rodzinnego i zawodowego. Pierwszą z nich jest szeroko dostępna możliwość pracy lekarzy, zarówno w systemie publicznej opieki zdrowotnej, jak również pracy poza systemem. Braki kadrowe wśród lekarzy dają większe niż standardowe możliwości zatrudnienia w formie, zakresie i lokalizacji dogodniejszej dla zachowania właściwej hierarchii obowiązków i zadań życiowych.

Ważną kwestią w zakresie technicznego łączenia pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi jest możliwość korzystania z elastycznych form zatrudnienia – elastycznego czasu i miejsca pracy (telemedycyna), elastycznego rozliczania czasu pracy, czy kompresji tygodnia pracy⁹¹. Należy

⁹⁰ Tamże s. 17.

⁹¹ SADOWSKA SNARSKA, C. – LI, T.: *Godzenie pracy z rodziną w kontekście aktywizacji zawodowej kobiet* Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymostku 2008 s. 60. ISBN 978-83-87981-89-1

podkreślić, iż według Diagnozy Społecznej z 2013 r. 56,9% kobiet uznało, że elastyczny czas pracy jest najpopularniejszym rozwiązaniem umożliwiającym godzenie pracy zawodowej i wychowywania dzieci⁹².

5. Wnioski

Work – Family Life Balance kobiet z grupy zawodowej lekarzy obejmuje złożoną problematykę łączenia obowiązków zawodowych i życia rodzinnego w sytuacji wykonywania zawodu obarczonego wysokim stopniem odpowiedzialności przy jednocześnie istniejącym znacznym obciążeniu administracyjnym oraz wymagających warunkach pracy. Wypracowanie odpowiedniego i skutecznego modelu budowania porządku w zakresie pełnionych zadań i ról rodzinnych i zawodowych wymaga wypracowania efektywnych sposobów radzenia sobie ze stresem. Pomimo jednak licznych i istotnych czynników negatywnie wpływających na właściwą proporcję między obowiązkami życia rodzinnego i zawodowego, omawiana profesja daje również szerokie możliwości właściwego kształtowania obowiązków zawodowych, włączając w nie zarówno elastyczne formy zatrudnienia, jak również nowoczesne formy praktykowania zawodu lekarza np. za pośrednictwem systemów teleinformatycznych lub systemów łączności.

Podstawowym zagadnieniem związanym z właściwym kształtowaniem proporcji między życiem rodzinnym a zawodowym wydaje się być potrzeba świadomego określania hierarchii obowiązków, uwzględniającej obowiązki stanu oraz konsekwencja w stosowaniu założonych i przyjętych zasad rozdziału obowiązków rodzinnych od obowiązków *stricte* zawodowych.

The concept and practice of Work - Family Life Balance explored in the context of the professional group of Polish physicians

Summary

The term Work - Family Life Balance (WFB) refers to a balancing act between professional and family life. Work - Family Life Balance is an important element of functioning in all professional groups. The specifics and the social burden of each profession are diverse and heterogeneous. The article presents selected aspects of balancing the family and professional life by the women from the professional group of physicians and defines the key factors affecting the level of professional satisfaction and the models of balancing work and family life. The conclusions indicate that developing an appropriate and effective Work - Family Life Balance model requires multifaceted activity starting from developing effective ways of coping with stress and emphasise the need to implement systemic changes for better physician's working conditions in Poland.

Key words: Work - Family Life - Balance, life balancing, professional life, family life

Použitá literatúra

- AMBROCH, M. oprac. pod kier.: *Polska w liczbach 2019*. Departament Opracowań Statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych 2019, s. 12-13.
- BALIŃSKI, P. - KRAJEWSKI, R.: *Lekarze i lekarze dentycy w Polsce – charakterystyka demograficzna. Stan w dniu 31.12.2017 roku.*, Warszawa: Naczelnna Izba Lekarska 2018, s. 20, 83 ISBN 978-83-948240-2-0.

---

⁹²CZAPIŃSKI, J. - PANEK, T. (red.): *Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: 2014 s. 147. ISBN 978-83-61638-77-3.

BALIŃSKI, P. – KRAJEWSKI, R.: *Opinie o pracy zawodowej, proteście lekarzy i cyfryzacji w ochronie zdrowia. Raport z badania opinii środowiska lekarskiego*. Warszawa: Ośrodek Studiów, Analiz i Informacji Naczelną Izba Lekarska 2018 s.17, 20, 25.

BORKOWSKA, S.: *Równowaga między pracą a życiem pozazawodowym*, Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica 240, 2010 s. 6-7. ISSN 0208-6018

CENTRALNY REJESTR LEKARZY RP: *Zestawienie liczbowe lekarzy i lekarzy dentystów wg wieku, płci i tytułu zawodowego z uwzględnieniem podziału na lekarzy wykonujących i nie wykonujących zawodu* Dane na dzień 30.06.2019. Warszawa: Naczelną Rada Lekarska 2019 <https://www.nil.org.pl/rejestry/centralny-rejestr-lekarzy/informacje-statystyczne> [Dostęp 05-10-2019].

CZAPIŃSKI, J. - PANEK, T. (red.): *Diagnoza Społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: 2014 s. 147. ISBN 978-83-61638-77-3.

Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty; Dz.U.2019.0.537 Stan prawny aktualny na dzień: 05.10.2019.

SADOWSKA SNARSKA, C. – LI, T.: *Godzenie pracy z rodziną w kontekście aktywizacji zawodowej kobiet* Białystok: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku 2008 s. 60. ISBN 978-83-87981-89-1

ŻYRA, M. - MALESA, E. oprac. pod kier.: *Zdrowie i ochrona zdrowia w 2017 r.* Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych, Urząd Statystyczny w Krakowie, Warszawa-Kraków: Zakład Wydawnictw Statystycznych 2018 s.31. ISSN 2084-0470.

Dr Justyna Stępkowska (MD, PhD)

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Studiów nad Rodziną

Katedra Wychowania Zdrowotnego i Odpowiedzialnego Rodzicielstwa

ul. Wóycickiego 1/3; bud. nr 23

01-938 Warszawa

E-mail: j.stepkowska@uksw.edu.pl

Problem bezdomności a możliwe formy prewencji, wsparcia stabilności rodziny, studium społeczne na przykładzie badań w Tarnowie

Józef Młyński

Abstrakt

Bezdomovectvo nepochybne patrí k závažným sociálnym fenoménom každej krajiny v Európe i vo svete. Objavuje sa tak v rozvinutých, ako aj rozvojových krajinách. Nejde však len o vážny sociálny problém, ale aj o príklad sociálnej patológie a vylúčenia. Z tohto dôvodu nasledujúci text predkladá analýzu problému bezdomovectva ako významného sociálneho fenoménu v Poľsku. Spolu s tým naznačuje možné formy prevencie bezdomovectva v kontexte podpory stability rodiny na základe prieskumu medzi mužmi bez domova v Tarnowe. Cieľom tejto štúdie je predstaviť bezdomovectvo ako sociálny problém a upriamit pozornosť na rozličné formy pomoci bezdomovcom i na preventívne aktivity štátneho systému zamerané na rodinu. Na základe výskumu sa zároveň poukazuje na príčiny upadnutia do bezdomovectva. Bezdomovectvo sa analyzuje v kontexte konkrétnych prípadov, z čoho sa odvodzujú postuláty pre vymaňovanie sa z tejto situácie.

Klúčové slová: bezdomovectvo, rodina, spoločnosť, podpora, stabilita, prevencia

Wstęp

Bezdomność bez wątpienia należy zaliczyć do ważnych zjawisk społecznych każdego kraju Europy i świata. Dotyka zarówno narody rozwinięte i nierożwinięte. Stanowi nie tylko poważną kwestię społeczną, ale jest przykładem patologii społecznej i wykluczenia. Nadto jawi się jako problem wielopoziomowy: społeczny, polityczny, psychologiczny, socjologiczny, gospodarczy, ekonomiczny i kulturowy, wyciskając pewno niezataarte piętno w życiu konkretnej osoby, rodziny, konkretnego społeczeństwa, czy społeczności lokalnej.

Taki sposób funkcjonowania jednostki nie tylko degraduje egzystencje pewnej części obywateli danego kraju, ale nade wszystko narusza godność osoby, i skutkuje utratą tożsamości. W ten sposób jest czynnikiem destabilizacji, często dezintegracji rodziny, tym bardziej, iż zjawisko to przybiera zwykle charakter rodzinny z domeną maskulinizacji. Zaburza życie małżeńskie i rodzinne przyczyniając się do niekorzystnych konsekwencji korelujących z dalszym bytowaniem osoby bezdomnej, a nawet jej ogniska domowego. W Polsce bezdomność na szeroką skalę zaobserwowano w 90 latach XX w. Wówczas pojawiło się coraz więcej osób znajdujących się na dworcach, klatkach schodowych, działkach i w parkach⁹³. Podobnie w Europie zjawisko to przyjmuje szerokie spektrum⁹⁴.

Mając na uwadze szeroko rozumiany problem bezdomności na całym świecie warto wytyczyć poszukiwania, nie tylko pochyłając się nad definicją, przyczynami i skutkami, ale nade wszystko poszukać dróg wyjścia w problemie, aby w ten sposób przywrócić bezdomną osobę (ojca, matkę, uczonego) rodzinie i wpłynąć na jej destabilizację. Celem niniejszego artykułu jest z jednej strony

⁹³Porov. LECH, A.: *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacje*, Katowice 2007, s. 11, ISBN 978-83-7164-534-1. Ministerstwo Rodziny, Pracy i polityki społecznej w 2019 roku podało, że w Polsce w „ogólnopolskim badaniu bezdomności zdiagnozowano 30 330 osób bezdomnych, z czego ponad 83 proc. to mężczyźni, a ponad 16 proc. to kobiety”. Porov. <https://forsal.pl/artykuly/1403285,bezdomnosc-w-polsce-2019-statystyki-przyczyny-bezdomnosci.html> (z dnia 14.07.2019).

⁹⁴ W Unii Porov. Europejskiej liczba osób z doświadczeniem inkluzji społecznej, w tym bezdomności wynosi 12,9 mln. osób. *Detailed implementation report of the operational programmes co-financed by the Fund for European Aid to the Most Deprived in 2017*, Bruksela 2019, s. 7, in: file:///C:/Users/User/Downloads/KE-02-19-501-EN-N.pdf.

przybliżenie bezdomności, jako problemu społeczno-rodzinnego oraz ukazanie form pomocy wobec bezdomnych, jako zadań prewencyjnych w systemie państwa.

1. Bezdomność – próba definicji i typologia

Bezdomność w literaturze przedmiotu posiada wiele określeń przyjmując charakter polisemantyczny⁹⁵. Z tego też powodu trudno nawet w ujęciu socjologicznym czy nauk politycznych przyjąć uniwersalna definicję. Często termin ten racjonalizuje się jako etap w życiu osoby, stan permanentnego braku posiadania stałego miejsca zamieszkania. W rozumieniu szerokim to

„względnie trwała sytuacja człowieka nie posiadającego własnego mieszkania albo w ogóle pozbawionego dachu nad głową. Może być rozpatrywana jako element sytuacji życiowej konkretnej osoby, jako zjawisko społeczne, przejaw patologii społecznej lub indywidualnej, a także jako problem społeczny. Może być efektem dobrowolnie wybranego stylu życia (np. włóczęgostwo), desperackich decyzji (np. uchodźstwo), własnych bądź cudzych zachowań dewiacyjnych (np. wykwaterowanie, odtrącenie od wspólnego ogniska domowego), zdarzeń losowych (np. trzęsienie ziemi, sierocie, wadliwej polityki społecznej (np. deficyt mieszkaniowy, ubóstwo)”⁹⁶.

W literaturze przedmiotu ogólne termin bezdomność to „zjawisko społeczne polegające na braku domu lub stałego pobytu gwarantującego jednostce lub rodzinie poczucie bezpieczeństwa, zapewniającego schronienie przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi oraz zaspokojenie podstawowych potrzeb na poziomie uznawanym w danym społeczeństwie za wystarczający”⁹⁷. W literaturze socjologicznej termin ten określany jest jako „sytuacja osób które w danym czasie nie posiadają i własnym staraniem nie mogą zapewnić sobie takiego schronienia, które mogłyby uważać za swoje a które spełniałoby minimalne warunki pozwalające uznać je za pomieszczenie mieszkalne”⁹⁸. Z kolei J. Sztumski, jeden z wybitniejszych socjologów Polski dokonując operacyjalizacji tego zjawiska społecznego zwraca uwagę na genetyczne uwarunkowania bezdomności i uważa, że są to „ludzie pozbawieni dachu nad głową, środków egzystencji, zredukowani do roli rezerwowej armii pracy, zmuszeni do ciągłego poszukiwania zatrudnienia, przemieszczający się z miejsca na miejsce, bez środków do życia, którzy z nędy ulegają demoralizacji, na skutek tego gotowi są nie tylko do podjęcia każdej pracy, ale nawet do działań przestępczych”⁹⁹. W polityce społecznej J. Wilson i A. Szałkowski za osoby bezdomne uznają jednostki przebywające ciągle na ulicy, śpiące poza domem, zwykle na dworcach, w parkach, schroniskach nawet publicznych toaletach¹⁰⁰. W tym kontekście warto przytoczyć definicję bezdomności aplikowaną w pomocy społecznej, z której wynika, że za bezdomnego uznaje się „osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym w rozumieniu przepisów o ochronie praw lokatorów i mieszkaniowym zasobie gminy i niezameldowaną na pobyt stały, w rozumieniu przepisów o ewidencji ludności, a także osobę niezamieszkującą w lokalu mieszkalnym i zameldowaną na pobyt stały w lokalu, w którym nie ma możliwości zamieszkania”¹⁰¹.

⁹⁵Definicję mogą dotyczyć interdyscyplinarności zagadnienia: filozofia, socjologia, politologia, psychologia, pedagogika, ekonomia, demografia, nauki prawne, teologia oraz przyczyn jak i skutków psychospołecznych, opisów fizycznych, aspektów organizacyjnych ludzkiego życia, obrazu samego siebie. Porov. PODGÓRSKA- JACHNIK, D.: *Praca socjalna z osobami bezdomnymi*, Warszawa 2014, s. 27-30, ISBN 978-83-7951-301-7.

⁹⁶ Encyklopedia Socjologii, red. Z. Bokszański, K. Gorlach, T. Krauze, Warszawa 1998, s. 60, ISBN 83-85505-71-7.

⁹⁷ Wielka Encyklopedia PWN, t.3, Warszawa 2001, s. 508, EAN 978830113436502

⁹⁸PRZYMEŃSKI, A.: *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, w: Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, seria II, Poznań 2001, s. 7, ISBN 83-88760-04-1.

⁹⁹ SZTUMSKI, J.: *Metodologiczne problemy systemowej analizy społeczeństwa*, Katowice 1987, s. 15, ISBN 8322600917.

¹⁰⁰ Porov. WILSON, J., SZAŁKOWSKI, A.: *Bezdomność jako kryterium ubóstwa*, „Polityka Społeczna 1988 nr 4, s. 26. Porov. Piekut-Brodzka, D.M.: *Bezdomność*, Warszawa 2006, s. 50, ISBN 83-917541-9-7.

¹⁰¹ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004r, Dz. U. 2004, Nr 64 poz. 593, art. 6, pkt. 8.

Również w Unii europejskiej bezdomność przyjmuje wieloznaczne znaczenie. Holandia, Niemcy w interpretacji definicji odwołują się do problemów socjalnych; Wielka Brytania, Irlandia, Szwecja i Finlandia koncentrują się na problemach i warunkach mieszkaniowych; Francja i Polska bezdomność w sensie szerokim odnoszą do braku stałego adresu¹⁰².

Istotnym zakresem definicyjnych meandrów bezdomności jest zwrócenie uwagi na jej typologię. W socjologii bezdomność najczęściej typologizuje się na *sensu stricte* i *sensu largo*. W pierwszym przypadku oznacza jawne zjawisko uwarunkowane brakiem własnego mieszkania lub nawet schronienia, w drugim oznacza bezdomność ukrytą, społeczną. Pogląd ten podziela K. Wierzbicka odwołując się do uwzględnienia bezdomności ukrytej, implikowanej sytuacji mieszkaniowej osoby żyjącej poniżej poziomu społecznego standardu oraz bezdomności jawnej określającej faktyczny brak mieszkania lub dachu nad głową¹⁰³. W tym przypadku bezdomność jest „przejawem najbardziej jaskrawego i wyraźnego wykluczenia społecznego”¹⁰⁴.

Według A. Lech należy jeszcze zwrócić uwagę na podział bezdomności w kategoryzacji: płytkiej i głębokiej. Bezdomność płytka opisuje osoby, które zostały pozbawione zaspokojenia podstawowych potrzeb, np. mieszkaniowych w sposób od nich niezależny. Osoby tego typu wprawdzie są zdolne do samodzielniego funkcjonowania, niestety nie mają dachu nad głową, ponieważ nie posiadają wystarczających środków na wynajem mieszkania. Osoby o bezdomności głębokiej nie są zdolne do życiowej samodzielności, często tego typu jednostki mają związek z uzależnieniem, zaburzeniami psychicznymi lub bezradnością społeczną¹⁰⁵.

Wartym uwagi wydaje się podział bezdomności na dobrowolną (z wyboru) i z przymusu. Bezdomność dobrowolna jawi się, jako typ wędrowca, włóczęgi, dla których normy społecznej koegzystencji wydają się być trudne do przyjęcia. Zdaniem A. Giddensa „niektórzy bezdomni sami wybrali włóczęstwo, spanie na ulicy, wolność od ograniczeń, jakie narzuca posiadanie rzeczy. Ale ogromna większość bezdomnych wcale nie chciała takiego życia: zostali na nieskazani za sprawą czynników, na które nie mieli wpływu”¹⁰⁶. Bezdomność przymusowa uwarunkowana jest okolicznościami zewnętrznymi, nie decyzja konkretnej osoby. Zwykle tego typu jednostki pozostają w konflikcie z rodziną, nie posiadają miejsca zamieszkania, ani też szans na powrót do funkcyjnego życia. W ten nurt rozumowania wpisuje się pogląd J. Mazura twierdzącego, że ten rodzaj bezdomności został spowodowany przyczynami obiektywnymi, niezależnymi od człowieka, czasem wynika z rozwoju cywilizacyjnego¹⁰⁷.

W literaturze przedmiotu istnieje jeszcze wiele innych typologii bezdomności, wśród nich m. in. bezdomność: krótkotrwała, długotrwała oraz okresowa (cykliczna), całkowita i częściowa, uliczna i schroniskowa¹⁰⁸; natury społecznej, natury patologicznej, natury psychologicznej, natury prawnej, związana z patologią, z chorobami¹⁰⁹. Stąd też dyskurs naukowy wobec zagadnienia bezdomności wydaje się być trudny. Przywołane powyżej definicje i typologia prowadzą do wniosku, że tego rodzaju egzystencja osoby jawi się jako skutek różnych przyczyn i okoliczności, często prowadzi do marginalizacji społecznej oraz wykluczenia z rodziny.

¹⁰² Porov. KORAL, J.: *Polityka społeczna – wybrane zagadnienia*, Warszawa 2014, s. 142, ISBN 978-83-64033-34-6.

¹⁰³ WIERZBICKA, K.: *Problem bezdomności w Polsce. Sfery niedostatku i nędzy mieszkaniowej w Polsce*, Warszawa 1997, s. 17.

¹⁰⁴ OLECH, P.: *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*, Warszawa 2006, s. 6, ISBN 978-83-85928-50-8.

¹⁰⁵ LECH, A.: *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacja*, Katowice 2007, s. 45, ISBN: 978-83-7164-534-1.

¹⁰⁶ GIDDENS, A.: *Socjologia*, Warszawa 2008, s. 351, ISBN 978-83-01144-08-1. Warto jednak dodać, że forma życia jako osoby bezdomnej z wyboru może łączyć się z dojrzałą jej decyzją, będącą pewną koncepcją życia, np. pustelnicy.

¹⁰⁷ MAZUR, J.: *Bezdomność jako przedmiot polityki społecznej*, w: *Bezdomność. Szkice z socjologii, polityki społecznej i katolickiej nauki społecznej*, red. J. Mazur, Lublin 2006, s. 12, ISBN 83-7363-428-2.

¹⁰⁸ Porov. KORAL, J.: *Polityka społeczna ... dz. cyt.*, s.147-148.

¹⁰⁹ BARTOSZ, B.: *O doświadczeniu bezdomności*, Warszawa 1995, s. 11-12, ISBN 838-58-384-9X .

2. Przyczyny i profilaktyka – opis bezdomnych mężczyzn w Tarnowie

Scenariuszy popadania w bezdomność jest wiele i chociaż różnią się, to jednak w pewnym zakresie tworzą podobieństwo opisu. Niewątpliwie zjawisko bezdomności, a z nim także ubóstwa nie tylko relatywnie eksploruje, ale też przybiera nieco znacznie szersze spektrum. Pewno uwarunkowań tej formy egzystencji ludzkiej jest wiele, szczególnie alkoholizm, który skutecznie i permanentnie degraduje życie osoby, ale też sytuacja ekonomiczna połączona z brakiem wykształcenia wytycza drogę bezradności jednostki a w konsekwencji bezdomność. Są też sytuacje odrzucenia osoby (dzieci, osoby starsze), opuszczenia, czy nawet porzucenia w przypadku różnych trudności rodzinnych lub zdarzeń losowych.

Warto zatem zwrócić uwagę na ogólne źródła przyczyn bezdomności. Jednym z nich jest aspekt społeczno-kulturalny, oraz indywidualny (psychopedagogiczny). W pierwszy z nich

„przyczyn bezdomności upatruje się w społeczeństwie i jego organizacji (...), drugi (...) w większym stopniu związany jest z jednostką, jej właściwościami, kompetencjami, cechami charakterologiczno-osobowościami, ale również zinternalizowanymi wartościami, ukształtowanymi postawami, stosunkiem do świata i siebie samego, stylem atrybucji i rozwiązywania problemów, życiową zaradnością”¹¹⁰.

W literaturze przyczyn bezdomności upatruje się w: uzależnieniach, przestępcości, przemocy domowej, rozpadzie więzi formalnych i nieformalnych w rodzinie, bezrobociu, złej sytuacji na rynku pracy, utracie prawa do zasiłków, dezintegracji małżeństwa (rozwód), odrzuceniu ze strony najbliższych, niewydolności systemu pomocy społecznej, ogólnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, braku środków do życia, długotrwałej samotności, zmianach demograficznych i ruchliwości społecznej¹¹¹. Analiza przyczyn omawianego zagadnienia w Unii Europejskiej wskazała na cztery powody: materialne (brak środków do życia, utrata mieszkania), rodzinne (problemy małżeńskie, samotność), osobiste (zaburzenia psychiczne, brak zdrowia fizycznego), instytucjonalne (uchodźstwo lub pobyt w więzieniu)¹¹².

Wydaje się, iż warto omawiane zagadnienie zweryfikować na przykładzie badań przeprowadzonych w Tarnowie, mieście liczącym 110 tyś mieszkańców, w którym pewna część obywateli to bezdomni. Co mówią o sobie, jak widzą swoje życie, od kogo otrzymują pomoc. To tylko niektóre pytania problemowe, na które zostaną udzielone odpowiedzi w kolejnej aplikacji tekstu. I chociaż badania przeprowadzone w Tarnowie nie dają integralnej odpowiedzi na problem bezdomności, to jednak stanowią pewien obraz zjawiska bezdomności w Polsce.

2.1. Nota metodologiczna

Badania potrzebne do analizy bezdomności zostały zrealizowane w grudniu 2017 roku na mieszkańcach Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie. Badania przeprowadziła Katarzyna Wiatr¹¹³ i zostały wykorzystane, jako materiał empiryczny do pisania pracy dyplomowej. Jako narzędzie badawcze do przeprowadzenia badań wybrano ankietę pt. „Pomoc i wsparcie bezdomnych”,

¹¹⁰ PODGÓRSKA-JACHNIK, D.: *Praca socjalna ... dz. cyt.*, s. 45.

¹¹¹ Porov. GULLA, B.: *Psychologiczne uwarunkowania bezdomności*, w: *Przeciw wykluczeniu społecznemu*, red. Duda M., Gull B., Kraków 2008, s. 32, ISBN 978-83-7438-179-6; DĘBSKI, M.: *Wybrane metody pracy z bezdomnymi*, Warszawa 2014, s. 31-32, ISBN 978-83-7951-301-7; *Podręcznik streetworkerka o bezdomności*, red. M. Dębski, A. Michalska, Gdańsk 2012, s. 75, ISBN 978-83-933855-2-2.

¹¹² FRACKIEWICZ-WRONKA, A., ŻRAŁEK, M.: *Bezdomność jako problem społeczny*, w: *Ubodzy i bezdomni*, red. P. Dobrowolski, I. Mądry, Katowice 1998, s. 19, ISBN 832260789X.

¹¹³ Vid'. WIATR, K.: *Obraz bezdomnych mężczyzn, Studium na podstawie badań przeprowadzonych w Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie*, Tarnów 2018. (praca magisterska)

która obejmowała 38 pytań. Badania zostały przeprowadzone metodą audytoryjną, czyli populacja mężczyzn zamieszkującą dom dla bezdomnych samodzielnie zapoznawali się z treścią pytań. Każdy kwestionariusz posiadał instrukcję, informację o anonimowości oraz prośbę o rzetelne i samodzielne udzielanie odpowiedzi. Uwzględniono również pytania o kafeterii zamkniętej, półotwartej, otwartej. Ponadto zawarto też pytania dyskusyjne oraz tabelaryczne.

Według J. Sztumskiego celem badań jest „naukowe poznanie badanej rzeczywistości”¹¹⁴. W tym kontekście z racji przeprowadzonego badania zasadniczy ich trzon sprowadza się do poznania uwarunkowań, które doprowadzają jednostkę do bezdomności. Głównym cel to ukazanie obrazu bezdomnych mężczyzn w środowisku tarnowskim, przyczyn zaistniałego zjawiska i możliwych form profilaktyki na rzecz stabilizacji rodziny. Do tego celu przyjęto następujące problemy badawcze: problem główny dotyczył przyczyn popadnięcia w bezdomność, zaś problemy szczegółowe odpowiednio: czy status rodziny niepełnej jest czynnikiem determinującym bezdomność; czy sytuacja bytowa rodziny może rzutować na proces stania się bezdomnym; czy atmosfera rodzinna zwiększała ryzyko bezdomności; czy zanik więzi rodzinnych, rozwód a także śmierć żony warunkują bezdomność; czy brak relacji z rodziną wpływa na proces wyjścia z bezdomności; czy posiadanie stałej pracy byłoby gwarantem stabilności bezdomnej osoby i jej rodziny; czy pomoc i wsparcie udzielane przed Dom dla bezdomnych mężczyzn w Tarnowie warunkuje prawdopodobieństwo wyjścia z bezdomności i prowadzi do stabilności rodziny.

Do wymienionych problemów badawczych, sformułowano następujące hipotezy: bezdomność w Domu dla Bezdomnych mężczyzn w Tarnowie jest uwarunkowana brakiem pracy i uzależnieniami; dysfunkcyjność wśród rodzin, w których wychowali się mężczyźni przyczyniła się do ich bezdomności; brak poczucia bezpieczeństwa, miłości, szacunku oraz poczucia własnej wartości rzutował na ich bezdomność; warunki bytowe rodzin, w których wychowali się bezdomni mogły znacznie wpływać na proces bezdomności; predyspozycję poszczególnych osób (żon) miały duży wpływ na ich bezdomność; kontakt z rodzinami mężczyzn zamieszkających Dom dla Bezdomnych w Tarnowie jest okazjonalny i nieczęsty; domniemywa się, że bezdomni mężczyźni nie mogą liczyć na wsparcie swoich rodzin, co koreluje z brakiem stabilności rodziny; problemy bezdomnych: uwarunkowania zdrowotne, brak pracy, samotność, wszelkiego rodzaju uzależnienia nie są czynnikiem sprzyjającym do wychodzenia z problemu bezdomności.

W Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie mieszka 80 mężczyzn, ale tylko 65 z nich (N=65) wzięło udział w badaniu, co stanowi próbę reprezentatywną. Z analizy metryczki ankiety wynika, że badani byli w wieku od 18 do 76 i więcej lat. Dominującym wiekiem bezdomnych jest przedział 56-65 lat (38, 5%), oraz 46 -55 lat (23, 1%), następnie odpowiednio: 36-45 (13, 8%); 66-75 (10, 8%); 18-25 (6, 1%); 76 i więcej (4,6%); 26-35 (3,1%). Podział badanych uwzględniając stan cywilny przedstawia się następująco: rozwiedzeni (43, 1%); kawalerzy (32, 3%); wdowcy (13, 8%), żonaci (10,8%). Opis dalszych zmiennych: poziom wykształcenia i stosunek do wiary pozwolił wyrazić, że najwięcej bezdomnych posiada wykształcenie zawodowe (24, 6%) i podstawowe (21, 5%), oraz średnie (18, 5%), średnie niepełne (13, 8%) i gimnazjalne (12,3%). Wśród badanych mężczyzn tylko 3, 2% posiada wykształcenie wyższe, i 1, 5% wyższe niepełne. Spośród przyjętej populacji mężczyzn 50, 8% to wierzący 29, 2% wierzący, ale niepraktykujący i 20, 0% niewierzący.

2.2. Analiza i rezultaty wyników badań

Prezentowane w niniejszej analizie zjawisko bezdomnych mężczyzn wypadało rozpoczęć od pytania weryfikującego rozumienie terminu bezdomność. Dla badanych mężczyzn bezdomność to brak schronienia i bezpieczeństwa oraz brak mieszkania. Pogląd ten wyraziło odpowiednio: (21, 6%) i

¹¹⁴ SZTUMSKI, J.: *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010, s. 22, ISBN 978-83-7164-645-4.

(18,5%). Kolejnym elementem definicji jest strata wszystkiego, co ważne (10, 8%) i wielka klęska życiowa (9,2%). Do bezdomności rozumianej w kategoriach wstydu i strachu o przyszłość przyznało się odpowiednio po 6,2%. Część badanych bezdomność określiła jako karę za popełnione dotąd błędy (4, 6%), doznanie wielkiej krzywdy (4, 6%), samotność (4, 6%) oraz stratę rodziny (4,6%). Wśród badanych znaleźli się też mężczyźni, dla których taki rodzaj życia jest poczuciem wolności i swobodnego wyboru (3,1%). Śladowy odsetek badanych omawiane zjawisko interpretował jako cierpienie z powodu zimna (1, 5%), wyczerpanie fizyczne i psychiczne (1, 5%), wykorzenienie ze środowiska (1, 5%) lub brak dbałości o przyszłość (1,5%).

Kolejnym obszarem badań było zwrócenie uwagi na znaczenie rodziny pochodzenia w życiu bezdomnych mężczyzn. Niewątpliwie rodzina zawsze pozostaje najważniejszą grupą i instytucją życia człowieka. Szczególną jej rolę socjologowie upatrują w socjalizacji pierwotnej i wtórnej, czyli kształtowaniu wartości, norm, zachowań i postaw w życiu jednostki oraz przygotowaniu do samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie. Wydaje się, że również ważne miejsce odgrywa w życiu dorosłych. S. Śnieżyński twierdzi rodzina jest „integralną częścią każdego społeczeństwa (...) miejscem, w którym realizuje się proces wychowania i rozwoju nie tylko młodego pokolenia, ale wszystkich członków rodziny poprzez wzajemne na siebie oddziaływanie”¹¹⁵. Zdecydowana większość badanych mężczyzn wychowała w rodzinie pełnej (72, 3%), zaś 26, 2% miejsce wychowania dzieliło w rodzinie niepełnej oraz 1, 5% rodzinie zastępczej. Również status materialny rodzin badanych osób był względnie zrównoważony. Prawie 37, 0% sytuacje materialną ocenili, jako dobrą, natomiast 40, 0% wskazało, że w ich rodzinach wystarczało na podstawowe potrzeby. 18,5% badanych żyło w skrajnych warunkach zakreślając odpowiedź „było biednie”, zaś 4, 6% nie udzieliło odpowiedzi w badanej sprawie. W rodzinach tych relatywnie występował nastrój zgody i przyjaźni (35, 4%) oraz miłości i zrozumienia (10,8%). Suma tych dwóch odpowiedzi plasuje harmonijne życie rodzin bezdomnych na poziomie 46,2%. Istniały jednak sytuacje warunkujące czynniki zakłócenia harmonijnego życia. Należą do nich: awantury i kłótnie (21, 5%), brak związku uczuciowego (15, 4%), panował smutek i rezygnacja (10,8%). Szczególnym czynnikiem implikującym zweryfikowanie przyczyn bezdomności było postawienie pytania dotyczącego konfliktów i kłótni w rodzinie pochodzenia. Z danych empirycznych wynika, że występowanie konfliktów i kłótni miało miejsce w przypadku prawie 42, 0% badanych. Duża część respondentów nie potrafiła dokonać adekwatnej odpowiedzi wybierając kategorię „trudno powiedzieć” (prawie 37,0%). 17,0% mężczyzn deklarował brak konfliktów i kłótni, zaś 4, 7% nie udzieliło odpowiedzi.

Truizmem jest stwierdzenie, iż „rodzina winna być szkołą miłości, przygotowującą człowieka do zrealizowania głównych zadań życiowych”¹¹⁶. Dlatego badanym zadano pytania dotyczące bezpieczeństwa w rodzinie pochodzenia, poczucia miłości, zapewnienia szacunku oraz własnej wartości. Z uzyskanych danych socjologicznych wynika, że ponad połowa badanych 52, 3% miało zapewnione poczucie bezpieczeństwa, tylko 12, 3% wskazało odpowiedź negatywną, zaś prawie 34, 0% nie wyraziło opinii w badanym problemie i śladowo, bo 1, 5% nie udzieliło odpowiedzi. Szczegółowa analiza dalszych badań przynosi pogląd dotyczący zapewnienia poczucia miłości w rodzinie badanych. Z przeprowadzonych danych można odczytać, iż blisko połowa z nich (prawie 45, 0%) wyraziła średnie zaspokojenie wartości „miłość”; małe i brak zaspokojenia potrzeb miłości wskazało odpowiednio: 20, 0% i 7,7%. Tylko 20, 05 badanych uznało zadawalający pogląd zaspokojenia miłości, zaś 4, 6% nie udzieliło odpowiedzi. Podobny pogląd badani wyrazili w pytaniu dotyczącym poczucia szacunku w rodzinie pochodzenia. Wartość ta była zapewniona na poziomie

¹¹⁵ ŚNIEŻYŃSKI, M.: *Dialog w rodzinie*, Kraków 2012, s. 15, ISBN 978-83-7767-143-6.

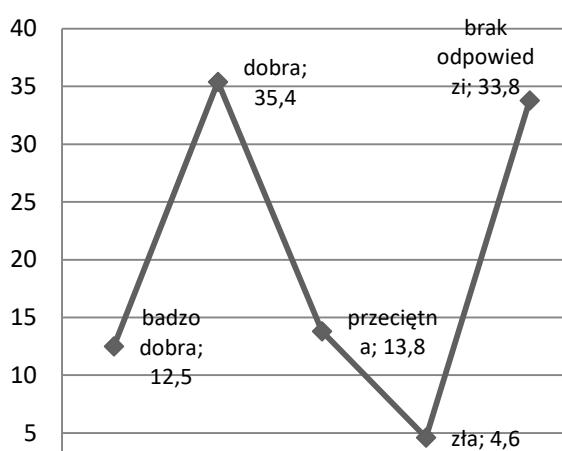
¹¹⁶ JAKUBIEC, M.: *Rola rodziny w kształtowaniu sumienia dziecka*, w: *Wychowanie w rodzinie*, red. F. Adamski, Kraków 1982, s. 218, ISBN 978-83-61533-92-4.

średnim w 40,0%, małym (16,9%), wcale (6,1%), bardzo dobrym 29,2%. 5-ciu badany nie udzieliło odpowiedzi. Również w odpowiedzi dotyczącej poczucia własnej wartości dane empiryczne przywołują wskaźniki implikujące postawę rodziny pochodzenia, szczególnie rodziców. W świadomości badanych zapewnienie poczucia własnej wartości realizowało się na poziomie średnim w 38,5%, małym 16,9%, wcale 6,2%, ale też duża część z nich (33,8%) odczuwała poczucie własnej wartości. Pozostali nie udzielili odpowiedzi. Być może słuszny jest pogląd C. Czapowa, że zachowanie rodziców „burzy rodziną solidarność, narusza rozwój moralny i społeczny, wytwarza postawy pokrzywdzenia i niewiary we własne siły, skłania do szukania dla siebie środowiska na ulicy, a więc często bardzo niekorzystnego wychowawczo”¹¹⁷.

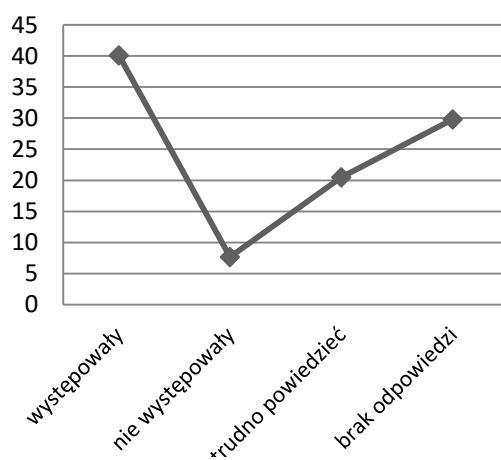
Warunki bytowe i charakterystyka rodziny egzystencji badanych przed popadnięciem w bezdomność, (stabilna czy niestabilna) to następny obszar opisu badanych mężczyzn. Sytuacja materialna rodzin respondentów jest trudna do oceny, bowiem prawie 34,0% nie wyraziło zdania w badanym zakresie. Pozostali swoją sytuację materialną ocenili odpowiednio: bardzo dobra (12,3%), dobra (24,6%), przeciętna (24,6%), oraz zła tylko 1,5% respondentów. Sukces małżeński i prawdopodobieństwo zadowolenia gwarantuje dialog, komunikacja i wzajemne relacje między małżonkami (partnerami). Wydaje się zatem, że „wzajemna komunikacja w małżeństwie jest zasadniczym czynnikiem szczęścia małżeńskiego, ponieważ zwiększa wzajemne poznanie się, sprzyja rozwojowi interakcji i uzdalnia do pozytywnego rozstrzygania wszelkich problemów życiowych”¹¹⁸.

W niniejszym badaniu zwracając uwagę na relacje małżeńskie indagowano badanych pytaniem dotyczącym oceny ich relacji z żoną (partnerką). Badani wyrazili opinię następującą: bardzo dobra i dobra (12,3% i 35,4%), co stanowi prawie połowę bezdomnych mężczyzn; 33,8% nie udzieliło odpowiedzi, natomiast pozostały wskazali w 13,8% relacje obojętne i w 4,6% wrogie. (Zob. Wykres 1). Chociaż ½ badanych wskazała na relacje jako dobre, to jednak w małżeństwach bezdomnych istniały konflikty z żoną (partnerką). Dane empiryczne (zob. Wykres 2), obrazują, że tego typu konflikty zaistniały u 40,0% respondentów. Prawie 31,0% spośród respondentów nie udzieliło odpowiedzi, zaś 21,5% wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć”, natomiast tylko w 7,7% zdeklarowało, iż konflikty nie występowały. Można zatem domniemywać, że konflikty, awantury, mocne napięcia, ostre kryzysy, często zakończone rozwodem mogą determinować późniejszą bezdomność.

Wykres 1
Relacje badanych z żoną/partnerką

Wykres 2
Konflikty badanych z żoną/partnerką

Źródło: Badania na podstawie danych K. WIATR, *Obraz bezdomnych mężczyzn. Studium na podstawie badań przeprowadzonych w Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie*, Tarnów 2018.

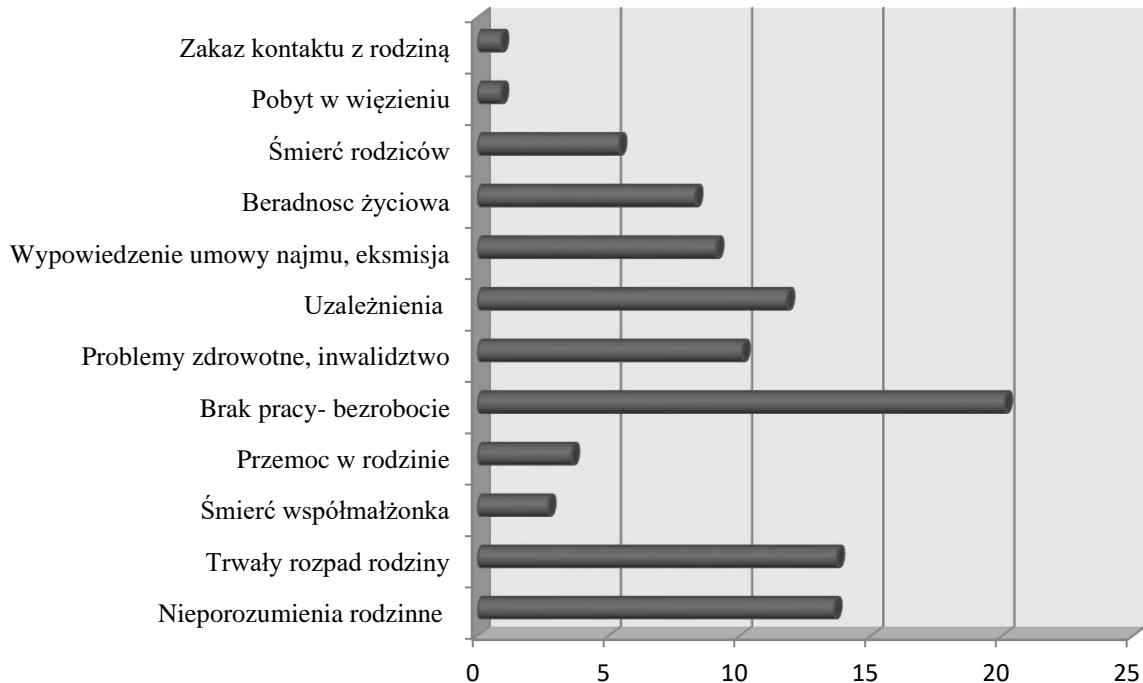
¹¹⁷ C. Czapów, *Rodzina a wychowanie*, Warszawa 1968, s. 226-227.

¹¹⁸ Słownik Małżeństwa i Rodziny, red. E. Ozorowski, Warszawa 1999, s. 242, ISBN 83-87823-02-3.

Szeroko rozumiane zjawisko bezdomności domaga się zweryfikowania przyczyn. Powodów tej formy egzystencji jest wiele. Również badanej grupie respondentów zadano pytania dotyczące ich determinant stanu bezdomności. Przypuszcza się, że najczęstszą z przyczyn bezdomności jest utrata pracy. Z uzyskanych badań wynika, że w grupie badawczej 38,5% posiadało systematyczną (nie na czas nieokreślony) umowę o pracę, 21,5%; pracowało dorywczo (na czarno), 13,7% na zlecenie, 7,7% przyjmowało pracę sezonową, ale też duża część badanych mężczyzn (18,5%) wykazało brak zatrudnienia. Utrata pracy często „sprzyja rozwojowi patologicznych zjawisk społecznych (przestępcości, narkomanii, alkoholizmu)¹¹⁹, w konsekwencji może prowadzić do zagubienia społecznego i stanu bezdomności. Badani zostali także indagowani pytaniem o powody ich utraty pracy. Z danych empirycznych wynika, iż najczęstszym powodem utraty pracy był zły stan zdrowia (23,1%), uzależnienia (18,45) oraz relatywnie zaawansowany wiek (15,4%). Do innych przyczyn straty pracy badani zaliczyli: redukcja etatów (9,2%), likwidacja zakładów pracy (7,7%), wygaśnięcie umowy o pracę (6,2%), zwolnienie na życzenia (6,2%). Ponadto 12,3% nie udzieliło odpowiedzi na zadane pytanie. Do bezpośrednich jednak przyczyn popadnięcia w bezdomność zaliczyli kilka czynników: główny powód brak pracy, bezrobocie (20,0%), kolejne: nieporozumienia rodzinne i trwały rozpad rodziny (13,6%), uzależnienia (11,8%), problemy zdrowotne, inwalidztwo, kalectwo (10%), wypowiedzenie umowy najmu mieszkania, eksmisja (9,2%), brak zaradności życiowej (8,3%), śmierć rodziców (5,4%), przemoc w rodzinie (3,6%), śmierć współmałżonka (2,7%), pobyt w więzieniu i zakaz kontaktu z rodziną (0,9%). (Zob. wykres 3).

Wykres 3.

Przyczyny popadnięcia w bezdomność (dane w %)

Źródło: Badania na podstawie danych K. Wiatr, *Obraz bezdomnych mężczyzn, Studium na podstawie badań przeprowadzonych w Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie*, Tarnów 2018.

W kręgu bliskich osób każdego człowieka zwykle są najbliżsi: rodzina, koledzy, znajomi. Mając na uwadze rolę grup najbliższych jednostce, postanowiono zapytać badanych, czy otrzymali deklaracje

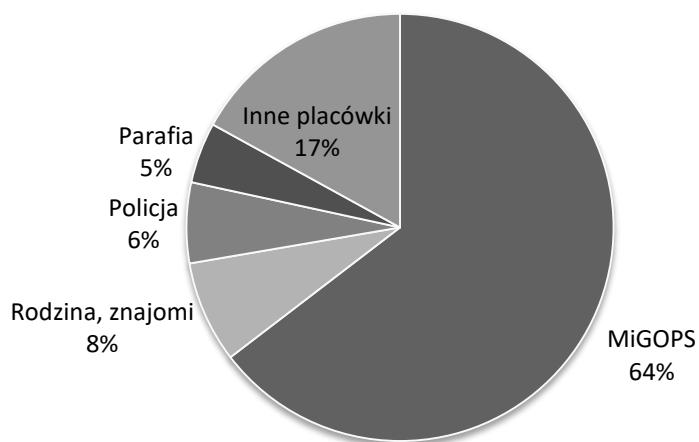
¹¹⁹ E. Kwiatkowski, *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002, s. 89, ISBN: 83-01-14560-9.

pomocy wyjścia z ich trudnej sytuacji. Z badań wynika, że tego rodzaju pomoc była oferowana dla 16, 9%, Natomiast nie była proponowana wobec 27,7%. Sami też bezdomni wskazali, iż takiej pomocy nie oczekują 29,2%. 26,2 % Badanych uchyliło się od odpowiedzi. Zwracając uwagę na ile badani samodzielnie próbowały zmienić swoją sytuację zapytano ich o chęć i próbę wyjścia z bezdomności w celu np. powrotu do domu rodzinnego. Z otrzymanych informacji wynika, że ponad połowa z nich (51, 0%) podejmowała takie próby 23, 0% nie podejmowała i 26, 0% nie udzieliła odpowiedzi.

Wobec tak zdeklarowanej postawy wśród większości respondentów dotyczącej próby poradzenia sobie z sytuacją życiową, postawiono im pytanie o wskazanie miejsc poszukiwanej pomocy. Uzasadniając wybór szukania pomocy badani na pierwszym miejscu wskazali Miejskie i Gminne Ośrodki Pomocy społecznej (64, 6%), następnie rodzinę i znajomych (7, 7%), policję (6, 1%), parafie (4, 6%), oraz inne placówki (17,0%). (Zob. wykres 4).

Wykres 4.

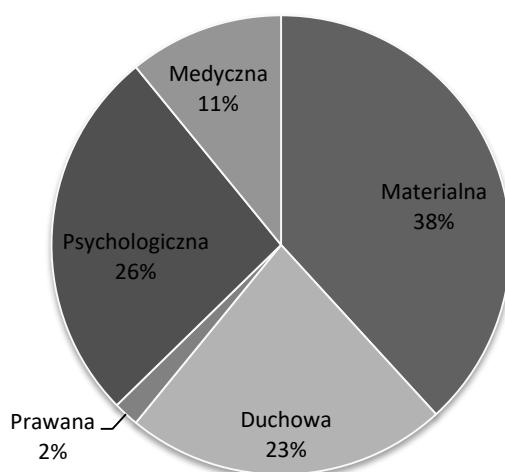
Placówki, w których badani szukali pomocy

Źródło: Badania na podstawie danych K. Wiatr, *Obraz bezdomnych mężczyzn, Studium na podstawie badań przeprowadzonych w Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie*, Tarnów 2018.

Wykres 5.

Formy pomocy w DdBM w Tarnowie

Źródło: Badania na podstawie danych K. Wiatr, *Obraz bezdomnych mężczyzn, Studium na podstawie badań przeprowadzonych w Domu dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie*, Tarnów 2018.

Badani mężczyźni, jak zostało wskazane przebywają w Domu dla Bezdomnych mężczyzn w Tarnowie. Dom ten działający przy Caritas diecezjalnej charakteryzuje się szeroką ofertą pomocy.

Sami badani zdeklarowali, że w placówce tej otrzymali następujące rodzaje pomocy: materialna (38, 2%), duchowa (22, 7%), psychologiczna (26, 4%), medyczna (10, 9%), prawną (1,8%). (Zob. wykres 5).

2.3. Wnioski z przeprowadzonej analizy

Z przeprowadzonej analizy wyłania się pewien obraz bezdomnych mężczyzn zamieszkujących Dom dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie. Pierwszy wniosek dotyczy wieku, stanu cywilnego i wykształcenia badanych. Dominującym wiekiem bezdomności jest przedział wiekowy między 56 a 65 rokiem życia, zaś najmniejszy odsetek bezdomnych mężczyzn oscyluje między 26 a 35 rokiem. Z kolei stan cywilny mocno koreluje z bezdomnością, bowiem blisko połowa z badanych jest rozwiedziona, a 30, 0% z nich to kawalerzy. Badania warunkują pogląd, iż mężczyźni w związku małżeńskim są mniej narażeni na bezdomność. W obiektywnej opinii społecznej, bezdomnych kategoryzuje się jako osoby nie wykształcone. Ten pogląd potwierdza się, gdyż z badań można zauważać, że wśród badanej grupy wykształcenie może być jedną z przyczyn bezdomności. Wypada skonstatować, że wykształcenie koreluje z bezdomnością osób, im wyższe wykształcenie tym mniejsze prawdopodobieństwo popadnięcia w bezdomność.

Badani termin bezdomność interpretują jako brak mieszkania, schronienia i bezpieczeństwa, wstyd. Wyrażają też strach wobec własnej przyszłości. Dla niektórych to kara za błędy życia, samotność oraz strata rodziny. Stąd taka forma egzystencji łączy się z cierpieniem i często konsekwencją utraty wszystkiego, co w życiu osoby jest ważne. Tyko śladowo wskazali, że bezdomność to wolność i swoboda wobec podejmowanych alternacji.

Ze szczególną uwagą warto odnotować, że większość badanych opisując rodzinę pochodzenia, proces wychowania otrzymali w rodzinie pełnej, co sugeruje, iż stereotyp rodziny niepełnej, dysfunkcyjnej, nie zawsze koreluje z popadnięciem w bezdomność. Ponadto również trudności ekonomiczne zdaniem badanych nie implikowały ich faktycznego obecnie stanu życia. Natomiast atmosfera w rodzinie pochodzenia badanych była względnie przyjazna, pełna miłości i zgody (46,2%). Blisko półwa z nich przyznała się do występowania konfliktów i awantur. Konflikty i kłótnie miały miejsce w przypadku prawie 42, 0% badanych. Trzeba jednak dodać, iż prawie 37, 0% spośród badanych nie udzieliło adekwatnej odpowiedzi.

Niewątpliwie podkreślenie wartości egzystencji w rodzinie pochodzenia badanych, także wydaje się być istotne. W tym kontekście pandan połowa respondentów ½ odczuwało zapewnione poczucie bezpieczeństwa, blisko połowa z nich (45, 0%) wyraziła średnie zaspokojenie wartości „miłość”, przy czym 20, 0% z nich na poziomie jedynie zadawałającym. Wartość szacunku również według badanych była realizowana na poziomie mocno zrelatywizowanym, chociaż prawie 30, 0% z nich odczuwało aprobatę szacunku. Podobne odpowiedzi rozkładają się w odniesieniu do poczucia własnej wartości w świadomości badanych. Tylko 33, 8% odczuło postawę poczucia wartości w środowisku rodzinnym.

Kolejnym bardzo ważnym obszarem przyczynującym załamanie życia człowieka może być rodzina własnej egzystencji, szczególnie w relacjach małżeńskich i warunkach bytowych. Tylko 12, 3 % warunki bytowe przed popadnięciem w bezdomność uznali jako dobre. Natomiast relacje z żoną/partnerką układały się relatywnie zadawałajaco (47,7%). W ich małżeństwach istniały jednak konflikty prawie u 40, % badanych¹²⁰. Można domniemywać, iż zachwanie się stabilizacji życiowej badanych było po części związane negatywnymi relacjami z żoną/partnerką, tym bardziej, że wśród badanych zaistniał wysoki odsetek rozwiedzionych.

Z uzyskanych badań wyłaniają się bezpośrednie przyczyny ich bezdomności. Należą do nich: utrata pracy – bezrobocie, uzależnienia, rozpad rodziny. Bezrobocie najczęściej spowodowane było złym

¹²⁰ Warto przypomnieć, że pogląd ten jest trudny do oceny, bowiem pewna część badanych osób to single.

stanem zdrowia i alkoholizmem. Genezą implikującą bezdomność badanych jest też trwały rozpad rodziny, rodzinne nieporozumienia, które stopniowo, ale trwale zaowocowały bezdomnością.

Pozytywna stroną świadomości badanych mężczyzn jest brak zgody na taki los życia w społeczności lokalnej. Ponad połowa z nich zdeklarowała chęć wyjścia z bezdomności. Niestety podejmując walkę o swoje życie nie mogli liczyć na pomoc osób najbliższych. Sami jednak poszukiwali tej pomocy szczególnie w Miejskim i Gminnym Ośrodku Pomocy Społeczne. Jest to *signum* dla pracowników socjalnych i władz samorządowych potrzeby tworzenia zespołów interdyscyplinarnych (pracownik socjalny, psycholog, policjant, prawnik, kapłan...), których misją będzie aplikowanie szerokiego wachlarza oferty na rzecz wsparcia, pomocy i prewencji wobec osób bezdomnych.

3. Postulaty wychodzenia z bezdomności jako czynnik prewencji

Bezdomni, utracona tożsamość czy tylko zagubienie społeczne – jak poradzić sobie, gdy nikt mnie już nie chce, jak wrócić do rodziny, gdy wszystko jest stracone. Wydaje się, iż poszukiwanie stabilności rodziny z doświadczeniem bezdomności nie jest łatwe, ale żaden człowiek nie jest skazany na permanentne zagubienie w społecznym czy rodzinnym funkcjonowaniu. W systemie społecznego zarządzania istnieje wiele programów pomocowych i prewencyjnych. Podstawowym celem programów jest zminimalizowanie zjawiska bezdomności i usamodzielnienie zagubionych. Zwykle programy te realizowanie są jako zadania własne pomocy rządowej i pozarządowej.

W ramach tej pomocy pierwszą grupę stanowią działania o charakterze prewencyjnym, których celem jest reagowanie wobec najbardziej zagrożonych osób, jak zapisano w Programie „Bezdomność”, że jest możliwa „(...) odpowiednia selekcja przypadków osób zagrożonych bezdomnością, poprzez rozeznanie źródeł ich krytycznych sytuacji życiowych, określenia stopnia zagrożenia bezdomnością i wyodrębnienie grup rokujących wyjście z tego problemu”¹²¹.

Druga grupa stanowi działania o charakterze osłonnym. Celem tych działań jest w miarę stałe wspieranie osób zagrożonych przed dalszą degradacją życia rodzinnego na poziomie biologicznym (zaspokajanie podstawowych potrzeb) i społecznego. Do tego przedsięwzięcia w ramach pomocy społecznej stosowane są świadczenia pieniężne i niepieniężne. Szczególnie ważne są świadczenia pracy socjalnej. Tego typu działania są odzwierciedlane w realizacji polityki społecznej państwa na poziomie wojewódzkim, powiatowym i samorządu lokalnego. Kolejną grupę stanowią działania aktywizujące dążące go zmierzenia się z bezdomnością, wobec tych, którzy rokują możliwość sukcesu. Działania aktywizacyjne jak zauważa L. Stankiewicz zaleca się, aby były „adekwatne do rodzaju doświadczanej przez zidentyfikowaną osobę lub grupę społeczną bezdomności oraz zasobów własnych podmiotu realizującego zadanie”¹²².

Poza organizacjami rządowymi prewencyjne działania na rzecz bezdomnych podejmują organizacje *non profit* gwarantujące programy wychodzenia z tego trudnego życia. Ponieważ proces wychodzenia z bezdomności nie jest łatwy, dlatego wobec tych osób potrzeba czasu i cierpliwości. Organizacje gwarantują im: noclegi, posiłki, środki czystości; ubezpieczenie zdrowotne; pomoc medyczną; pomoc prawną; starają się o miejsce zamieszkania na czas stały; umieszczają w domach opieki społecznej; pomagają w regulacji rent i emerytur; świadczą pomoc przy wyrobieniu dokumentów; pomagają w poszukiwaniu pracy; prowadzą poradnictwo psychologiczne¹²³.

Ważna metodą pomocy bezdomnym jest metoda towarzyszenia. To nowa metoda ukierunkowana na indywidualne rozwiązanie. Każdy bezdomny ma swoją historię i biografię życia, dlatego podejście

¹²¹ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Program Bezdomność, Warszawa 2000, s. 3.

¹²² STANKIEWICZ, L.: *Zrozumieć bezdomność*, Olsztyn 2005, s. 43, ISBN 8372991634.

¹²³ Obok organizacji świeckich mających duży wkład w pomoc bezdomnych należy podkreślić również Kościół i związki wyznaniowe. Dobrym przykładem jest wspomniany już Dom dla Bezdomnych Mężczyzn w Tarnowie, czy profesjonalnie działająca Caritas Polska.

indywidualne oparte na rozwiązaniu problemu, metodą towarzyszenia wydaje się być najskuteczniejsze. Jej podstawowym elementem jest udzielenie wsparcia informacyjnego, emocjonalnego, wartościującego, instrumentalnego i duchowego. Indywidualna pomoc warunkuje „całościowe podejście do problemów każdego podopiecznego, jak i szeroki wachlarz działań wspierających, rehabilitacyjnych, terapeutycznych itp., połączonych z usamodzielnieniem przez aktywizację ekonomiczną i tworzenie więzi ze społeczeństwem lokalną”¹²⁴.

Kolejną metodą pomocy bezdomnym w celu stabilizacji ich życia i rodziny jest metoda *streetworkingowa*, jako innowacyjny sposób działań w ramach pracy socjalnej. Według M. Dębskiej i A. Michalskiej

„Misją streetworkingu jest tworzenie pomostu między osobą bezdomną a społeczeństwem, pozwalającego osobie bezdomnej przywrócić możliwość pełnienia ról społecznych oraz odtworzyć dobrostan psychiczny, społeczny i bytowy poprzez docieranie do osób bezdomnych przebywających w miejscowościach niemieszkalnych oraz pracę z nimi wykorzystującą ich zasoby i potencjał środowiska lokalnego, podejmowaną w kierunku pozytywnych zmian, rozumianych jako chęć zmiany sposobu życia”¹²⁵.

Streetworkera należy postrzegać, jako przedstawiciela lokalnego systemu pomocy pełniącego wobec bezdomnych następujące role: informacyjna, łącząca, towarzysząca, interwencyjna, motywacyjna, konsultacyjna, oraz rola lidera pomocowego w charakterze przewodnika wytyczającego główne etapy wyjścia z bezdomności¹²⁶.

Nowatorska metodą prewencji bezdomności są formy kulturoterapii, w której osoby bezdomne biorą udział przyjmując role aktora teatralnego, postać dramatu życia, biorąc udział w filmach terapeutycznych. Jest to ciekawa forma ukazania życia bezdomnych, którą można zatytuować „Bezdomni o sobie i o swoim życiu”. Ten rodzaj kulturoterapii jawi się jako etap powrotu osoby bezdomnej do nowej tożsamości. Przykładem jest projekt filmowy Agnieszki Zwiefki, dziennikarki, publicystki, która w filmie Albert Cinema ukazuje historie życia bezdomnych. W tym kontekście warto przytoczyć postać Leszka¹²⁷.

„Leszek, 61-letni bezdomny mężczyzna, który wraz z pozostałymi mieszkańcami schroniska kręci filmy, ma jedno marzenie – chce po 25 latach zobaczyć swojego syna, a przede wszystkim pokazać mu swoje nowe oblicze. Zmiana, jaka w nim zaszła pod wpływem tej swoistej terapii, jaką jest filmowa działalność grupy Albert Cinema, wydaje mu się na tyle ważna, głęboka i trwała, że mężczyzna chce odnowić zerwane wiele lat temu więzi z rodziną: – Synciu, ten film jest moim listem do ciebie”¹²⁸.

Chociaż praca socjalna w Polsce sięga początku XX wieku, a jej pierwszym celem jest przywracanie funkcjonowania zagubionej jednostki w społeczeństwie, w tym osób wykluczonych, bezdomnych, to jednak bezpośrednia prewencja wobec tych osób nastąpiła wraz z powołaniem do istnienia ustawy o pomocy społecznej w 2004 roku, w której obowiązek pomocy scedowano na samorządy lokalne, a w szczególności gminy. Ustawodawca domaga się „gminnej strategii rozwiązy-

¹²⁴ WÓDZ, K.: *Jak pomagać bezdomnym? Uwagi na marginesie towarzyszenia*, w: *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, red. A. Wiktorska-Swięcka, Wrocław 2008, s. 60, ISBN 9788374323451.

¹²⁵ DĘBSKI, M., MICHALSKA, A.: *Podręcznik Streetwokera bezdomności*, Gdańsk 2012, s. 9.

¹²⁶ Porov. DĘBSKI, M.: *Wybrane metody pracy z bezdomnymi*, Warszawa 2014, s.106.

¹²⁷ Porov. PODGÓRSKA-JACHNIK, D.: *Praca socjalna z osobami bezdomnymi*, Warszawa 2014, s. 146-151, ISBN 978-83-7951-301-7.

¹²⁸ Tamże, s. 152.

wania problemów społecznych ze szczególnym uwzględnieniem programów pomocy społecznej, profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych i innych, których celem jest integracja osób i rodzin z grup szczególnego ryzyka”¹²⁹, dodać należy również bezdomnych. Stąd też w 2006 roku Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej ogłosiło program o nazwie Powrót osób bezdomnych do społeczności. Bezpośrednia pomoc zawarta w programie oscyluje wokół następujących wskazań: „zagwarantowanie noclegu, wyżywienia, środków higienicznych i odzieży; pomoc medyczną i sanitarną; pomoc w uzyskaniu miejsc w domach pomocy społecznej; pomoc w uzyskaniu świadczeń pomocy społecznej oraz świadczeń rentowych i emerytalnych; pomoc w uzyskaniu dokumentów osobistych”¹³⁰. W tym kontekście rolą pracownika socjalnego jako przedstawiciela służb społecznych i mentora bezdomnych w zakresie działań prewencyjnych jest dla nich szansą żywiołowego odbicia i powrotu do utraconej tożsamości. Warto jednak dodać, że w metodycznym podejściu pracy socjalnej do dzisiaj nie wypracowano konkretnych sposobów holistycznej prewencji bezdomnych.

Zakończenie

Ocalić człowieka przed ekskluzyją, a gdy już nastąpi ułatwić możliwość powrotu do utraconej tożsamości. Jak, przynajmniej w części zatrzymać zjawisko mieszczące się w duchu inkluzy społecznej. To działania dotyczące podmiotowej misji służb społecznych państwa i strategiczne zadanie wielu organizacji *non profit*, podmiotów prywatnych, związków wyznaniowych, w tym kościoła, a nawet w pewnym sensie każdej osoby.

Ten rodzaj działań powinien korelować na rzecz stabilizacji rodziny i być podejmowany w sposób liniarny, małymi krokami. Niestety stabilność rodziny zależy od wielu uwarunkowań a proces bezdomności wydaje się być trudnym. Koniecznym zatem jest odwoływanie się do nowych form pomocy, nowych sposobów pracy socjalnej, np. *streetworking*, kulturoterapia, indywidualne podejście, które dla zagubionych dają szanse na lepsze, nowe życie. Przywołane badania i ich socjograficzna analiza wskazuje, iż obok konsekwencji związanych z bezdomnością jest wiele pozytywnych aspektów. Jeden z nich należy upatrywać w woli wyjścia bezdomnych z utraconej tożsamości oraz prób poszukiwania pomocy. Warto bowiem mieć świadomość, że jedna osoba wyrwana z bezdomności, usamodzielniona, czy zwrócona do środowiska rodzinnego to zwycięstwo kompleksowych działań instytucji pomocowych. Jedną z takich instytucji wsparcia i prewencji jest opisany dom, w którym przebywają bezdomni, udzielający im wsparcia nie tylko w postaci lokum, ale nade wszystko wsparcia: materialnego, psychologicznego, duchowego, medycznego i prawnego.

Splot wydarzeń, jakie pojawią się w życiu człowieka mogą tworzyć pewien kompleks habitusu i prowadzić do pauperyzacji. Dlatego uświadomienie powiązań przyczynowo-skutkowych implikuje dostrzeganie sygnałów ostrzegawczych i podjęcie prewencji tam gdzie tylko istnieje szansa odzyskania kontroli nad życiem¹³¹. Trzeba zawsze mieć nadzieję w słowa, zapisane przez T. Mertona „wierzę, że człowiek może się odrodzić do prawdziwego i godnego życia w każdym momencie swojej egzystencji”¹³².

¹²⁹ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. Dz. U. z 2008r., Nr 115. poz. 728 w przepisie art. 17 ust 1 pkt. 1.

¹³⁰ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Program „Powrót osób bezdomnych do społeczności”, Warszawa 2006.

¹³¹ Porov. PODGÓRSKA-JACHNIK, D.: *Praca socjalna, ... dz. cyt.*, s. 47.

¹³² BONDYRA, M.: *Piękny kwiat w złym ogródku*, „Przewodnik Katolicki” 2010, nr 7, s. 44, ISSN 0137-8384.

The problem of homelessness and the possibilities of preventing it through the reinforcement of family stability - a social study based on research in Tarnów

Summary

Homelessness undoubtedly belongs among social phenomena present in each country in Europe and the world. It affects both developed and less developed nations. It is not only a serious social issue, but also a kind of social pathology and exclusion. For this reason the paper presents an analysis of the problem of homelessness as a significant social phenomenon of Polish society. It also indicates possible forms of prevention of homelessness realised through the support for the stability of the family. The above mentioned practical suggestions are based on research among homeless men in Tarnów. The aim of this study is to present homelessness as a social problem and direct the attention of the readers as well as broader public to various forms of assistance to homeless people as well as to preventive activities of the state system aimed at the family. Based on the above mentioned research, the reasons for falling into homelessness are also identified. The study analyses the phenomenon of homelessness on the basis of examining particular cases which makes it possible to formulate concrete suggestions for leaving homelessness.

Keywords: homelessness, family, society, support, stability, prevention.

Použitá literatúra

- BARTOSZ, B.: *O doświadczeniu bezdomności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 1995, ISBN 838-58-384-9X.
- BONDYRA, M.: *Piękny kwiat w złym ogródzie*, „Przewodnik Katolicki” 2010, nr 7, ISSN 0137-8384.
- Detailed implementation report of the operational programmes co-financed by the Fund for European Aid to the Most Deprived in 2017*, Bruksela 2019.
- DĘBSKI M., *Wybrane metody pracy z bezdomnymi*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2014, ISBN 978-83-7951-301-7 (seria) 978-83-7951-318-5 (17).
- DĘBSKI, M. – MICHALSKA, A.: *Podręcznik Streetwokera bezdomności*. Gdańsk: Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności 2012, ISBN 978-83-933855-2-2.
- Encyklopedia Socjologii*, red. Z. Bokszański, K. Gorlach, T. Krauze. Warszawa: Oficyna Wydawnicza 1998, ISBN 83-85505-71-7.
- FRACKIEWICZ-WRONKA, A. – ŻRAŁEK, M.: *Bezdomność jako problem społeczny*, w: *Ubodzy i bezdomni*, red. P. Dobrowolski, I. Mądry. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1998, ISBN 832260789X.
- GIDDENS, A.: *Socjologia*, Warszawa: PWN 2008, ISBN 978-83-01144-08-1.
- GULLA, B.: *Psychologiczne uwarunkowania bezdomności*, w: *Przeciw wykluczeniu społecznemu*, red. Duda M, Gulla B., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytet Papieski Jana Pawła II 2008, ISBN: 978-83-7438-179-6.
- JAKUBIEC, M.: *Rola rodziny w kształtowaniu sumienia dziecka*, w: *Wychowanie w rodzinie*, red. F. Adamski. Kraków: Apostolstwo Modlitwy 1982, ISBN 978-83-61533-92-4.
- KORAL, J.: *Polityka społeczna – wybrane zagadnienia*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2014, ISBN 978-83-64033-34-6.
- KWIATKOWSKI, E.: *Bezrobocie. Podstawy teoretyczne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2002, ISBN: 83-01-14560-9
- LECH, A.: *Świat społeczny bezdomnych i jego legitymizacja*, Katowice: Wydawnictwo Śląskie 2007, ISBN 978-83-7164-534-1.

MAZUR, J.: *Bezdomność jako przedmiot polityki społecznej*, w: *Bezdomność. Szkice z socjologii, polityki społecznej i katolickiej nauki społecznej*, red. J. Mazur. Lublin: Wydawnictwo KUL 2006, ISBN 83-7363-428-2.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Program „Powrót osób bezdomnych do społeczności”, Warszawa 2006.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Program Bezdomność, Warszawa 2000.

Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, w: <https://forsal.pl/artykuly/1403285,bezdomosc-w-polsce-2019-statystyki-przyczyny-bezdomnosci.html> (z dnia 14.07.2019).

OLECH, P.: *Aktywizacja zawodowa osób bezdomnych*. Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych 2007, ISBN 978-83-85928-50-8.

PIEKUT-BRODZKA, D.M.: *Bezdomność*. Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna 2006, ISBN 83-917541-9-7.

PODGÓRSKA-JACHNIK, D.: *Praca socjalna z osobami bezdomnymi*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2014. ISBN 978-83-7951-301-7 (seria)978-83-7951-321-7 (20).

PRZYMEŃSKI, A.: *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, w: *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu*, seria II, Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej 2001, ISBN 83-88760-04-1.

Słownik Małżeństwa i Rodziny, red. E. Ozorowski, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej. Fundacja Pomoc Rodzinie 1999, ISBN 83-7072-129-X, ISBN 83-87823-02-3.

STANKIEWICZ, L.: *Zrozumieć bezdomność*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2005, ISBN 8372991634.

SZTUMSKI, J.: Wstęp do metod i technik badań społecznych, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 1987, ISBN 978-83-7164-645-4.

SZTUMSKI, J.: *Metodologiczne problemy systemowej analizy społeczeństwa*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 2010, 8322600917, 9788322600917

ŚNIEŻYŃSKI, M.: *Dialog w rodzinie*. Kraków: Wydawnictwo WAM 2012, ISBN 978-83-7767-143-6.

Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004r, Dz. U. 2004.

Wielka Encyklopedia PWN, t.3, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001. EAN 978830113436502.

WILCZEK J., *Pokonać bezdomność. Dobre praktyki w zakresie pomocy osobom bezdomnym*, Zabrze: Ogólnopolska Federacja na rzecz Rozwiązywania Problemu Bezdomności 2018, ISBN 978-83-952805-0-4.

WILSON, J. – SZAŁKOWSKI, A.: *Bezdomność jako kryterium ubóstwa*. „Polityka Społeczna” 1988 nr 4, s. 26.

WÓDZ, K.: *Jak pomagać bezdomnym? Uwagi na marginesie towarzyszenia*, w: *Wyprowadzić na prostą. Innowacyjne metody aktywizacji społecznej i zawodowej na przykładzie wdrażania modelu lokalnej sieci wsparcia osób bezdomnych i zagrożonych bezdomnością*, red. A. Wiktorska-Święcka, Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Atut” - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe 2008, ISBN 9788374323451.

Ks. dr hab. Józef Młyński, ORCID 0000-0002-2475-9658

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Wydział Studiów nad Rodziną

Ul. Lwowska 102; 33-100 Tarnów

j.mlynski@uksw.edu.pl

Možnosti prevencie nedorozumení v manželstve prostredníctvom etického prístupu Ursu Baumanna

Mariana Hamarová

Abstrakt

Urs Baumann veľmi dobre a efektívne artikuluje premeny spoločenských funkcií manželstva a rodiny predovšetkým na trhu práce, v napäti medzi tradíciou a emancipáciou manželských a rodinných vzorov a odporúča jasné rozhodnutie partnerov pri vstupe do manželstva. Dôraz kladie na rozvodovú prevenciu, ktorú môžeme rozdeliť do dvoch základných oblastí. Prvou je dobrá voľba životného partnera a druhou oblasťou je jednanie v manželskej kríze. Nedorozumenia a problémy, ktoré vedú k manželskej kríze, je potrebné riešiť už *in statu nascendi*, aby mal manželský vzťah čo najširšie spektrum možností sa zotaviť a posilniť. Efektívne nástroje k tomu ponúka etický prístup Ursu Baumanna v kombinácii s logoterapeutickými princípmi. Za prioritné zložky v tomto prístupe na úrovni prevencie možno považovať poskytnutie pomoci pri objasňovaní príčin, ktoré vedú k nedorozumeniam a následne k manželskej kríze. Patrí sem i kladenie dôrazu na trpezlivosť a podporu v správnej komunikácii manželských párov a pomoc pri zachovávaní vzájomnej úcty, maximálnej pravdivosti, objektivity a ochoty k odpusteniu, ako aj pri znovuobjavovaní spoločných hodnôt a cieľov. K ďalším zásadným zložkám v oblasti preventívnych riešení rozvodovosti patri pravidelné organizovanie prípravy na partnerstvo a rodičovstvo na školách, vo voľnočasových a výchovných centrach pre mládež, obohatené zážitkovými programami s prítomnosťou odborníkov z oblasti podporných vied, prípadne doplnené svedectvom „úspešných“ manželstiev. Predkladaný príspevok za použitia konkrétnych príkladov ilustruje efektivitu etického prístupu Urs Baumanna, kombinovaného s logoterapeutickými princípmi, pri prevencii rozvodovosti, a to aj vo svetle možných riešení kresťanského náboženstva a súvisiacich podporných vied. Predkladanie možností preventívnych riešení manželských kríz si zasluhuje osobitnú pozornosť už len preto, že rozvodovosť sa týka viac ako 50% populácie a v budúcnosti bude zrejme výrazným spôsobom ovplyvňovať život a formovanie ďalších generácií.

Kľúčové slová: manželstvo, etické princípy, manželské problémy, prevencia rozvodu, posilnenie manželstva.

Úvod

Aktuálne spoločenské zmeny sa v žiadnej oblasti neprejavujú tak zreteľne ako práve v chápaní partnerstva, manželstva a rodiny. Ako v súčasnosti prežívať naplnený partnerský a manželský život? Túto odpoveď hľadá vo svojich výskumoch renomovaný švajčiarsky pedagóg a teológ Prof. Dr. Urs Baumann, ktorý svoju prácu i výskumné bádanie orientoval predovšetkým na mládež a rôznorodé otázky z oblasti partnerských vzťahov.¹³³

Profesor Baumann významne prispel k chápaniu manželských kríz v kontexte spoločenských zmien v modernej spoločnosti. Hlavným aspektom jeho bádania je manželská a rozvodová problematika z etického, psychologického i teologickeho aspektu. *Spoločný život v multináboženskej a multikultúrnej spoločnosti môže pretrvávať len vtedy, ked' spoločnosť znova a znova spoznáva svoju sociálnu realitu a nachádza etický základ, ktorý napriek rozdielom životných štýlov a náboženských i ľudských obrazov sveta objavuje spoločné hodnoty a ciele.*¹³⁴

133 Okrem zmienených oblastí sa taktiež venoval bádaniu v oblasti praxe dialógu medzi muslimami a kresťanmi, „pokresťanskej“ religiozite a kresťanstvu, a teológiu v rozhovore s fyzikou, biológiou, psychológiou a sociológiou. Uvedený text vychádza z privátnych interných materiálov z: Institut für ökumenische Forschung, University of Tübingen.

134 Porov. DUBACH, A. – LIENEMANN, W.: «*Vorwort*». In *Aussicht auf Zukunft. Auf der Suche nach der sozialen Gestalt der Kirchen von morgen*, hg. v. DUBACH, A. – BAUMANN, U.: *Kommentare zur Studie «Jede(r)ein Sonderfall? Religion in der Schweiz»*, 2. Zürich : NZN, Basel : Reinhardt, 1997, 358 s. ISBN 3724509251.

Podľa jeho zrealizovaných štúdií to, čo zásadným spôsobom ovplyvnilo život heterosexuálneho vzťahu, boli spoločenské zmeny na trhu práce. Muž a žena v súčasnosti vstupujú do manželstva s inými úmyslami než ich rodičia. Ekonomicke zabezpečenie a výchova detí už nezohrávajú takú významnú rolu ako v minulosti. Na druhej strane, emočná rovina a jej uspokojenie v manželskom páre sa zdôrazňuje možno až prehnane. Súčasnému manželstvu chýba jasné rozhodnutie pre trvalý vzťah, dostatočná vzájomná pomoc, otvorenosť pre deti, väzba na predchádzajúce generácie a spoločenská podpora. Profesor Baumann vidí príčiny zlyhania rodinného modelu predovšetkým v týchto troch zložkách: postavenie muža a ženy, nové rozdelenie rolí a transcendentný rozmer lásky a potreba etiky. Predkladaný príspevok ich z uvedeného relevantného dôvodu v stručnosti priblíži.

1. Postavenie muža a ženy

Podľa výsledkov bátania žena chce mať v súčasnosti väčšiu účasť na spoločenskom i pracovnom živote. Od muža sa zase očakáva väčšia angažovanosť v oblasti výchovy detí a väčšia pomoc v domácnosti. Staré manželské vzory a tradičná úloha muža a ženy už nevyhovujú. V práci s manželskými párami Baumann kladie dôraz na trpezlivosť a pochopenie, pričom prevencia rozvodu by mala byť založená na dvoch úrovniach. V prvom rade na dobrej voľbe životného partnera a v druhom rade na schopnosti efektívne riešiť konflikty, ktoré vedú k manželským krízam, pričom táto schopnosť riešenia konfliktov má zároveň preventívny charakter. Etické princípy profesora Baumanna sú pri riešení partnerských kríz založené na potrebe zachovania vzájomnej úcty, eliminácie negatívnych pocitov a nevraživosti voči partnerovi. Zahŕňajú prijatie partnerovho vplyvu, zachovanie úcty k jeho príbuzenstvu, rešpektovanie rodičovskej roly partnera a rovnocennej zodpovednosti voči deťom. V neposlednom rade je to taktiež zachovanie spravodlivosti a rovnocennosti v materiálnych otázkach. Najčastejším predpokladom fungujúcich partnerských vzťahov je vzájomná pomoc a aktivita, ktoré zostávajú v platnosti po celú dobu trvania vzťahu. V dnešnej dobe sa hľadajú nové vzťahové formy a rodinné vzory, hľadá sa nový životný štýl. Od rodiny a partnerstva sa zrazu čaká oveľa viac. V tom spočíva nebezpečenstvo aj šanca dnešnej lásky. Partnerstvo, vernosť, vzájomné porozumenie, schopnosť dialógu, pripravenosť odpúšťať, mať deti, pôrody v rodine – to všetko sú hodnoty života, ktoré sľubujú partnerom naplnenie a zmysel života.¹³⁵ Prežívame chaos v láske. Zrazu nám absentujú vzory, a to vnáša problémy do skúsenosti rodičovstva a rodiny. Na to nadvádzajú nové rozvody a nové svadby. Vytvára sa akési napätie medzi predmanželským a mimomanželským partnerstvom. Na jednej strane jedinec prežíva obnovenú slobodu od moralistického a náboženského spojenia, na druhej strane sa partnerstvo ocítá v temnote. Znovu sa musia definovať sociálne funkcie rodiny, i súkromného životného priestoru a sociálne funkcie sexuality.¹³⁶

2. Nové rozdelenie rolí

Svet ženy a svet muža sú v súčasnosti iné. Ženy prelamujú svoju pevne predpísanú úlohu v manželstve a rodine ako obetujúce sa manželky, gazdiné a matky a začínajú skúsať niečo ako zmenu rolí od „byť tu pre ostatných“ k nároku na „kúsok vlastného života“. Viac sa uplatňuje logický nárok žien na vzdelenie a profesijné presadenie. Už nie je samozrejmosťou rola muža ako jediného živiteľa rodiny. Muži sú viac aktívnymi účastníkmi domáceho života a objavujú sa aj prípady samovy-chovávateľov. Mnoho mužov hľadá novú „mužskú identitu“. V minulosti preferované jednostranné fixovanie na moc, výkon, prácu a kariéru totiž u nich „prekrylo“ autentický život lásky, emocionalitu a senzibilitu. Od mužov sa očakáva, že prejavia väčšiu pripravenosť na rovnocenné partnerstvo. To

135 Porov. BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*. Düsseldorf : Patmos, 1994, 272 s. ISBN 3-491-77959-6.

136 Porov. BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*.

znamená, že úspech párového vzťahu závisí v rozhodujúcej miere od „osobnej zrelosti“ a pripravenosti na osobný rast.¹³⁷ Rozdelenie rolí prevzaté v ranom detstve od rodičov výrazne ovplyvňuje uvedomele prežívané správanie. Keďže pôvod tejto psychickej predštrukturalizácie pohlavne špecifických vzorov tkvie v podvedomí, môžu sa typické spôsoby správania reprodukovať z generácie na generáciu samy, proti vôle nositeľov.¹³⁸

Skúmanie morálneho vývoja mužov a žien odhalilo, že jednostranná ochota podriadiť seba a svoje vlastné záujmy v prospech potrieb ostatných vychádza z hlboko zakoreneneho ženského strachu zo straty vzťahu. Pretože ženy odvodenčujú svoju identitu od partnera, prikláňajú sa k tomu, aby vylúčili konflikty, vyhli sa konkurenčným situáciám a radšej mu vyhoveli. Muži naopak vykazujú menšiu potrebu vyhovieť svojim afektívnym vzťahovým potrebám. Strach mužov pred prílišnými citovými väzbami ich vedie k tomu, aby prácu na vzťahoch, partnerstve, manželstve a rodine prenechali partnerkám.¹³⁹ Ak má muž pochopiť svoju pohlavnú identitu, musí sa negatívne vymedziť voči matke. Vo väčšine heterosexuálnych rodinných vzťahov zohráva otec vedľajšiu vzťahovú rolu, chlapci preto nenachádzajú vzor mužskej emocionality. Dievča sa naopak môže identifikovať s matkou, aby dospelo k svojej pohlavnej identite. Stále menej žien je ochotných zostať pri predpisoch rolí, byť neplatenou a málo uznávanou silou v rodine a domáčich práciach. Dvojkariérne manželstvá prestávajú byť výnimkou. Pritom sa ženy cítia akoby roztrhnuté medzi prácou a rodinou. Prežívajú rodinu súčasne ako obohacujúcu i deprimujúcu a svoju pracovnú činnosť ako neodolateľnú a zároveň odcudzujúcu. Zvlášť intenzívne pocitujú toto napätie mladí ľudia, ktorí vo svojej fáze vzdelenia a nástupu do zamestnania získali skúsenosť s voľným partnerstvom. Mladé páry, ktoré roky brali ako samozrejmosť konzumné možnosti a výhody vysokej privátnej aj pracovnej mobility, sa tăžko vyrovnávajú s nárokmi rodiny. Cítia, že vzťah prichádza do konfliktu s novými nárokmi namiesto toho, aby sa stabilizoval. Táto faktická nezlučiteľnosť „rodičovského a pracovného života“ tak dnes robí z rodinného života riskantný akt rovnováhy.¹⁴⁰ To, čo pôsobí ako zlyhanie žien, je v skutočnosti zlyhaním rodinného modelu, ktorý sa snaží skĺbiť jednu biografiu pracovného trhu s druhou, biografiou domácej práce. Nejde však o dve pracovné biografie, ktoré sa vďaka vytvorenej logike vývoja musia spolu križovať.¹⁴¹ Zviazať dohromady dve doteraz centrifugálne biografie a udržať ich pohromade je úsilím o spojenie rozporých javov, ktoré sa doteraz nepodarilo dosiahnuť žiadnej generácii, ale s rastúcim zrovnoprávňovaním sa uskutočňuje u všetkých budúcich generácií.¹⁴² Na konci trhového modelu moderny sa vytvára spoločnosť bez rodín a manželstva. Každý musí byť voľný pre trh práce, aby si zaistil svoju ekonomickú existenciu. Subjektom trhu je samostatne stojace, partnerstvom, manželstvom a rodinou „nezviazané“ individuum. Tomu zodpovedá „bezdetná“ spoločnosť, v ktorej deti vyrastajú so samostatne vychovávajúcimi matkami a otcami.¹⁴³

137 Porov. BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*.

138 Porov. BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*.

139 Porov. BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*.

140 Porov. BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*. Düsseldorf : Patmos, 1994, 272 s. ISBN 3-491-77959-6.

141 Porov. PEUCKERT, R.: *Familienformen im sozialen Wandel*. Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2012, 786 s. ISBN 978-3-531-18388-6.

142 Porov. HETTLAGE, R.: *Familien report: Eine Lebensform im Umbruch*. München : Beck, 1998, 304 s. ISBN 978-3-406-43983-4.

143 Porov. BAUMANN, U.: Woher nimmt die Liebe ihr Vertrauen? Christliche Beziehungsspiritualität in einer Zeit der »kalten Herzen«. s. 189-206. In GELLNER, CH. (Hg.) *Paar und Familienwelten im Wandel. Neue Herausforderungen für Kirche und Pastoral*. Zürich : Theologischer Verlag Zürich. 2007, 240 s. ISBN 978-3-290-20034-3.

3. Transcendentný rozmer lásky a potreba etiky

Ak kráča človek životom samotný, tak nie je celý. Bytostne potrebuje partnerstvo, ku ktorému patrí láska, ktorá je vyjadrením plnosti človeka. Ak má byť láska plná, musí byť definitívna a mať aj svoj transcendentný rozmer. Vzťahy sa v súčasnosti javia ako tajomstvo a trpia jednou zvláštnou chorobou, a to strachom z rozhodnutia. Ľudia zostávajú v akomsi vzduchoprázdne. Ľudské vzťahy sa nevyvíjajú len biologicky, ale aj prostredníctvom slobody voľby. Nezodpovedaná láska zostáva v štádiu prežívania zamilovanosti. Človek potrebuje sebauskutočnenie a sebavymedzenie, a to sa bez spojenia stráca. Nedochádza k prechodu zo snov do reality. Ak sa človek odváži k tomuto skoku, paradoxne zistí, že sa sny nestrácajú, ale začínajú sa realizovať.¹⁴⁴ Každý verejný akt osobnej povinnosti nespočíva len v ďalšom znášaní partnerskej voľby, ale ukazuje aj na sociálnu zodpovednosť. Zmyslom svadby je pre oboch partnerov poznanie, že obaja vedia, aký je ich podiel na rozhodnutiach. Manželská láska sa tak podľa Baumanna stáva čímsi posvätným, a preto potrebuje dorásť k obradu a následnej naplniť to, čo bolo slúbené. Takáto láska v sebe nevyhnutne nesie aj spiritualitu.¹⁴⁵ Bez manželstva je partnerstvo stále vo fáze experimentovania, čo spôsobuje, že sa nemôže rozvinúť bohatstvo manželského vzťahu.¹⁴⁶ V bežnej, aj profesijnej praxi v súčasnosti nenachádzame to, čo by sme predpokladali. Na jednej strane človek nedostáva solídnu výchovu, ktorá by mu dávala základné princípy pre život, a na druhej strane stojí právo, ktoré rieši ľudské konanie až po čine. Oneskoruje sa za životom a z toho v súčasnosti vyplýva nová potreba etiky. A to tak pre verejný ako i pre súkromný život. V súčasnosti však ľudia pristupujú k porozumeniu toho, čo je dobré a čo zlé s vlastným výkladom. Každý má vlastnú morálku. Je však potrebné jasne rešpektovať pravdy, ktoré sú overené generáciami. (Istú nadradenosť tu majú rozhodnutia a odporúčania etických komisií.) Vo svojom osobnostnom i profesijnom konaní je však neustále potrebné ich kultivovať a nechať dozrievať. K etickému základu Baumann poznamenáva: *V súčasnosti sa často zdôrazňuje psychologický pojem hodnota, ktorý sa prezentuje ako pohľad na to, čo je alebo nie je dobré. Cnotu sa nepýta: Čo sa má robiť? Nastupuje otázka: Akí máme byť?* Každý človek má akúsi vertikálu kladných charakteristik: najvyššie štádium sú cnosti, k strednému štádiu počítame silné stránky charakteru a najkonkrétnejším štádiom sú situačné témy. V súčasnosti absentujú prejavy zdvorilosti a úcty. Človek má akoby strach, že by s týmito cnotami pôsobil smiešne. Vo všeobecnosti vládne nedôvera voči cnostiam ako je statočnosť alebo sebaovládanie. Vernosti a stálosti sa človek vysmieva, nedôstojná je vraj tiež pokora a trpezlivosť a za druhotné sa považujú aj usilovnosť, poriadnosť alebo presnosť.¹⁴⁷ Týmto ponímaním sa oslabuje aj požiadavka, aby sa ľudia uznávali ako rovnocenné bytosti a vážili si seba navzájom. (Anzenbacher, 2001). V partnerskom a manželskom zväzku má táto požiadavka obzvlášť zásadný význam. Predpokladá vyjadrenie lásky k blížnemu analyzované z pohľadu Matúšovho evanjelia, ktoré uplatňuje zlaté pravidlo správania sa k iným. V tomto druhu vzťahu je však oveľa vhodnejšie doplniť zlaté pravidlo o jeho modifikovanú alternatívu, ktorá berie ohľad nie na vlastné potreby, ale na pocity iných ľudí. Interpretovať ju môžeme nasledovne: zaobchádzaj s inými ľuďmi tak, ako si oni sami želajú, aby s nimi bolo zaobchádzané. Táto alternatíva je založená v prvom rade na ochote snažiť sa

144 Porov. JELLOUSCHECK, H.: *Die Kunst als Paar zu leben*. Stuttgart : Kreuz Verlag, 1992. 155 s. ISBN 3783111501.

145 Porov. DUBACH, A. – LIENEMANN, W.: «Vorwort». In *Aussicht auf Zukunft. Auf der Suche nach der sozialen Gestalt der Kirchen von morgen*, hg. v. DUBACH, A. – BAUMANN, U.: Kommentare zur Studie «Jede(r)ein Sonderfall? Religion in der Schweiz», 2. Zürich : NZN, Basel : Reinhardt, 1997, 358 s. ISBN 3724509251.

146 Porov. BECK-GERNSHEIM, E.: *Was kommt nach der Familie: Einblicke in neue Lebensformen*. München : Beck, 2000, 196 s. ISBN 3-406-45985-4.

147 Porov. WEBER, H.: *Všeobecná morální teologie*. Praha : Zvon, 1998. 366 s. ISBN 80-7021-292-6.

pochopíť to, čo odo mňa chcú ľudia, ktorí sa na mňa obracajú, a až v druhom rade na mojej snahe im to aj dat.¹⁴⁸

Efektívna prevencia manželských nedorozumení

Prevencia je založená na etických princípoch profesora Baumanna v kombinácii s loterapeutickými princípmi. Môže podporiť párovú terapiu, ktorú veľa manželských párov vníma ako nedostatočnú. Určité zistenia o tom, čo v párovej terapii klientom nevyhovovalo, prinášajú štúdie, ktoré komplexne skúmajú ich skúsenosti s ňou. Sedemnásť štúdií zaujímajúcich sa o perspektívu párov (a 37 venujúcich sa skúsenostiam s rodinnou terapiou) zahrnul Chenail so svojím autorským kolektívom do svojej kvalitatívnej metasyntézy.¹⁴⁹ Aktuálne ide pravdepodobne o najucelenejší zdroj poznatkov o zážitkoch klientov v párovej terapii. Výstupom je solídne zakotvená teória skúsenosti klientov párovej a rodinnej terapie. Podľa zmienenej teórie to, ako klienti hodnotia svoju párovú alebo rodinnú terapiu, závisí od viacerých faktorov. Dôležitý je vzťah medzi počiatočnými predstavami a reálnym zážitkom z terapie, medzi dianím na sedeniach a zmenami v živote klientov a napokon vzťahy medzi jednotlivými členmi rodiny – nakol'ko sú putá medzi nimi a zvolený prístup v rovnováhe – v terapii i mimo nej. Od podoby týchto vzťahov sa následne odvíja spokojnosť, resp. nespokojnosť klientov s terapiou.¹⁵⁰ Objektívne príčiny zlyhania párovej terapie sú: predčasná intervencia alebo iné chyby vyplývajúce z nedostatku trpežlivosti (napr. príliš skoré ukončenie poradenstva)¹⁵¹; nedostatočná kontrola nad štruktúrou párovej terapie, následkom čoho boli napr. príliš dlhé sedenia¹⁵²; vytváranie koalícii s jedným z partnerov¹⁵³; nedostatočné porozumenie problémom, neschopnosť zorientovať sa v problémoch páru, resp. nedostatočné počiatočné zmapovanie či formulácia prípadu; interferovanie hodnôt terapeuta, „nanucovanie“ hodnôt klientom alebo prehliadanie spirituality klientov¹⁵⁴; chyby vychádzajúce z protiprenosu – z osobných reakcií terapeuta na niektorého z klientov či na ich partnerský vzťah. Taktiež existujú určité poznatky o aspektoch psychoterapie, ktoré sú z hľadiska klientov nenápomocné či prekážajúce.¹⁵⁵

148 Porov. Green pastures? Human mobility and christian communities in Central and Eastern Europe: Central and Eastern European Association for mission studies – (CEEAMS) Conference, 10 – 13 May 2016, Osijek, Croatia. In *Acta Missiologica*, 10 , (1), 2016 . s. 133. ISSN: 1337-7515 (Print) ISSN: 2453-7160 (On-line)

149 Pre podrobnejšie informácie pozri napríklad: CHENAIL, R. J. (et .al.) Clients' relational conceptions of conjoint couple and family therapy quality: A grounded formal theory. In *Journal of Marital and Family Therapy*, 38 (1), s. 241-264.2012 doi: 10.1111/j.1752-0606.2011.00246.x

150 Pre podrobnejšie informácie pozri: CHENAIL, R. J. (et .al.) Clients' relational conceptions of conjoint couple and family therapy quality: A grounded formal theory. In *Journal of Marital and Family Therapy*, 38 (1), 2012. s. 241-264. doi: 10.1111/j.1752-0606.2011.00246.x

151 Pre podrobnejšie informácie pozri napríklad : JUREK, J.: Premature termination in couple therapy as a part of therapeutic process. Cross case analysis. In *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, (2), 2014. s. 51–59.

152 Pre podrobnejšie informácie pozri napríklad: DOHERTY, W. J.: Bad couples therapy: how to avoid doing it. In *Psychotherapy Networker Magazine*, 26, (2), 2002. s. 26-33.

153 Pre podrobnejšie informácie pozri napríklad: JUREK, J.: Premature termination in couple therapy as a part of therapeutic process. Cross case analysis. In *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, (2), 2014. s. 51–59.

154 Pre podrobnejšie informácie pozri napríklad: DOHERTY, W. J.: Bad couples therapy: how to avoid doing it. In *Psychotherapy Networker Magazine*, 26, (2), 2002. s. 26-33.

155 Pre podrobnejšie informácie pozri napríklad: LEVITT, H. M. (et. al.) A Qualitative Meta-Analysis Examining Clients' Experiences of Psychotherapy: A New Agenda. In *Psychological Bulletin*, 142(8), 2016. s. 801-830. doi:10.1037/bul0000057 ; MANTHEI, R. J.: What Can Clients Tell Us about Seeking Counselling and Their Experience of It? In *International Journal for the Advancement of Counselling*, 27(4), 2005. s. 541-555. doi: 10.1007/s10447-005-8490-3; PAULSON, B. L.: Client perceptions of hindering experiences in counselling. In *Counselling and Psychotherapy Research: Linking research with practice*, 1, (1), 2001. s. 53-61.

4. Dobrá voľba životného partnera

Prevenciou nutnosti realizácie párovej terapie je predovšetkým dobrá voľba životného partnera, čo nevyhnutne predpokladá zrelú osobnosť¹⁵⁶. Existujú tri znaky zrelej osobnosti: otvorenosť voči celej realite, schopnosť vytvárať vzťahy a vnútorný súlad. Človek dozrieva v procese, nie vždy prichádza zrelosť vekom, prostredníctvom osobného úsilia. Mohli by sme povedať, že človek dozrieva k novej kreatívnej vernosti.¹⁵⁶ Pri hľadaní životného partnera hľadajú muži aj ženy predovšetkým čo najväčšiu vzájomnú harmóniu vo vnútornom i emocionálnom vnímaní, vo vnímaní reality, v dôležitých životných otázkach, ktoré zahŕňajú aj sociálno-ekonomickú úroveň, vo vnímaní blízkych vzťahov a iných dôležitých interpersonálnych interakcií, vo vnímaní hodnôt, v svetonázore i v motiváciách ktoré vedú k uzavretiu manželského vzťahu.

Nezanedbateľnú úlohu pri hľadaní partnera taktiež zohráva vzájomné vnímanie fyzickej atraktivity. Baumann však upozorňuje, že dôraz, ktorý je na vnímanie tejto oblasti často kladený, predovšetkým u mladých ľudí približne do veku 30 rokov, je prehnaný. Manželstvo je prostredím blízkych vzťahov, emočnej a ekonomickej podpory. Pri voľbe životného partnera je podľa Baumanna veľmi dôležité intenzívne si uvedomovať charakter prostredia, akým je manželstvo. Zadefinovať si, s akým typom osobnosti, vrátane jej charakterových vlastností, by si hľadajúci partner dokázal predstaviť zdieľanie tohto prostredia s čo najväčšou vrúcnosťou, láskou a úctou. Preto je vhodné dôsledne vopred vzájomne spoznať charakterové vlastnosti a zdravotný stav, aby manželstvo mohlo plniť najmä svoje tri akcesorické funkcie: manželské spolužitie, výchovu detí a vzájomnú pomoc. Súčasťou predmanželských rozhovorov by taktiež mala byť aj téma majetkových vzťahov, usporiadanie bývania a hmotné zabezpečenie rodiny.

5. Ďalšie riziká v partnerskom vzťahu

Pri spomínamej správnej voľbe partnera treba mať na zreteli nasledujúce najväčšie riziká. Jedným z nich je veľký vekový rozdiel medzi partnermi. Na prvom mieste je starnutie. Kedysi úspešný muž v práci, schopný v spoločenskej komunikácii, ktorý sa zároveň udržiava vo fyzickej kondícii, nakoniec zostarne do veku, kedy v mnohých oblastiach nebude stačiť oveľa mladšej partnerke. Často sa potom stáva protivne dogmatickým, horšie sa orientuje v nových témach a často stráca záujem o nové podnety. Nakoniec sa zistí, že takýto partnerský vzťah sú naozaj dva svety.¹⁵⁷ Ďalším rizikom je, ak je partner cudzinec. Vtedy sa otvára skutočne nový svet. Zo začiatku je to veľké poznávanie novej krajiny, kultúry, zvykov. Takéto manželstvá majú svoje nebezpečenstvá ako je rozdielnosť jazyka, kultúry, strata domova, národná precitlivenosť či neprijatie rodinou.¹⁵⁸ Nebezpečenstvo hrozí aj vtedy, keď partner jednoducho nevie byť šťastný. Základom úspechu je, že človek sa má naučiť predovšetkým mať rád sám seba. „Čo konkrétnie pre to môžeme robiť? Napíšte si tri vlastnosti, ktoré vám otvárajú cestu v osobnom a pracovnom živote, napíšte mená troch ľudí, ktorí sú svetom vášho života a napíšte úspech minulého roka.“ Ak je vo vzťahu depresívny partner, ktorý bojuje s pocitmi viny a menejcenosťou, únavou, nízkym záujmom o sex a poruchami spánku, máte problém. Ak sa partner predtým sám nenaučil byť šťastný, ľažko ho to naučí partnerský vzťah.¹⁵⁹ No asi najvýznamnejšou oblasťou, ktorá v dnešnej dobe vylučuje trvalý a plnohodnotný vzťah, je problematika závislostí. Je to problém, ktorý sa nikdy terapeuticky nevyrieší v rodine či v párovom vzťahu. Vždy je potrebný špecialista, ktorý má zodpovedajúce vzdelenie a terapeutický výcvik.¹⁶⁰ V súčasnosti

156 Porov. MAUREDER, J.: *Zralost není luxus*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, 95 s. ISBN 978-80-7195-253-4.

157 Porov. NOVÁK, T.: *Žárlivosť – jak ji zvládat*. Praha : Grada, 2009, 144 s. ISBN 978-80-247-2578-9.

158 Porov. MATĚJKOVÁ, E.: *Řešíme partnerské problémy*. Praha : Grada, 2009, 144 s. ISBN 978-80-247-2338-9.

159 Porov. MATĚJKOVÁ, E.: *Řešíme partnerské problémy*. Praha : Grada, 2009, 144 s. ISBN 978-80-247-2338-9.

160 Porov. KRATOCHVÍL, S.: *Manželská a párová terapie*. Praha : Portál, 2009, 280 s. ISBN 978-80-7367-646-9.

je známa široká škála závislostí od alkoholu a iných psychotropných látok, až po závislosť na skupine, závislosť na procesoch, ideológii a pod. Riešením je aplikácia metód predliečebnej intervencie, liečby a následnej starostlivosti.¹⁶¹

6. Klúčové oblasti etických princípov

Etické princípy profesora Baumanna, ktoré sa týkajú prevencie manželských nedorozumení a problémov vedúcich ku krízam a postupne aj k rozvodu, možno syntetizovať do týchto klúčových oblastí: V prípade prvého princípu ide o vytvorenie dostaču mentálneho priestoru pre oboch partnerov v ich manželstve. Tento dostač zahŕňa, že si partneri pamätajú dôležité udalosti zo života toho druhého a tieto informácie priebežne dopĺňajú podľa toho, ako sa menia skutočnosti vo vnútornom svete ich partnera. Môžeme to vidieť na tomto príklade: Ak sa manželka zdrží v práci, manžel jej nahrá jej oblúbený televízny seriál, pretože vie, ktorý to je a v akom čase je vysielaný. Manželka zasa vie, že jej manžel má obavy, aby nebol rovnaký ako jeho otec. Obaja navzájom poznajú svoje ciele, obavy i nádeje. Aktualizácia mapovania mentálneho priestoru u oboch partnerov je rovnako dôležitá ako mentálny priestor samotný. Znamená to klášť partnerovi otvorené otázky a pamätať si odpovede. Bez priebežnej aktualizácie tohto mapovania nie je možné partnera skutočne poznať. A ak niekoho nepoznáme, ako ho môžeme skutočne milovať? Aj v Biblia je preto sexuálna láska spojovaná s výrazom „poznať“. Čím viac partneri vedia o svojom vnútornom svete ešte pred vstupom do manželstva, tým hlbší bude ich manželský vzťah. S mapovaním mentálneho priestoru veľmi úzko súvisí hlboké priateľstvo medzi manželmi, ktoré je podporované prevahou pozitívnych citov, pozitívnym zmýšľaním o sebe navzájom. To znamená vzájomný rešpekt a potešenie zo spoločnosti partnera. Takí manželia si bývajú veľmi blízki – vedia, čo partner má a nemá rád, vzájomne poznajú svoje silné i slabé stránky, túžby a sny. Jeden druhého majú v úcte a náklonnosť si prejavujú nielen veľkými gestami, ale aj každodennými maličkostami. Ak si budú partneri pestovať takéto silné priateľstvo ich manželstvo bude aj napriek konfliktom a nepríjemnostiam natoľko stabilné, že bude negatívnym pocitom efektívne odolávať. Manželia žijúci v takomto priateľstve sa navzájom nielen dobre poznajú, ale svoje povedomie o tom druhom prehľbjujú a stavajú na ňom. Mapovanie mentálnych priestorov využívajú k tomu, aby mali jeden pre druhého pochopenie, aby boli voči sebe ústretoví, dodržiavali rovnováhu a rástli spoločne. To je zároveň druhým princípom profesora Baumanna. Tretí princíp sa zakladá na prijatí vplyvu partnera, čo znamená deliť sa ním o moc. Spočíva v nácviku schopnosti ustúpiť a v nácviku spoločného delenia moci. Štvrtý princíp sa zakladá na eliminácii prítomnosti nežiaducích javov v manželstve, ktoré vedú k stupňovaniu vzájomnej nevraživosti a postupne k rozvodu. Týmito javmi sú: hrubý prístup pri riešení konfliktných situácií; kritika; pohrdanie, ponižovanie; defenzívne správanie; pocit fyzického i psychického zaplavenia počas riešenia konfliktov – jednému z manželov sa veľmi výrazne zvýši tepová frekvencia, je veľmi rozrušený, cíti sa negatívne a nie je schopný počúvať, čo sa mu partner snaží povedať a ani na to reagovať. Začne byť naopak agresívny a má snahu o únik z komunikácie. Absentuje snaha partnerov o zníženie napäťia v komunikácii a rovnováha v oblasti vzájomnej ústretovosti. Negatívne spomienky môžu byť vytiesnené alebo vedú až k úplnému prepísaniu príbehu manželstva. Prítomnosť zmienených javov v manželstve spôsobuje hlboké odcudzenie partnerov, vzájomný pocit nenávisti, zlobu a odpor voči sebe, vysoké napätie medzi manželmi a pocit toxicity z partnera. Piaty princíp je založený na prístupe k riešeniam manželských konfliktov – a to pretrvávajúcich alebo riešiteľných. Šiesty princíp sa zakladá na efektívnych prístupoch k riešiteľným manželským problémom a patovým situáciám. Siedmy princíp mapuje sny oboch partnerov. Ôsmý princíp sa orientuje na vytváranie a hlbšie vnímanie

161 Porov. KALINA, K. (et al.): *Základy klinické adiktologie*. Praha : Grada, 2008, 388 s. ISBN 978-80-247-1411-0.

spoločného životného zmyslu partnerov. To znamená, že manželstvo má aj duchovný rozmer v zmysle logoterapie, ktorý súvisí s vytvorením hlbšieho spoločného života – teda s vytvorením určitej kultúry vyznačujúcej sa svojimi vlastnými symbolmi a rituálmi a so životnou filozofiou, ktorá by mala byť rešpektovaná v úcte a láske voči partnerovi. K tejto kultúre taktiež patrí vzájomné zblíženie, ocenenie rolí, hodnôt a cieľov, ktoré partnerov spájajú a vďaka ktorým chápú, kto sú ako rodina. Deviaty princíp zahŕňa rôzne techniky, ktoré sú zamerané na stabilizáciu, podporu a posilnenie rozvíjajúceho sa alebo dlhodobo trvajúceho manželského vzťahu, aby bol pre obidvoch šťastný, spokojný a hodnotný. Môžeme k nim napríklad zaradiť každodenný spoločný rozhovor na zmiernenie stresu, techniku na upokojenie seba samého alebo partnera, rozhovor na zmiernenie pocitu zaplavenia. Význam uvedených techník spočíva v zameraní pozornosti oboch partnerov na seba navzájom, nie na negatívne pocity alebo na záujem o riešenie konkrétneho problému. Pri tejto technike sa od partnerov vyžaduje záujem o to, ako sa ten druhý cíti a na vytvorení priestoru k tomu, aby sa obaja uvoľnili. Cieľom týchto techník je v manželstve vytvoriť oázu pokoja bez rušivých emócií. Veľmi odporúčaná je technika, ktorá partnerom napomáha správne spracovať emočné zranenia a technika, v ktorej partneri venujú svojmu manželstvu „niekoľko pozitívnych hodín týždenne navyše“. Obsahuje: každodenné ranné lúčenie, pri ktorom sú partneri navzájom informovaní o tom, čo ich počas dňa čaká; večerné privítanie, odporúča sa objatie a bozk v trvaní najmenej šesť sekúnd a následne rozhovor na zmiernenie stresu, ktorý by mal trvať viac ako desať minút. Nemali by chýbať vzájomné prejavy obdivu, ocenia a náklonnosti, ktoré by mali prebiehať niekoľko minút denne počas celého týždňa a týždenné „manželské rande,“ ktoré napomáha zachovať pocit blízkosti, podporuje mapovanie mentálneho priestoru a vzájomnú ústretovosť a týždenná komunikácia o stave vzťahu manželov. Táto komunikácia trvá hodinu a tvorí ju všetko, čo sa manželom počas konkrétneho týždňa podarilo; patrí k nej aj vzájomná výmena piatich pochvál či ocenení medzi partnermi, ktoré počas týždňa ešte nezazneli; a napokon zahŕňa analýzu prípadných problémov bez hádok a akejkoľvek negativity, naopak s aplikáciou mierneho prístupu a aktívneho počúvania bez defenzívneho správania. Zmienené etické princípy sú založené na logoterapeutických princípoch dereflexie a paradoxnej intencie. Napomáhajú riešiť problémy, ktoré vedú k manželskej kríze ešte *in statu nascendi* a ich aplikácia umožňuje i spätné efektívne preverenie vhodnosti vol'by životného partnera.

7. Manželské nedorozumenia, ktoré môžu viesť ku krízam až k rozvodu

Každá manželská kríza začne časom vykazovať príznaky rozvodu. Môžeme ju pozorovať už u novomanželov, a to na základe toho, akým spôsobom navzájom spoločne komunikujú, najmä počas riešenia nedorozumení alebo vážnejších konfliktov. Práve to totiž zvyšuje ich zraniteľnosť voči narastajúcej nevraživosti a vzájomnej nedôvere. Najnápadnejšie znamenie, že diskusia (a toto manželstvo) nedopadne dobre, spočíva v tom, akým spôsobom ich komunikácia začína. Zárodky manželských nedorozumení a kríz môžeme vidieť v spôsobe komunikácie. Typickými príkladmi sú: hrubý prístup; kritika; pohrdanie, ponižovanie; defenzívne správanie a snaha o únik z komunikácie. Správnym krokom k náprave takéhoto priebehu komunikácie je snaha partnerov, napríklad prostredníctvom humoru alebo vzorových odpovedí, znížiť napätie v priebehu citlivej diskusie. Prítomnosť akéhokoľvek uvedeného príznaku v manželstve znamená, že ak nedôjde k zmene v spôsobe v jednaní partnerov, následná separácia a vo väčšine prípadov i následný rozvod je len otázkou času. Nasledujúca časť príspevku na ilustráciu priblíži preventívne riešenia niekoľkých manželských nedorozumení, ktoré môžu viesť ku krízam až k rozvodu, a to z aspektu zmieneného piateho etického princípu s kombináciou logoterapeutických princípov.

Problémy s komunikáciou, neochota jedného z manželov komunikovať

Riešenie: zameranie sa na partnera, jeho pocity, nie na neho nezáujem komunikovať. Ak partner bude vnímať, že je pochopený a jeho pocity sú akceptované – postupne sa komunikácií otvorí.

Problémy súvisiace s rodinou partnera, vrátane rodičov, súrodencov a ostatných členov rodiny

Riešenie: manželia si vo vzťahu musia vytvoriť vedomie vzájomnosti, spolupatričnosti, spoločného „my“. Dôležitou súčasťou tohto vedomia spolupatričnosti nie je len dať najavo, že partner je na prvom mieste, ale taktiež sa vymedziť voči náznakom pohrdania zo strany vlastnej rodiny. V tomto prípade je vhodné uplatniť logoterapeutický princíp spoločný menovateľ.

Problémy súvisiace s rozdelením každodenných povinností (nedostatočná pomoc v domácnosti)

Riešenie: je potrebné, aby si manželia vytvorili vedomie spravodlivého rozdelenia domácich prác. Muži musia na seba zobrať väčší podiel domácich prác aj napriek tomu, že k ich vykonávaniu nepociťujú motiváciu. Výskumy však ukazujú, že páry, v ktorých manžel na seba prevezme zodpovedajúci podiel domácich prác na udržiavanie domácnosti, potvrdzujú významne vyššie uspokojenie v sexuálnom živote v porovnaní s párami, v ktorých sa žena domnieva, že manželova ochota k domácim prácam nie je dostačujúca.

Problémy súvisiace s finančnými prostriedkami

Riešenie: Manželský pár musí v prípade konfliktov nájsť rovnováhu medzi slobodou a mocou, ktorú finančné prostriedky prinášajú a bezpečím a dôverou, ktorú predstavujú. Za týmto účelom je z pohľadu manželstva potrebné spoločne vytvoriť zoznam dlhodobých finančných cieľov, v ktorom budú zahrnuté spoločné sny a zámery a možnosti ich naplnenia.

Problémy v sexuálnom živote

Riešenie: partneri by sa mali v záujme prevencie týchto problémov navzájom prijať a oceniť a priebežne o svojich sexuálnych túžbach a potrebách komunikovať, aby tak eliminovali pokles alebo stratu sexuálnej rozkoše. Taktiež je potrebné, aby si prípadné odmietnutie pohlavného styku zo strany partnera nebrali osobne, ale naučili sa ho spracovávať bez nežiaducích vplyvov na ich manželstvo. V tomto prípade je napríklad vhodné uplatniť logoterapeutický princíp paradoxnej intencie. Ak manžel dokáže akceptovať manželkino odmietnutie a prejaví jej pochopenie, ona bude k nemu pocíťovať blízkosť. Výskumy potvrdzujú, že v dôsledku takéhoto správania manžela má frekvencia pohlavného styku manželov výrazne stúpajúcu tendenciu.

Problémy súvisiace s rodičovstvom a rodičovskou rolou

Riešenie: rozšíriť vedomie spolupatričnosti, spoločného „my“ manželov aj na deti. V manželstve je potrebné zamerať sa na vzájomné priateľstvo a do starostlivosti o dieťa zapájať aj otca a už pri kojení mu zverovať nejaké úlohy, aby s dieťaťom trávil čo najviac času a čo najskôr si začal k dieťaťu vytvárať vzťah. Taktiež je potrebné aby bola manželka vnímaná k potrebám otca a dávala mu najavo, že je stále pre ňu dôležitý. Manžel tak bude disponovať dostatočnými emocionálnymi zdrojmi na to, aby jej mohol poskytnúť silný pocit podpory. Takýmto správaním manželky sa eliminuje tendencia manžela stiahnuť sa alebo z manželstva odísť. Manžel si musí uvedomiť, že aj jeho manželka potrebuje počas starostlivosti o dieťa odpočinok a v záujme rozvíjania manželstva by jej mal v tom napomáhať. V prípade problémov, ktoré sa týkajú rodičovskej roly v manželstve a finančných prostriedkov, je vhodné uplatniť logoterapeutický princíp dereflexie.

K ďalším často sa vyskytujúcim nedorozumeniam v manželstve, pri ktorých je možné aplikovať etické princípy Ursu Baumanna v kombinácii s logoterapeutickými princípmi, môžeme zaradiť: poskytovanie nevyžiadaných rád; stratu spoločných cieľov a záujmov; problémy so spracovaním emočných zranení; voľný čas a spoločne trávený čas; problémy s nadmernou prítomnosťou elektroniky

vo vzťahu; mužskú alebo ženskú nadradenosť; odchod detí z domu; nadradenosť vyplývajúcu zo stresu zo zamestnania, z nerovnocennej pozície v zamestnaní, resp. príjmu; komunikáciu a starostlivosť o deti; „zlyhanie“ niektorého člena rodiny; zmeny vrátane pozitívnych, napr. stáhovanie, zmena prostredia alebo dedičstvo. Ak sa partneri naučia o akomkoľvek probléme spoločne hovoriť, pričom budú prejavovať snahu o zníženie napäťa, dokážu ľahko a rýchlo nájsť kompromis. Základom efektívnej prevencie je, aby mali partneri zadefinovaný správny spôsob komunikácie už počas hlbšieho vývoja ich partnerského vzťahu. Čím skôr budú dôkladne oboznámení o dôležitosti ich vzájomného priateľstva, prevahe pozitívnych pocitov voči sebe a o spôsobe komunikácie, ktorá môže ohroziť ich prehľbujúci sa vzťah, tým skôr budú môcť vo svojom vzťahu pracovať s uplatnením efektívnych princípov a metód na stabilizáciu ich vzťahu.

Záver

Manželské páry novej generácie nebudú pochádzať v toľkých percentách z úplných rodín, čo prinesie závažné psychologické dôsledky. Rodina je a bude podriadená trhu práce, pričom je považovaná za druhoradú. Výsledkom je vysoká rozvodovosť, ktorá úzko súvisí s nedostatočným osvojením základných morálnych hodnôt ako je vernosť, odpustenie a úcta. Rozvod je však dôsledok už spomínaného prednostného postavenia práce, konzumného spôsobu života a v neposlednom rade i sebectva. Najčastejšími príčinami manželského rozvratu je však osobnosťná nezrelosť a manželská nevera. Dobrá správa je, že rozvodom možno účinne predchádzať. Efektívnymi preventívnymi prostriedkami by sa mohli stať kurzy prípravy na manželský a partnerský život na školách a v centrach voľného času pre mládež, podobné kurzy vo verejnoprávnej televízii alebo vytvorenie osnov pre predmet etická výchova, ktorý by nemal byť zamieňaný zo sexuálnej výchovou. V rámci preventívnych riešení nedorozumení v manželstve by bolo vhodné aplikovať etické princípy profesora Baumanna vo forme dotazníkov. Výstupy z takto sformulovaných dotazníkov majú potenciál poskytnúť pomoc partnerom, ktorí by ich prostredníctvom mohli posilňovať svoje manželstvo i jeho kvalitu.

Efektívna prevencia manželských nedorozumení a kríz by mala mať prioritné miesto, pretože rozvod prvotne prináša osobnosťnú spirituálnu krízu, po ktorej druhotne nastupuje porozvodová psychická ujma, ktorá môže trvať dlhodobo. Fenomén rozvodu je strašiakom manželských párov novej generácie. Je fenoménom modernity a rozvodovosť je v skutočnosti len na začiatku. Nie je to však proces vyznačujúci sa absolútne deterministickým charakterom. Ďalšie smerovanie tohto trendu je do značnej miery v našich rukách a zodpovednosť zaň spočíva v značnej miere na našich pleciach.

The possibilities of preventing marital conflicts by means of Urs Baumann's ethical approach

Summary

Urs Baumann properly and effectively defines the transformation of the social functions of marriage and the family, particularly in the labour market, deals with the contrast between the tradition and emancipation characterising the current marriage and family patterns, and recommends clear decision of the partners when entering the marriage. Emphasis is placed on divorce prevention that may be divided into two basic categories. The first is a good choice of life partner and the second is a proper way of acting during the marital crisis. Misunderstandings and problems emerging during a marital crisis should be resolved *in statu nascendi* in order to ensure the widest possible range of possibilities for the recovery and strengthening of marriage. Urs Bauman's ethical approach combined with logotherapy principles provides effective instruments for achieving early solution to marital problems. Providing assistance in the clarification of the causes of misunderstandings subsequently leading to a marital crisis may be considered as the primary component of this prevention-centered approach. It includes putting emphasis on patience and supporting the correct communication of married couples, which helps them to maintain mutual respect, honesty and objectivity, willingness to forgive, and rediscovering common values and goals. Other essential components of divorce prevention solutions include the organisation of regular courses of the preparation for partnership and

parenthood at schools and youth centres enriched with experiential programs led by experts from the field of supportive family sciences or the personal testimonies of “successfully married” couples. Using particular examples, this paper illustrates the effectiveness of Urs Baumann’s ethical approach combined with logotherapeutic principles applied to divorce prevention and enriched by the possible solutions offered by Christian religion and related supporting sciences. The article conveys a message that could be summarised as follows: The possibilities for preventive solutions to marital crises must be paid particular attention for the essential reason that divorce rate is more than 50 % and is likely to have a significant impact on the future life and formation of new generations.

Key words: marriage, ethical principles, marital problems, divorce prevention, strengthening marriage

Použitá literatúra

- BAUMANN, U.: Woher nimmt die Liebe ihr Vertrauen? Christliche Beziehungsspiritualität in einer Zeit der »kalten Herzen«, s. 189-206. In: GELLNER, CH. (Hg.): *Paar und Familienwelten im Wandel. Neue Herausforderungen für Kirche und Pastoral*. Zürich : Theologischer Verlag Zürich, 2007, 240 s. ISBN 978-3-290-20034-3
- BAUMANN, U.: *Utopie partnerschaft. Alte Leibilder – neue Lebensformen*. Düsseldorf : Patmos, 1994, 272 s. ISBN 3-491-77959-6
- BECK-GERNSHHEIM, E.: *Was kommt nach der Familie: Einblicke in neue Lebensformen*. München : Beck, 2000, 196 s. ISBN 3-406-45985-4
- DOHERTY, W. J.: Bad couples therapy: how to avoid doing it. In: *Psychotherapy Networker Magazine*, 26, (2), 2002. s. 26-33
- DUBACH, A., LIENEMANN, W.: «Vorwort». In: *Aussicht auf Zukunft. Auf der Suche nach der sozialen Gestalt der Kirchen von morgen*, Hg. v. DUBACH, A. – BAUMANN, U.: *Kommentare zur Studie «Jede(r)ein Sonderfall? Religion in der Schweiz»*, 2. Zürich : NZN, Basel : Reinhardt, 1997, 358 s. ISBN 3724509251
- Green pastures? Human mobility and christian communities in Central and Eastern Europe: Central and Eastern European Association for mission studies – (CEEAMS) Conference, 10 – 13 May 2016, Osijek, Croatia. In: *Acta Missiologica*, 10 , (1), 2016, s. 133. ISSN 1337-7515 (Print), ISSN 2453-7160 (On-line)
- HETTLAGE, R.: *Familien report: Eine Lebensform im Umbruch*. München : Beck, 1998, 303 s. ISBN 978-3-406-43983-4
- CHENAIL, R. J. et al.: Clients’ relational conceptions of conjoint couple and family therapy quality: A grounded formal theory. In: *Journal of Marital and Family Therapy*, 38 (1), s. 241-264, 2012, doi: 10.1111/j.1752-0606.2011.00246.x
- JELLOUSCHECK, H.: *Die Kunst als Paar zu leben*. Stuttgart : Kreuz Verlag, 1992, 155 s. ISBN 3-7831-2178-7
- JUREK, J.: Premature termination in couple therapy as a part of therapeutic process. Cross case analysis. In: *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, (2), 2014, s. 51–59
- KALINA, K. et al.: *Základy klinické adiktologie*. Praha : Grada, 2008, 388 s. ISBN 978-80-247-1411-0
- KRATOCHVÍL, S.: *Manželská a párová terapie*. Praha : Portál, 2009, 280 s. ISBN 978-80-7367-646-9
- LEVITT, H. M. et. al.: A Qualitative Meta-Analysis Examining Clients’ Experiences of Psychotherapy: A New Agenda. In: *Psychological Bulletin*, 142(8), 2016, s. 801-830, doi:10.1037/bul0000057

- MANTHEI, R. J.: What Can Clients Tell Us about Seeking Counselling and Their Experience of It? In: *International Journal for the Advancement of Counselling*, 27(4), 2005, s. 541-555, doi: 10.1007/s10447-005-8490-3
- MAUREDER, J.: *Zralost není luxus*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, 95 s. ISBN 978-80-7195-253-4
- MATĚJKOVÁ, E.: *Řešíme partnerské problémy*. Praha : Grada, 2009, 144 s. ISBN 978-80-247-2338-9
- NOVÁK, T.: *Žárlivost – jak ji zvládat*. Praha : Grada, 2009, 144 s. ISBN 978-80-247-2578-9
- PAULSON, B. L.: Client perceptions of hindering experiences in counselling. In: *Counselling and Psychotherapy Research: Linking research with practice*, 1, (1), 2001, s. 53-61
- PEUCKERT, R.: *Familienformen im sozialen Wandel*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2012, IX, 786 s. ISBN 978-3-531-18388-6
- Privátne interné materiály z: Institut für ökumenische Forschung, University of Tübingen
- WEBER, H.: *Všeobecná morální teologie*. Praha : Zvon, 1998. 366 s. ISBN 80-7021-292-6

Mgr. Mariana Hamarová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Inštitút misijnnej práce a tropického zdravotníctva sv. Jána Pavla II., Katedra misiológie

Katedra misiológie, VŠZSP sv. Alžbety, P.O.Box 104, 810 00 Bratislava, Slovakia

E-mail: hamarova.mariana@gmail.com

Coaching rodzinny jako pomoc w znalezieniu równowagi między życiem rodzinnym i zawodowym – doświadczenia polskie

Mieczysław Ozorowski, Dr Marek Kulesza

Abstrakt

Niniejsze opracowanie miało na celu wskazać doświadczenia polskie w zakresie Family Balance Coaching (FBC). Na Wydziale Studiów nad Rodziną Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie zrealizowano kilka projektów ponadnarodowych w tym zakresie. Zespół ekspertów nabył odpowiedniego doświadczenia w tym względzie. Wypracowano model pracy FBC, wykształcono zespół coachów rodzinnych oraz przetestowano opracowane rozwiązańe w zakresie FBC. W ten sposób udzielono pomocy kilkudziesięciu rodzinom, których członkowie pracują zawodowo. Ostatecznie przygotowano publikację naukową oraz praktyczną, która zawiera wskazówki dla coachów rodzinnych. Proces Family Balance Coaching koncentruje się wokół wzmacniania i nabycia kompetencji, które umożliwiają równoważenie życia zawodowego i rodzinnego. Nie jest to pragnienie osiągnięcia stabilizacji, ale jest to proces dynamiczny, w którym coachowana osoba, stara się zdobyć odpowiednie kompetencje do równoważenia życia zawodowego i rodzinnego w zależności od zmiennych okoliczności.

Słowa kluczowe: Family Balance Coaching, Rodzina, Coaching rodzinny, równoważenie życia zawodowego i rodzinnego.

Wstęp

Współczesny człowiek narażony jest na ciągły stres oraz poczucie braku wpływu na własne życie, zarówno w świecie pracy, jak i swojej własnej rodziny. Każdego dnia staje on wobec konieczności wyborów, które są coraz trudniejsze, ponieważ nie znajdują one ostoi w społecznie i kulturowo socjalizowanych sposobach myślenia, rolach społecznych i stylach życia. Współczesny człowiek sam musi na nowo, tworzyć własną tożsamość w płynnej rzeczywistości i na nowo określać swoje cele w życiu rodzinnym i zawodowym. W codziennym życiu da się zauważać sprzężenie zwrotne, jakie zachodzi pomiędzy różnymi aspektami funkcjonowania rodziny i pracy zawodowej. Dla jednych oznacza ono stres i szczególnie obciążenie, dla innych natomiast jest formą ubogacenia. Stanowiska te podlegają dużej polaryzacji, szczególnie ze względu na dynamiczne przemiany w obu obszarach życia ludzi pracujących. Powszechnie czuje się i podkreśla potrzebę, a nawet konieczność, znalezienia zarówno systemowych, jak i indywidualnych rozwiązań, mających za cel pogodzenie, względnie zrównoważenie obu – tak ważnych dla pracujących – sfer życia¹⁶².

Problematyka równoważenia życia zawodowego i rodzinnego nabiera coraz większego znaczenia. To zagadnienie jest rozpatrywane obecnie w coraz bardziej wielowymiarowy sposób. Jest to spowodowane z jednej strony zmianą postrzegania samej instytucji rodziny (koraz większe dążenia do zaspokajania indywidualnych potrzeb, zmiana tradycyjnych ról w rodzinie, autonomizacja jednostki, dążenie do samorealizacji) jak również dynamiką współczesnego rynku pracy (nienormowane godziny pracy, praca zdalna, migracja zarobkowa). Wyzwania stojące przed dzisiejszą rodziną mogą z jednej strony sprzyjać łączeniu życia zawodowego i rodzinnego, z drugiej strony mogą prowadzić do

¹⁶² Wprowadzenie, w: Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin poszukujących balansu między życiem zawodowym i rodzinnym, red. M. Kulesza, M. Ozorowski, J. Surzykiewicz, Warszawa 2019 s. 4.

konfliktu pomiędzy potrzebami jednostki a potrzebami systemu, jakim jest rodzina. Propozycja programu Family Balance Coaching jest formą wsparcia, która ma na celu nabycie kompetencji równoważenia życia rodzinnego/osobistego i życia zawodowego oraz internalizacji tych kompetencji w wewnętrzny świat wartości. Ma to pomóc w wykorzystywaniu nabytych umiejętności w życiu codziennym w pracy i domu rodzinnym¹⁶³.

Na Wydziale Studiów nad Rodziną UKSW w Warszawie realizowano kilka projektów związanych z Coachingiem rodzinnym. Między innymi zostały zrealizowane takie projekty jak: Coach rodzinny - innowacyjne podejście do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, nr: POKL07.02.01-14-003/13; Family balance coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin poszukujących balansu między życiem zawodowym i rodzinnym” Nr projektu: POWR.04.03.00-00-W281/15 oraz „Innowacyjne narzędzie diagnozy indywidualnych kompetencji równoważenia życia zawodowego i rodzinnego” Nr POWR.04.03.00-00-W181/16. Posiadamy więc dość duże doświadczenie w zakresie FBC.

1. Zarys koncepcji Family Balance Coaching

W przekonaniu wielu ludzi i w szeroko rozumianej opinii naukowej jeden z najważniejszych problemów, przed którymi stoi pracujący człowiek, jego rodzina oraz nowoczesne społeczeństwa stanowi osiągnięcie równowagi między sferą życia zawodowego a życiową przestrzenią rodzinną i szerzej życiem osobistym. Obie płaszczyzny: praca i osobiste życie pozazawodowe, w tym stosunki rodzinne, stanowią kluczowe elementy życia, które w znacznym stopniu współdecydują o jego jakości i dobrostanie jednostki, a w konsekwencji też o rozwoju społeczeństwa. Głównym celem wielu naukowców i praktyków – zajmujących się tym zagadnieniem, stało się ustalenie, w jakich warunkach jest możliwe pogodzenie pracy zawodowej z życiem osobistym, w tym rodzinnym¹⁶⁴. Wielu pracodawców pragnie pomóc swoim pracownikom w osiągnięciu równowagi pomiędzy zaangażowaniem zawodowym i życiem osobistym w tym rodzinnym. W krajach wysoko rozwiniętych pracodawcy wprowadzili wiele różnych udogodnień takich jak: elastyczny czas pracy, praca w nadgodzinach, czy pewne zmiany organizacyjne. Nie mniej jednak badania wskazują, że często nie są one skuteczne, a nawet zwiększą konflikt praca-rodzina¹⁶⁵.

Głównym założeniem koncepcji Family Balance Coaching jest odejście od dualistycznego postrzegania dwóch kluczowych obszarów funkcjonowania jednostki i zwrócenie się w stronę perspektywy zasobów i wzajemnego ubogacania życia zawodowego i rodzinnego. Proces FBC koncentruje się wokół wzmacniania i nabycia kompetencji, które umożliwią równoważenie życia zawodowego i rodzinnego. Należy zauważyć, że praca i rodzina nie muszą być widziane jako obszary życiowe skazane na chroniczny i nierozwiązywalny konflikt. W tym podejściu umiejętność równoważenia życia zawodowego w pracy a rodziną jest postrzegana jako jedna z kluczowych kompetencji społecznych, którą można nabycić i wzmacnić. Jest to propozycja modelu dynamicznego, a nie statycznego. Z uwagi na dynamizm życia jednostki, uwzględniając zarówno fazy rozwoju rodziny jak i fazy rozwoju zawodowego celem procesu coachingowym nie jest uzyskanie równowagi pomiędzy pracą a rodziną (rozumianej jako wartość statyczną, stałą, niezmenną niezależnie od sytuacji), a bardziej nabycie kompetencji ciągłego równoważenia pomiędzy tymi dwoma obszarami

¹⁶³ Problematyka ta została obszernie omówiona w publikacji: Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin poszukujących balansu między życiem zawodowym i rodzinnym, red. M. Kulesza, M. Ozorowski, J. Surzykiewicz, Warszawa 2019.

¹⁶⁴ JSURZYKIEWICZ, J.: *Ku równowadze w relacjach praca zawodowa a życie rodzinne: strategie działania*, w: *Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin ...*, s. 8-9.

¹⁶⁵ KOSSEK, E. E., VALCOUR, M., LIRIO, P.: *The sustainable workforce: Organizational strategies for promoting work-life balance and well-being*, w: P. Y. Chen, C.L. Cooper (red.), *Work and wellbeing: Wellbeing: A complete reference guide*, Oxford 2014 s. 295–319. GRÖNLUND, A., ÖUN, I.: *In search of family-friendly careers? Professional strategies, work conditions and gender differences in work-family conflict*. Community, work & family, 21(1) (2018), s. 87-105.

(monitorowania bieżących aktywności, dopasowywania ich do aktualnej sytuacji życiowej, potrzeb jednostki i sytuacji rodziny). Zakładamy bowiem, że nie jest możliwe (trwałe) uzyskanie oczekiwaneego poziomu równowagi w relacjach rodzinna (życie osobiste), a praca (życie zawodowe).

We współczesnej, zmiennej, epoce ważniejsze jest nie tyle chwilowe rozwiązywanie problemu, przez odwołanie się do bieżącej sytuacji, co raczej nabycie pewnej umiejętności radzenia sobie ze stale zmieniającymi się uwarunkowaniami – w pracy i w domu rodzinnym. Przedmiot relacji coach – klient jest nie tyle aktualny problem z równowagą między obiema sferami życia, lecz tym przedmiotem są umiejętności samodzielnego radzenia sobie z tego typu wyzwaniami dnia codziennego. Tymczasem w tradycyjnie pojmowanym modelu poradnictwa rodzinnego relacja poradnicza między doradcą a klientem (rodziną) budowana jest na płaszczyźnie problemu, z jakimi zgłaszają się do doradcy klienci.

Model Family Balance Coaching próbuje podejść pozytywnie do problemu równoważenia życia zawodowego i rodzinnego – to jest swoista nowość tej koncepcji. Odchodzimy od perspektywy konfliktu, trudności i zaburzeń w funkcjonowaniu jednostki, czy też rodziny i zwracamy się w stronę potencjałów i zasobów klientów oraz zasobów środowiskowych/rodzinnych. Podstawą oddziaływań w ramach FBC jest identyfikowanie oraz aktywizacja, a także wykorzystywanie zasobów i koncentracja na rozwiązaniach, a nie problemach oraz uwzględnianie niepowtarzalnej sytuacji każdego klienta. Jest to odejście od spojrzenia z perspektywy patogenetycznej. Klient sam podejmuje decyzje, nie jest sterowany przez specjalistę; zwiększa to poczucie sprawczości i decyzyjności oraz sprzyja przyjmowaniu odpowiedzialności za własne działanie. Wspierając poczucie sprawczości, podmiotowości oraz odpowiedzialności za własne postępowanie u klienta, odchodzi się od tradycyjnego kształtowania relacji pomocowej jako relacji między „nauczycielem” a „uczniem”, „wiedzącym profesjonalistą” a „niewiedzącym klientem”¹⁶⁶. Według założeń FBC klient po zakończeniu procesu coachingowego ma wzmacnić w sobie umiejętność samoregulacji w obszarze równoważenia życia zawodowego i rodzinnego¹⁶⁷.

2. Podstawy teoretyczne FBC

Pojęcie coachingu wydaje się być od strony definicji dość nieostre. W literaturze przedmiotu, a także w zakresie działania praktycznego spotykamy różne jego rozumienie. Z tego powodu ważnym wydaje się odwołanie do teoretycznych podstawa proponowanego rozwiązania w zakresie FBC, które pozwolą na doszczegółowienie i określenie profilu podejścia coachingowego. W zależności od przyjętej perspektywy oraz orientacji autorów w piśmiennictwie krajowym i zagranicznym odnajdujemy różne odwołania do grup koncepcji i założeń teoretycznych coachingu. Zazwyczaj jednak wymieniane są podobne nurty teoretyczne. Ich liczba waha się od kilku do kilkunastu¹⁶⁸. W koncepcji coachingu równoważenia życia zawodowego i rodzinnego za szczególnie istotne uznajemy założenia teorii konstruktivistycznych, psychologii Gestalt, psychologii humanistycznej i terapii skoncentrowanej na kliencie Carla Rogersa, psychologii poznawczej/RTZ oraz podejścia systemowe¹⁶⁹.

Współczesne koncepcje można uporządkować wokół dwóch centralnych nurtów teoretyczno-badawczych: „Work-Life Balance” i „Work-Family Balance”. Prezentują one te same zjawiska, ale przedstawione są w nich częściowo odmienne aspekty. Zazwyczaj ujmuje się w nich, że w węższym zakresie życie pozazawodowe jest prezentowane jako sfera relacji rodzinnych. W skutek czego można

¹⁶⁶ LENZ, A.: *Empowerment. Handbuch für ressourcenorientierte Praxis*. Tübingen 2011, s. 22.

¹⁶⁷ KULESZA, M.: *Family Balance Coaching – zarys koncepcji*, w: *Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin poszukujących balansu między życiem zawodowym i rodzinnym*, red. M. Kulesza, M. Ozorowski, J. Surzykiewicz, Warszawa 2019 s. 152-187.

¹⁶⁸ SURZYKIEWICZ ,J., KULESZA, M.: (red.), *Coaching społeczny. W poszukiwaniu efektywnych form wsparcia osób w trudnych sytuacjach życiowych*. Warszawa 2013.

¹⁶⁹ KULESZA, M.: *Family Balance Coaching – zarys koncepcji ...*, s. 154-174.

mówić o koncepcji równowagi pomiędzy pracą zawodową a życiem rodzinnym „work-family balance” (WFB). Pierwsze ujęcie jest bardziej ogólne i uwzględnia szerszy zakres różnych ról społecznych (np. mentor, sąsiadzi, itp.) Może ono być ujmowane również na poziomie grupy i społeczeństwa, podczas gdy w drugim, punkt ciężkości koncentruje się wokół ról spełnianych w rodzinie¹⁷⁰.

W zakresie relacji między pracą a życiem pozazawodowym opracowano w międzyczasie kilka powszechnie stosowanych modeli wyjaśniających zagadnienie rownoważenia (Boundary, Spillover, Compensation, Segmentation – Integration, Work – Life – Enrichment i Work – Life – Conflict). Niektórzy badacze proponują wprowadzenie modelu integralnego, który połączyłby charakterystyczne aspekty poszczególnych modeli, posiadających jednocześnie komplementarny charakter. Podobnie jest w odniesieniu do koncepcji zorientowanych na problematykę rodzinną. Widzimy starania zmierzające do opracowania zintegrowanych podejść typu „Work-Family-Interface”¹⁷¹. Najczęściej bazuje się tu na sześciu głównych koncepcjach: segmentacji (segmentation), kompensacji (compensation) i przenikania (spillover)¹⁷².

Stawianie i osiąganie celów w zakresie pracy i rodziny zachęca do równowagi między pracą a rodziną, tworząc poczucie skuteczności i satysfakcji w obu sferach. Zwracają na to uwagę Greenhaus i Allen (2011)¹⁷³. Według nich równowaga ta polega na poczuciu skuteczności i satysfakcji w odniesieniu do obu dziedzin życia i odgrywanych w nich ról: w pracy i w rodzinie. Zwraca się szczególną uwagę na równoczesną skuteczność i zadowolenie z pracy i rodziny, zgodnie z swoimi wartościami i priorytetami. Według Wayne (2017)¹⁷⁴ tego typu satysfakcja z osiągniętej równowagi między pracą zawodową a życiem rodzinnym ma duże znaczenie dla ogólnego poczucia balansu w życiu¹⁷⁵. Wynika z tego potrzeba dostosowania jej do umiejętności łączenia pracy z innymi sferami

¹⁷⁰ RANTANEN, J., KINNUNEN, U., MAUNO, S., TILLEMANN, K.: *Introducing theoretical approaches to WLB and testing a new typology among professionals*, Creating Balance? (2010), s. 27–46. https://doi.org/10.1007/978-3-642-16199-5_2.; J. H. Greenhaus, T. D. Allen, *Work-family balance: A review and extension of the literature*, w: J.C. Quick, L.E. Tetrick (red.), *Handbook of Occupational Health Psychology*, 2nd ed., Washington DC 2011, s.165-183; S. Poulose, N. Sudarsan, *Work life balance: A conceptual review*. International Journal of Advances in Management and Economics, 3(2) (2014), s. 1-17.; M. Gotowska, *Work Life Balance w modelu równowagi życia (bytu)*, w: R. Tomaszewska-Lipiec, red., *Relacje praca życie pozazawodowe. Droga do zrównoważonego rozwoju*, Bydgoszcz 2014, s. 61–71 .; K.S. Wilson, H. M. Baumann, *Capturing a more complete view of employees' lives outside of work: The introduction and development of new interrole conflict constructs*, Personnel Psychology 68(2015), s. 235–282, <https://doi.org/10.1111/peps.12080.>; C. Kelliher, J. Richardson, G. Boiarintseva, *All of work? All of life? Reconceptualising work-life balance for the 21st century*, Human Resource Management Journal, 29(2) (2019), s. 97-112.

¹⁷¹ J. SURZYKIEWICZ, *Ku równowadze ...* s. 13-14

¹⁷² J. G. Grzywacz, N. F. Marks, *Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family*, Journal of Occupational Health Psychology, 5(1) (2000), s. 111–126. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.111.>; P. Voydanoff, *Linkages between the work-family interface and work, family, and individual outcomes: An integrative model*.

Journal of Family Issues, 23(1) (2002), s. 138–164. <https://doi.org/10.1177/0192513x02023001007.>; N. Skinner, J. Chapman, *Work-life balance and family friendly policies*, Evidence Base, 4(2013), s. 1-25.; C. J. Gatrell, S. B. Burnett, C. L. P. Cooper, Sparrow, *Work-life balance and parenthood: a comparative review of definitions, equity and enrichment*, International Journal of Management Reviews, 15 (3)(2013), s. 300–316.; K. S. Wilson, H. M. Baumann, *Capturing a more complete view of employees' lives outside of work: The introduction and development of new interrole conflict constructs*, Personnel Psychology 68(2015), s.235–282. <https://doi.org/10.1111/peps.12080.>; A. Hirschi, K. M. Shockley, H. Zacher, *Achieving work-family balance: An action regulation model*, Academy of Management Review, 44(1)(2019), s. 150-171.

¹⁷³ J. H. Greenhaus, T. D. Allen, *Work-family balance: A review and extension of the literature*, w: J.C. Quick, L.E. Tetrick (red.), *Handbook of Occupational Health Psychology*, 2nd ed. Washington DC 2011, s.165-183

¹⁷⁴ J. H. Wayne, M. M. Butts, W. J. Casper, T. D. Allen, *In search of balance: A conceptual and empirical integration of multiple meanings of work-family balance*, Personnel Psychology 70(2017), s. 167–210. <https://doi.org/10.1111/peps.12132.>

¹⁷⁵ J. Surzykiewicz, *Ku równowadze ...* s. 15.

życia człowieka, takimi jak: dom, rodzina, własne pasje czy aktywność społeczna, które są podstawą samorealizacji oraz zapleczem dla pracy zawodowej i życia pozazawodowego¹⁷⁶.

Współcześnie opracowano szereg wartościowych modeli w tych zakresie. Można zwrócić uwagę na tzw. model cybernetyczny¹⁷⁷ oraz model oddziaływań i regulacji wyjaśniający, w jaki sposób jednostki strukturyzują swoje systemy ról i metody w dążeniu do równoczesnego osiągania celów w wielu rolach¹⁷⁸. Pomimo względnie zaawansowanej recepcji teoretyczno-praktycznych rozwiązań w duchu koncepcji równoważenia pracy zawodowej z życiem pozazawodowym „work-life-balance” (WLB) jeszcze nie znaleziono wyczerpującej definicji tego zjawiska. Dotychczasowe osiągnięcia badawcze w tym zakresie poddawane są krytycznej ocenie. Zwraca się uwagę na nie zawsze najlepszą jakość dotychczasowych badań. Wskazuje się, że mają one fragmentarny charakter, co jest przyczyną szeregu niespójności w opisie problemu¹⁷⁹. W konsekwencji utrudnione jest prowadzenie stosownych analiz, które systematyzują wiedzę z tego zakresu i pozwalałyby na prowadzenie badań porównawczych, niezbędnych do rozwoju i implementacji tego typu koncepcji¹⁸⁰.

3. Założenia procesu coachingowego Family Balance Coaching

Family Balance Coaching (FBC) to interaktywny zespół ustrukturyzowanych, profesjonalnych oddziaływań psychospołecznych, których celem jest przekazywanie kompetencji do odnajdywania balansu (równowagi) życia rodzinnego – zarówno w relacjach wewnętrzrodzinnych, jak również w stosunku do systemów zewnętrznych (głównie życie zawodowe i obowiązków służbowych)¹⁸¹. Metodyka postępowania odwołuje się wprost do założeń procesu coachingowego i bazuje częściowo na wypracowanym w latach 2013–15 modelu coachingu rodzinego (por. Kulesza & Kulesza, 2015)¹⁸², oraz odwołuje się systemowych modeli rodziny oraz równowagi rodziny (np. tzw. Model kołowy H. Olsona)¹⁸³.

¹⁷⁶ A. Hirschi, K. M. Shockley, H. Zacher, *Achieving work-family balance: An action regulation model*, Academy of Management Review, 44(1) (2019), s. 150-171; L. M. Lapierre, Y. Li, H. K. Kwan, J. H. Greenhaus, M. S. DiRenzo, P. Shao, *A meta-analysis of the antecedents of work-family enrichment*, Journal of Organizational Behavior, 39(4) (2018), s. 385-401.; R. A. Matthews, J. H. Wayne, S. J. McKersie, *Theoretical approaches to the study of work and family: Avoiding stagnation via effective theory borrowing*, w: T. D. Allen, L.T. Eby, (red.). *The oxford handbook of work and family*, New York 2016, s. 23–25.; L.A. McNall, J.M. Nicklin, A.D. Masuda, *A meta-analytic review of the consequences associated with work-family Enrichment*, Journal of Business and Psychology, 25(2010), s. 381-396.

¹⁷⁷ C. L. Adkins, S. F. Premeaux, *A cybernetic model of work-life balance through time*, Human Resource Management Review (2019), Wersja online: <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2019.01.001>.

¹⁷⁸ A. Hirschi, K. M. Shockley, H. Zacher, *Achieving work-family balance: An action regulation model*, Academy of Management Review, 44(1) (2019), s. 150-171.

¹⁷⁹ J. Surzykiewicz, *Ku równowadze ...* s.16.

¹⁸⁰ S. A. Poelmans, T. Kallith, P. Brough, *Achieving WLB: Current theoretical and practice issues*, Journal of Management and Organization J Man Org, 14(3) (2008), s. 227–238. <https://doi.org/10.5172/jmo.837.14.3.227>;;

C.J. Gatrell, S.B. Burnett, C.L. Cooper, P.Sparrow, *Work-life balance and parenthood: a comparative review of definitions, equity and enrichment*, International Journal of Management Reviews, 15(2013), s. 300-316.;

R. A. Matthews, J. H. Wayne, & S. J. McKersie, *Theoretical approaches to the study of work and family: Avoiding stagnation via effective theory borrowing*, w: T. D. Allen, L. T. Eby, T. D. Allen & L. T. Eby (red.), *The Oxford handbook of work and family*, New York 2016, s. 23-35; J.H. Wayne, J.G. Grzywacz, D.S. Carlson, K.M. Kacmar, *Work-family facilitation: A theoretical explanation and model of primary antecedents and consequences*, Human Resource Management Review 17 (2007), s. 63-76; G. N. Powell, J. H. Greenhaus, T. D. Allen, R. E. Johnson, *Introduction to special topic forum: Advancing and expanding work-life theory from multiple perspectives*, Academy of Management Review, 44(1) (2019), 54-71.

¹⁸¹ M. Kulesza, *Family Balance Coaching – zarys koncepcji ...* s. 174.

¹⁸² M. Kulesza, M. Kulesza, *Coaching rodzinny – zarys koncepcji*, w: M. Ozorowski, A. Najda, (red.) *Coaching rodzinny. Innowacyjne podejście do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*. Łomża 2015, s. 175–198.

¹⁸³ Model kołowy H. Olsona, por. A. Margasiński, *Model kołowy i skale FACES jako narzędzie badania rodziny, Historia, rozwój i zastosowanie*, Częstochowa 2011.

Podstawowymi obszarami eksploracji w Family balance coaching są systemy: rodzinny, zawodowy i osobisty. Podejście w FBC obejmuje te systemy jako przenikające się i wzajemnie zależne. Dlatego też działania prowadzone w ramach poszczególnych sesji i całego procesu koncentrują się na rozwoju kompetencji klienta i członków rodziny do uzyskiwania równowagi w tak zdefiniowanym polu¹⁸⁴. Poniższa prezentacja procesu FBC została wypracowana przez zespół ekspertów w wyżej wymienionym projekcie dotyczącym równoważenia życia zawodowego i rodzinnego. Opiera się ona na wewnętrznych opracowaniach i ekspertyzach sporządzonych na potrzeby w/w projektu. Obaj (Ozorowski i Kulesza) byliśmy członkami zespołu ekspertów w projekcie.

Do głównych wymiarów wpływających na napięcia i konflikty zaliczono:

- Konflikt pomiędzy pracą a rodziną (PR) w sytuacji kiedy wymagania, które związane są z pracą utrudnianą wypełnienie obowiązków rodzinnych.
- Konflikt pomiędzy rodziną a pracą (RP) w sytuacji kiedy zobowiązania wobec rodziny utrudniają zawodowy rozwój.

Głównym celem Family balance coaching jest rozwijanie umiejętności równoważenia napięć oraz wzmacniania zasobów i korzystania z nich dla uzyskania oczekiwanych w rodzinie efektów. Działania w ramach FBC obejmują następujące zagadnienia:

- Refleksja i ogląd obecnej sytuacji, wgląd i zrozumienie, dostrzeżenie korzyści oraz strat,
- Zobaczenie możliwości oraz dostrzeżenie konsekwencji w obecnej i przyszłej sytuacji w poszczególnych systemach przez klienta,
- Identyfikacja zasobów przez klienta,
- Rozwój umiejętności, kompetencji oraz podejmowanie działań przez klienta w zakresie uzyskiwania równowagi w układzie tych trzech systemów,
- Emocjonalne zrównoważenie klienta.

Założeniem w procesie FBC jest dynamiczne ujęcie i kształtowanie relacji między życiem rodzinnym i zawodowym. Osiągana w wyniku procesu Family balance coaching równowaga pracarodzina jest wyłącznie celem w osiąganiu kompetencji pozwalających na uzyskanie równowagi między życiem rodzinnym i zawodowym wraz z ich świadomym rozpoznaniem przez klienta i kontynuowaniem stosowania i rozwoju po zakończeniu procesu coachingowego¹⁸⁵. Wyodrębnione zostały trzy grupy kompetencji mające istotne znaczenie w równoważeniu życia rodzinnego i zawodowego:

- Kompetencje procesowe i systemowe
- Kompetencje osobiste
- Kompetencje społeczne

Zakres odziaływania oraz szerokie spektrum kompetencji wpływających na skuteczność w odnajdywaniu równowagi pomiędzy trzema systemami funkcjonowania klienta powoduje konieczność stosowania różnorodnych form pracy z klientem. W Family balance coaching główną formą pracy z klientem jest stosowanie narzędzi i interwencji należących do kategorii coachingowych. Dla podniesienia skuteczności oraz efektywności włączone zostały również inne formy pracy z klientem¹⁸⁶ tj.:

- Podstawowa forma odziaływania – coachingowe narzędzia / interwencje,
- Mini wykłady wprowadzające klienta w nowe zagadnienia, strategie oraz techniki,

---

¹⁸⁴ M. Kulesza, *Family Balance Coaching – zarys koncepcji ...* s. 175.

¹⁸⁵ M. Kulesza, *Family Balance Coaching – zarys koncepcji ...* s. 175.

¹⁸⁶ M. Kulesza, *Family Balance Coaching – zarys koncepcji ...* s. 176.

- Ćwiczenia / mini warsztaty pozwalające zastosować oraz utrwalić nowe techniki i strategie postępowania,
- Elementy mentoringu wyraźnie oddzielone od działań coachingowych i zakomunikowane klientowi po uzyskaniu od niego zgodny na taką formę pracy,
- Praca w grupach w formie coachingu grupowego w sytuacji celowości, a przede wszystkim możliwościłączenia innych osób z systemu rodzinnego lub zawodowego,
- Zadania, eksperymenty do wykonania pomiędzy sesjami,
- Podsumowania wykonanych zadań w celu uwypuklenia nowych doświadczeń oraz uruchomienia procesu zmiany,
- Narzędzia diagnostyczne pozwalające klientowi zwiększyć samoświadomość posiadanych zasobów, stosowanych strategii, stylów zachowań, rozwiązywania problemów itp.

Proces realizowany w ramach Family balance coaching stwarza poważne podstawy do holistycznego podejścia w ramach trzech sfer funkcjonowania klienta – członka rodziny. Coach w razie klientem koncentruje się na rozwoju i wykorzystaniu kompetencji, które mają istotny wpływ na równoważenie życia rodzinnego z zawodowym. Gwarantuje to wysoką skuteczność podejmowanych oddziaływań oraz efektywność całego procesu.

Ramy organizacyjne FBC są dość długie. Proces bezpośredniej interwencji coachingowej w fazach 1–3 obejmuje plan oddziaływań w okresie 3–4 miesięcy, podczas którego przewidziane jest 8–10 sesji coachingowych. Dodatkowo, po 2–4 miesiącach rekomendowane jest przeprowadzenie sesji dodatkowej, mającej na celu rozwój i wzmacnienie kompetencji samoregulacyjnych w zakresie równoważenia życia rodzinnego i zawodowego.

Podstawową formą sesji coachingowych są indywidualne spotkania z coachem w wymiarze 60 – 90 minut. Rekomendowany jest udział w sesjach coachingowych dodatkowej osoby (męża / żony, partnera / partnerki) oraz przeprowadzenie sesji grupowych. Zwiększa to efektywność i skuteczność procesu. Oczywiście jest to uwarunkowane zgodą i gotowością obu stron do uczestniczenia we wspólnej sesji Family balance coaching.

Model procesu coachingowego w ramach FBC oparty jest o następujące działania:

- Ustalenie celów
  - aktualne obszary zainteresowania,
  - zamiana obszarów na cele,
- Identyfikacja zasobów
  - od celów do zasobów ,
- Zwiększenie motywacji
  - od zasobów do planowania działania,
- Transfer
  - od planów do działania,
- Monitoring
  - od działania do refleksji nad uzyskiwanymi efektami

Struktura wypracowanego procesu Family balance coaching przewiduje 4 fazy oddziaływań:

- (1) faza przygotowania
- (2) faza identyfikacji i wdrożenia celów częściowych
- (3) faza podsumowania i zamknięcia procesu coachingowego
- (4) faza poprocesowa – rozwój i wzmacnianie samoregulacji w zakresie równoważenia życia rodzinnego i zawodowego.

Poniższa tabela wskazuje na różne i specyficzne działania odpowiadające poszczególnym fazom procesu FBC.

Faza przygotowania:	Identyfikacja i wdrożenie celów cząstkowych:	Podsumowanie i zamknięcie procesu coachingowego:	Rozwój i wzmacnianie samoregulacji w zakresie równoważenia życia rodzinnego i zawodowego:
<ul style="list-style-type: none"> • Nawiązanie kontaktu i ustalenie zasad • Rozpoznanie tzw. centrów życia • Diagnozowanie funkcjonowania w kluczowych obszarach życiowych • Diagnozowanie obszaru praca-rodzina (konflikty rodzina-praca, praca-rodzina) • Ustalenie obszaru oddziaływania/interwencji coachingowych • Ustalenie celu / celów 	<ul style="list-style-type: none"> • Formułowanie i zatwierdzanie strategii działania • Kształtowanie kompetencji uzyskania równowagi i równoważenia życia rodzinnego/ osobistego i życia zawodowego • Wdrażanie/stosowanie nabytych kompetencji • Równoważenie życia rodzinnego/osobistego i życia zawodowego – jako zinternalizowana wartość • Realizacja celów i zadań • Weryfikacja osiągnięć jednostki 	<ul style="list-style-type: none"> • Utrwalenie nabytych kompetencji • Podsumowanie procesu coachingowego • Rozmowa o dalszym rozwoju osobistym w obszarze samoregulacji • Ewaluacja 	<ul style="list-style-type: none"> • Realizacja samooceny w zakresie ustalonych do dalszego rozwoju na zamknięciu procesu kompetencji • Doskonalenie, rozwijanie kompetencji wpływających na uzyskiwanie balansu w obszarach rodzinnych, osobistym i zawodowym • Wzmacnianie umiejętności równoważenia życia rodzinnego, osobistego i zawodowego w nadchodzących zmianach w tych sferach • Przegląd realizacji celów i efektów • dokonanych zmian ▪ Wprowadzenie korekt i uzupełnienie do celów i strategii działania klienta

Poniżej przedstawiamy strukturę sesji coachingowych. Proces Family balance coaching podzielony jest na osiem–dziesięć sesji. Każda z tych sesji ma rekomendowany cel, zakres działań oraz wskazana paleta polecanych technik i narzędzi.

Cele poszczególnych sesji obejmują:

- Sesja 1
Zawarcie kontraktu oraz identyfikacja sytuacji klienta;
- Sesja 2
Określenie zasobów i oczekiwania klienta;
- Sesja 3
Określenie celów na proces – kompetencji rozwijanych przez klienta;
- Sesja 4
Formułowanie i zatwierdzenie strategii działania;
- Sesja 5–7
Realizacja celów i zadań w zakresie rozwoju kompetencji;
- Sesja 8
Podsumowanie procesu coachingowego;
- Sesja 9–10

Sesje dodatkowe w przypadku jak klient potrzebuje więcej czasu na rozwijanie wybranych kompetencji.

Model pracy coachingowej według założeń Family Balance Coaching stanowi cykl pojedynczych sesji przebiegających według określonego schematu. Zasadniczo skupia się on przede wszystkim na analizie bieżącego celu skoncentrowanego wokół procesu równoważenia życia zawodowego i rodzinnego, identyfikowaniu zasobów do momentu jego realizacji oraz ustalenia poszczególnych kroków. Do każdego etapu procesu FBC przyporządkowane są określone narzędzia i techniki pracy coacha. Te narzędzia i techniki pracy coacha w procesie FBC opisała Marta Kulesza w książce podsumowującej realizowany przez nas projekt¹⁸⁷.

W wielkim skrócie przedstawia się to następująco. Pierwszy etap FBC (etap przygotowania) związany jest z procesem nawiązania kontaktu z klientem. Odwołując się do założeń I etapu procesu FBC do najczęściej stosowanych narzędzi powinny należeć narzędzia eksploracyjno-diagnostyczne, takie jak koło życia, koło wartości, siatka celów, drzewo rodziny, kwestionariusz wartości Hauka, praca z metaforą/symboliką, techniki komunikacyjne (parafraza, komunikat empatyczny), koło konfliktów, mapa rol. Celem drugiego etapu jest rozwój kluczowych kompetencji osobistych, społecznych, systemowych i procesowych. Można tu zastosować: socjogram relacji, siatkę celów, metodę linię życia rodziny, Model GROW, kartę zasobów osobistych/zawodowych, analizę sił wspierających i hamujących, koło systemów i wzajemnego oddziaływanie, narzędzie linii czasu, pracę z przekonaniami, *action plan*. Narzędzia, które powinny być wykorzystane w trzecim etapie do ewaluacji i monitorowania przebiegu pracy w ramach Family Balance Coaching to: koło SMEK, koło systemów i wzajemnego oddziaływania, koło budżetu, role w systemach, pytanie o cud, praca z metaforą/symboliką, meta mirror, trzy pozycje, koło budżetu czasu. W ostatnim etapie procesu FBC można wykorzystać wszystkie stosowane wcześniej narzędzia i techniki pracy. Wszystkie te metody zostały zaprezentowane w tekście Pani dr Marty Kuleszy.

Należy zauważyć, że kluczowym aspektem warunkującym skuteczność procesu FBC jest osoba coacha. To kompetencje coacha uznawane są w wielu badaniach za czynnik decydujący o powodzeniu procesu coachingowego. Praktycy wskazują na konieczność nieustannego rozwoju osobistego coacha wspieranego superwizjami, coachingiem osobistym, a niekiedy procesami terapeutycznymi. Jednocześnie sylwetka coacha opiera się z reguły na budowie i opisaniu oczekiwanej profilu profesji, odwołującego się do oczekiwanych grup wymagań, kwalifikacji i kompetencji¹⁸⁸.

Podsumowanie

Niniejsze opracowanie miało na celu wskazać doświadczenia polskie w zakresie Family Balance Coaching. Na Wydziale Studiów nad Rodziną Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie zrealizowano kilka projektów ponadnarodowych w tym zakresie. Zespół ekspertów nabył odpowiedniego doświadczenia w tym względzie. Wypracowano model pracy FBC, wykształcono zespół coachów rodzinnych oraz przetestowano opracowane rozwiązanie w zakresie FBC. W ten sposób udzielono pomocy kilkudziesięciu rodzinom, których członkowie pracują zawodowo. Ostatecznie przygotowano publikację naukową oraz praktyczną, która zawiera wskazówki dla coachów rodzinnych. Proces Family Balance Coaching koncentruje się wokół wzmacniania i nabycia kompetencji, które umożliwiają równoważenie życia zawodowego i rodzinnego. Nie jest to pragnienie

¹⁸⁷ M. Kulesza, *Family Balance Coaching – wybrane narzędzia I techniki pracy*, w: *Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin poszukujących balansu między życiem zawodowym i rodzinnym*, red. M. Kulesza, M. Ozorowski, J. Surzykiewicz, Warszawa 2019 s.188-207.

¹⁸⁸ A. Hejduk, *Family Balance Coaching – sylwetka i profil kompetencyjny coacha*, w: *Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin ...* s. 208-218; M. Kulesza, *Family Balance Coaching – program kształcenia i rozwoju zawodowego coacha*, w: *Family Balance Coaching - psychospołeczne wsparcie rodzin ...* s. 220-239.

osiągnięcia stabilizacji, ale jest to proces dynamiczny, w którym coachowana osoba, stara się zdobyć odpowiednie kompetencje do równoważenia życia zawodowego i rodzinnego w zależności od zmiennych okoliczności.

Family coaching as a help in finding balance between family and professional life – Polish experience

Summary

This study is intended to indicate Polish experience in the field of Family Balance Coaching. Several transnational projects in this field were carried out at the Faculty of Family Studies at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. The team of experts has acquired relevant experience in this regard. An FBC work model was developed, a family coach team was trained, and the developed FBC solution was tested. In this way, help was granted to dozens of families whose members try to balance their professional and family life. Finally, a combined scientific-practical publication was prepared that contains tips for family coaches. The Family Balance Coaching process focuses on strengthening and acquiring competences that will allow balancing work and family life. As a matter of fact, its aim does not consist in achieving definitive stability since it is a dynamic process through which the coached person tries to acquire appropriate competences to balance work and family life and the same time constantly adapt her strategies to changing circumstances.

Keywords: family, Family Balance Coaching, Family Coaching, work and family life balancing

Prof. Dr hab. Mieczysław Ozorowski, ORCID 0000-0001-6081-0134

Wydział Studiów nad Rodziną UKSW w Warszawie

m.ozorowski@uksw.edu.pl

Dr Marek Kulesza, ORCID 0000-0001-6962-5488

Wydział Studiów nad Rodziną UKSW w Warszawie

m.kulesza@uksw.edu.pl

Zlepšenie kvality života rodín s dieťaťom s Downovým syndrómom. Skvalitnenie zdravotno-sociálnej starostlivosti a sociálnej podpory

Mária Šustrová

Abstrakt

Po roku 1994 sa pre ľudí s Downovým syndrómom a ich rodiny urobilo množstvo pozitívnych zmien zahŕňajúcich zavedenie optimálnej zdravotnej starostlivosti spolu so včasnou intervenciou, a tiež inkluzívne vzdelávanie, sociálnu podporu a množstvo iných opatrení. Pokroky sú evidentné najmä v oblasti umožnenia a rozvoja inkluzívneho vzdelávania a v súvislosti so zdravotnou starostlivosťou o ľudí s Downovým syndrómom. Autorka v príspevku opisuje všeobecný trend, ktorý udáva tón starostlivosti o deti s Downovým syndrómom vo svete a niektoré špecifické trendy v slovenskej populácii. Na Slovensku pôsobí Centrum Downovho syndrómu pri Slovenskej zdravotníckej univerzite v Bratislave, ktoré je jediným špecializovaným pracoviskom tohto druhu v našej krajine. Zabezpečuje komplexnú starostlivosť o deti a dospelých ľudí s Downovým syndrómom (DS) a súhrnné konzultácie pre ich rodiny. Optimálna zdravotná starostlivosť, psychologické a sociálne intervencie a konzultácie pomáhajú rodinám detí s DS, aby sa stali súčasťou inkluzívnej spoločnosti, no predovšetkým zlepšujú celkovú kvalitu ich života.

Kľúčové slová: Ľudia s Downovým syndrómom, optimálna zdravotná starostlivosť, inkluzívne vzdelávanie, sociálna podpora, kvalita života

Úvod

Zlepšenie kvality života ľudí s Downovým syndrómom (DS) možno dosiahnuť súčinnosťou optimálnej zdravotníckej starostlivosti s adekvátnou výchovou a vzdelávaním. Ľudia s Downovým syndrómom sú rovnoprávne ľudské bytosti, ktoré majú prirodzené ľudské práva, plnú ľudskú dôstojnosť a hodnotu ako všetci ostatní členovia spoločnosti (7). Základným predpokladom zdravého vývinu dieťaťa s DS je jeho výchova v rodine. Rodina predstavuje prirodzené prostredie, v ktorom dieťa vyrastá ako každé iné. Dôležitou súčasťou starostlivosti je pomoc a poradenstvo rodinám detí a dospelých ľudí s DS.

Odborná starostlivosť je komplexom prístupov viacerých odborníkov: ošetrujúcich lekárov, lekárov špecialistov, psychológov, logopédov, špeciálnych pedagógov, sociálnych pracovníkov a iných. Integrálnou súčasťou týchto odborných skupín sú aj samotní rodičia detí s DS. Od narodenia dieťaťa s DS lekári sledujú základné funkcie jednotlivých orgánov a pripravujú preventívne a liečebné programy. Podľa medzinárodného štandardu optimálnej zdravotnej starostlivosti sa u všetkých jedincov bez ohľadu na vek sledujú pravidelne v ročných až dvojročných obdobiach zrak, sluch, funkcia štítnej žľazy, základné hematologické, metabolické a imunologické parametre. U malých detí sa v starostlivosti prevažne orientujeme na prevenciu chorôb respiračného traktu, potravinových alergií, na stimuláciu svalového tonusu, zlepšovanie jemnej a hrubej motoriky a na vývin reči. U detí školského veku je v popredí starostlivosť o zlepšenie rečového prejavu a artikulácie, zlepšenie pohybovej zdatnosti a obratnosti, prevencia a liečbu zmien pohybového aparátu, prevencia porúch funkcie štítnej žľazy a imunodeficiencie a zapojenie detí do plného vzdelávacieho procesu. U dospievajúcich a dospelých je nevyhnutná prevencia porúch výživy, najmä obezity, na čo slúži predovšetkým racionálne stravovanie a správna životospráva. Veľmi dôležitá je aj prevencia

duševných chorôb, ktorá sa uskutočňuje zapájaním jedincov do zmysluplných aktivít, príprava na zamestnávanie a podporované zamestnanie, príprava na osamostatňovanie a zabezpečenie podporovaného bývania (13,14,17).

Na zabezpečenie duševného zdravia a zlepšenia kvality života ľudí s DS je potrebné usmernenie a zabezpečenie pocitu sebauspokojenia a sebarealizácie. Najlepšou cestou je profesionálne uplatnenie, voľba vhodného zamestnania a dôstojného bývania. Pobyt v ústavnej starostlivosti nie je vhodnou alternatívou ani pre výchovu dieťaťa, ani pre dospelých ľudí s DS. Ľudia s DS a ich rodiny sú oprávnené žiť čo možno najprirodzenejším životom. Vhodná integrácia sa začína už v rodine, kde sa ľudia s DS môžu zúčastňovať každodenných udalostí. Veľkú podporu pre rodičov dieťaťa s DS znamenajú stretnutia s inými rodinami. Znižujú pocit ich osamelosti a podporujú ich sebaúctu. Stretnutia s inými rodičmi naučia rodičov, že nie sú sami a že môže existovať rodinné šťastie. Najlepšou cestou k inkluzii je zapojenie sa do kultúrnych a športových aktivít, buď v rámci špecializovaných klubov a organizácií alebo v integrovaných skupinách spolu s deťmi a dospelými bez zdravotného postihnutia – znevýhodnenia (3).

Z histórie starostlivosti o deti s DS

Ľudia s Downovým syndrómom donedávna boli a v niektorých komunitách ešte stále sú považovaní za ľudí nižšej kategórie. Po druhej svetovej vojne bola väčšina detí s mentálnym postihnutím (dnes jedinci s intelektovým znevýhodnením) vrátane ľudí s Downovým syndrómom odkladaná za hranice civilizácie, do uzavretých enkláv ústavnej starostlivosti v celoročných zariadeniach. Človek s chromozómom navyše nezypadal do obrazu perfektnej spoločnosti. Rodinným príslušníkom sa odporučila ústavná starostlivosť ako optimálne riešenie zdravého vývinu ich dieťaťa zabezpečovaného „profesionálnymi pracovníkmi“. Len málo rodín malo možnosť vychovávať jedinca s DS v rodinnom kruhu. Spoločnosť predstavovala navonok len tzv. „zdravú populáciu“. Na uliciach, v spoločnosti sa pohybovali zväčša iba zdraví ľudia. Segregácia ľudí s intelektovým znevýhodnením vplývala negatívne na celú spoločnosť – postihnutí žili v izolácii a nenaučili sa praktikám bežného života, zdraví sa odnaučili tolerancii, empatii a ľudskému prístupu k blížnemu. Hádam najhoršie na tom boli rodičia, ktorým sa narodili deti s kombinovaným postihnutím – intelektovým - mentálnym, telesným a zmyslovým (10).

Štatistické ukazovatele boli neúprosné. Stredná dĺžka života ľudí s DS nedosahovala ani polovicu priemeru očakávanej strednej dĺžky života bežnej populácie. Podľa Ostera (8) ľudia s Downovým syndrómom sa dožívali v roku 1936 priemerne 9 rokov, v roku 1949 15 rokov, v roku 1969 Benda (1) sa už udáva priemerný vek 18,3 roka a v roku 1980 až 30 rokov. Najmä po II. svetovej vojne sa zlepšením celkovej zdravotníckej starostlivosti a obzvlášť zavedením antibiotickej liečby a neskôr adekvátnou kardiochirurgickou intervenciou zlepšil celkový zdravotný stav ľudí s Downovým syndrómom, čím sa predĺžila ich stredná dĺžka života.

Situácia sa aj u nás postupne mení. Čoraz menej detí s postihnutím sa dostáva do ústavnej starostlivosti. V niektorých regiónoch sa rodinám okrem lepšej zdravotnej starostlivosti poskytuje aj včasná intervencia, sociálne poradenstvo a adekvátné vzdelávanie. Sme však len na začiatku tohto snaženia. Prekvapuje ma, že rodičom, ktorým sa narodilo dieťa s Downovým syndrómom, sa v niektorých zariadeniach ešte i dnes podávajú informácie o budúcnosti ich dieťaťa, ktorých obsah absolútne nezodpovedá medicínskym poznatkom tretieho tisícročia, a to spôsobom, ktorý je vzhľadom na súčasné štádium vývoja našej civilizácie jednoducho neprípustný (11, 12).

Čo by mali rodičia a vychovávatelia vedieť?

Nejedna matka, nejeden otec či súrodenc sa pri otázke, čo bolo najťažšie pri výchove ich dieťača či brata/sestry s Downovým syndrómom priznávajú, že nie samotné dieťa a problémy s jeho výchovou, ale predsudky jednotlivých ľudí, ako aj laickej či odbornej komunity týkajúce sa možného spolunažívanie ľudí s Downovým syndrómom so zdravou populáciu respektíve možnosti ich integrácie do majoritnej spoločnosti. Svoje tvrdia, že nestačí len priať dieťa do rodiny, nestačí optimálna odborná a domáca starostlivosť. Po prekonaní prvých prekážok týkajúcich sa zdravotných problémov a zvýšených nárokov na opateru dieťača a čas rodičov prichádzajú po druhom roku života problémy spočívajúce v bariérach, ktoré stavia spoločnosť. Týkajú sa možností začlenenia dieťača do normálneho prúdu života. Dieťa sa učí nielen od dospelých a s dospelými, ale hlavne zo skúseností (17).

Najlepšou skúsenosťou sú pre neho rovesníci, a to buď súrodenci blízki vekom alebo zdravé deti z okolia, od ktorých sa učí odpozorovaním, napodobovaním. V súčasnosti je k dispozícii množstvo štúdií a vedeckých prác, ktoré dokazujú, že dieťa s Downovým syndrómom sa najlepšie rozvíja v prostredí iných detí. V prvom rade sa to týka komunikácie a vývinu reči (4, 6). Deti s Downovým syndrómom sú mimoriadne vnímatelne – majú vynikajúce pozorovacie schopnosti a najmä majú dobre vyvinutú zrakovú percepciu a pamäť. Súrodenci a iné deti z okolia, z komunity, zo škôlky sú ich najlepšími učiteľmi. Rodičia a učitelia pôsobia skôr ako moderátori a mediátori. Vo vyspelých krajinách Európy už prišli na to, že výchova a vzdelávanie má prebiehať v inkluzívnom prostredí, kde sa deti učia jedny od druhých. Nezáleží ani tak na obsahu a náplni učiva, ako na získaných skúsenostiach, ktoré dieťaču pomôžu lepšie sa orientovať vo svojom prostredí. Deti z integrovaného prostredia sa dokážu lepšie prispôsobiť okoliu, vedia lepšie rozoznať, čo je relevantné a čo nie. Navyše sa vo veku dospievania môžu lepšie rozhodnúť, čo chcú robiť, kde chcú byť zamestnaní, s kym chcú žiť a ako si predstavujú svoj život. Stávajú sa menej závislými od druhých, menej zaťažujú svoje okolie, svojich rodičov, vychovávateľov a v neposlednom rade sú menej závislí aj po ekonomickej stránke. Zo všetkých detí a dospelých s intelektovou dizabilitou tvoria jedinci s Downovým syndrómom najlepšie integrovateľnú a najmenej problémovú skupinu. Navyše, ľudia s Downovým syndrómom sa necítia byť menejcenní. Pri správnej výchove, vedení a usmerňovaní vedia byť sebavedomí, sebestační a tolerantní k druhým. Sú empatickí a dokážu sa vcítiť do problémov iných ľudí a odhaliť aj skryté emocionálne problémy. Práve táto vlastnosť im zabezpečuje v rovine morálky vysoký kredit (5). Aj pre tieto vlastnosti sa často stávajú najobľúbenejšími členmi rodín. Miláčikmi rodín sa teda nestávajú „zo súčitu“, pre ich toľko proklamované slabé miesta, ako je intelektová dizabilita a problémy s krátkodobou pamäťou, ale pre svoju čistotu duše, úprimnosť a schopnosť rozoznať naozajstné hodnoty života – rodinné vzťahy a teplo domova. Takýmto spôsobom vyrovnávajú moderné trendy novodobej spoločnosti, ktorá je zameraná viac na materiálne hodnoty a konzumpciu.

Nie všetci jedinci s Downovým syndrómom majú to šťastie, že vyrastajú v rodine s pochopením a s prevahou pozitívnych výchovných hodnôt. V rodinách, ktoré vedia oceniť ich hodnoty a stimulovať ich schopnosti, v rodinách, ktoré nepodčiarkujú ich slabosti a menejcennosť (11, 15).

Časť odborníkov a rodičov, ktorí boli schopní „načúvať“ ich svojskej reči, prebojovala postupne pozitívne zmeny v starostlivosti, najmä zdravotníckej, pedagogickej a logopedickej. Program optimálnej zdravotníckej starostlivosti dokáže u väčšiny detí a dospievajúcich predchádzať klinickým prejavom chorôb a metabolických zmien. Vhodná pedagogická príprava, ktorá podľa nového školského zákona umožňuje vzdelávanie pre všetkých, je prvým krokom k ich inkluzii do spoločnosti. Ich vnútorná reč je oveľa bohatšia ako expresívne verbálne vyjadrenie. Preto potrebujú citlivé vedenie už od raného veku, aby sa kvôli rečovému deficitu nezvýrazňovala ich menejcennosť (16,17).

Všeobecné princípy

1. Ľudia s Downovým syndrómom sú rovnoprávne ľudské bytosti, ktoré majú všetky prirodzené ľudské práva a plnú ľudskú dôstojnosť a hodnotu ako všetci ostatní členovia rodiny.
2. Všetky rodiny dieťaťa s Downovým syndrómom by mali dostať čo najlepšiu pomoc a podporu, aby sa mohli primerane vyrovnať s prítomnosťou a starostlivosťou o takéto dieťa v rodine.
3. Rodina je prirodzeným prostredím, kde dieťa s Downovým syndrómom vyrastá ako ktorékoľvek iné dieťa a kde dostáva svoju výchovu.
4. V situáciách, keď dieťa nemôže byť začlenené do pôvodnej rodiny, môžu dať primeranú lásku a starostlivosť dieťaťu adoptívne alebo pestúnske rodiny. Pobyty v ústave nie sú vhodnou alternatívou pre výchovu detí s Downovým syndrómom.
5. Ľudia s Downovým syndrómom a ich rodiny sú oprávnené žiť čo možno najprirodzenejším životom. Vhodná integrácia sa začína už v rodine, kde sa ľudia s Downovým syndrómom môžu zúčastňovať každodenných udalostí a kde sa môžu vlastnými schopnosťami zúčastňovať na možných cieľoch rodiny.
6. Matky detí s Downovým syndrómom potrebujú špeciálnu podporu spoločnosti na dosiahnutie optimálnej sebarealizácie, na uskutočnenie svojich aktivít, vrátane profesionálneho uplatnenia.
7. Súrodenci detí s Downovým syndrómom si zasluhujú špeciálnu pozornosť rodiny. Ako dôležité členovia integračného celku majú právo na podporu svojho osobného rozvoja, ako aj na možnosť zúčastňovať sa na živote a rozhodovaní rodiny.
8. Vzájomná podpora medzi manželmi je základným pilierom pri optimálnej starostlivosti o dieťa a šťastie celej rodiny.
9. Pre rodičov dieťaťa s Downovým syndrómom majú veľkú hodnotu stretnutia v skupinách. Znižujú ich pocit osamelosti a podporujú ich sebaúctu. Stretnutia s inými rodičmi detí s Downovým syndrómom naučia rodičov, že nie sú sami a že môže existovať skutočné rodinné šťastie (17).

Čo by mali rodiny vedieť ?

1. Rodiny majú právo, aby dostali plnohodnotnú a uváženú informáciu o Downovom syndróme, a to už v čase prenatálnej starostlivosti, ak je diagnóza dokázaná z výsledkov odberov plodovej vody a genetickej analýzy. Odporuča sa, aby - pokial' je to možné - sa táto informácia podala v prítomnosti oboch rodičov.
2. Aj po narodení dieťaťa s Downovým syndrómom by sa mala prvotná informácia podať obom rodičom v tom istom čase, a to uspokojujúcim, podporujúcim a pozitívnym spôsobom. Prvá kolízia s rodičmi môže mať za následok hlboké a dlhotrvajúce dôsledky. Rodiny majú byť informované aj o existujúcich rodičovských organizáciách, ktoré ich môžu podporiť a informovať.
3. Možnosť pomoci zo strany rôznych podporných skupín v spoločnosti sa postupne zvyšuje a mala by sa ďalej zlepšovať. Prístupné sú rôzne programy, ktoré sa môžu prispôsobiť kultúrnym a lokálnym možnostiam.
4. Rodiny možno povzbudit' znalosťami o nových pokrokokach v tejto oblasti, ako aj informáciou o tom, ako sa ich deťom s Downovým syndrómom môže pozitívnym spôsobom pomáhať. Rodičia si musia byť vedomí toho, že ich dieťa môže mať prípadné ďalšie zdravotné problémy, ktorých riešenie je súčasťou komplexnej starostlivosti o ich zdravie.
5. Rodiny musia spoznáť, že každé dieťa je individualitou s vlastnými schopnosťami a možnosťami, ktoré volajú po čo najplnšej sebarealizácii (17).

Čo by rodiny a odborníci mali robiť ?

1. *Významný pokrok v biomedicínskych vedách a vo vzdelávaní ľudí s Downovým syndrómom, ako aj zmeny postojov spoločnosti vedú k zvýšeným očakávaniam, nádejam a efektívnejšiemu každodennému fungovaniu ľudí s Downovým syndrómom. Profesionálni pracovníci a komunita – povzbudení nárastom vedomostí o Downovom syndróme - by mali zabezpečovať primeranú integráciu v súlade s konkrétnymi predpokladmi každého jednotlivca s Downovým syndrómom a pomáhať mu pri dosiahnutí sebarealizácie.*
2. *Cieľom všetkej pomoci a vzdelávania detí a dospelých s Downovým syndrómom je zabezpečiť im čo najväčšiu autonómiu v rámci spoločnosti. Deti s Downovým syndrómom budú mať prospech zo vzdelávania v čo najmenej obmedzujúcim prostredí.*
3. *Odborníci a rodičia musia vo výchovnom a socializačnom procese pracovať ako partneri. Táto spolupráca by mala byť podporovaná na všetkých podstatných stupňoch života dieťaťa, akými sú včasná pomoc, začiatky školskej dochádzky, zaúčanie sa do povolania, zamestnanie, volba nezávislého života a iné.*
4. *Hlavnými protagonistami pri programe včasnej starostlivosti sú rodiny. Naozajstné prirodzené spojenie medzi dieťaťom a rodičmi tvorí podstatný prvk vo vývoji dieťaťa.*
5. *Rodiny treba povzbudit' k tomu, aby späťne poskytli svoje vlastné skúsenosti a pozorovania profesionálnym pracovníkom, ktorých vedomosti a kompetencie sa môžu takto obohatovať.*
6. *Rodičia i profesionálni pracovníci musia u detí s Downovým syndrómom venovať špeciálnu pozornosť rozvoju celkovej komunikácie, vrátane reči a jazyka.*
7. *Pri uskutočňovaní výchovných aktivít by sa mala venovať pozornosť rozdielom, ktoré boli dokázané v reakciach detí s Downovým syndrómom na rôzne zmyslové vnemy, ako aj v iných neuropsychických procesoch.*
8. *Najnovšie pokroky v metodológii týkajúcej sa vzdelávacej stratégie - najmä čítania, písania a matematiky - umožňujú zlepšiť možnosti uplatnenia a uspokojenia jedincov s Downovým syndrómom. Počas vzdelávania je potrebné maximálne podporovať ich rozpätie pozornosti, motiváciu a tiež sebaúctu.*
9. *Rodiny musia svojim deťom ponúknut' viaceré možnosti pre získavanie rôznych skúseností, dať im možnosť voľby a viesť ich k zodpovednosti za ne. To je ideálna cesta na dosiahnutie optimálnej autonómie a sociálnej kompetencie.*
10. *Pracovné možnosti pre dospevajúcich a dospelých jedincov s Downovým syndrómom by mali byť prispôsobené ich osobným schopnostiam a možnostiam. Včasný a rôznorodý predpracovný výcvik by mal byť zameraný na individuálne záujmy osobnosti, manipulačné schopnosti a možnosti zodpovedného rozhodovania.*
11. *Nepretržitý výchovný program by sa mal plánovať na celé obdobie dospelosti, aby sa dosiahla stimulácia učebného procesu a sústavné prispôsobovanie meniacim sa požiadavkám okolia.*
12. *Nevyhnutnou súčasťou správneho fungovania každej rodiny sú spoločné a individuálne voľnočasové aktivity. Okrem potrebného oddychu vedú rodinu ku kultúrnemu a poznávaciemu obohateniu, k udržiavaniu kvalitného životného štýlu cez pravidelné pohybové aktivity a športovanie a k zlepšovaniu medziľudských a sociálnych vzťahov v rodine a komunite. Práve voľnočasové aktivity sú dôležitou súčasťou integračných mechanizmov a včlenenia (inklúzie) ľudí s Downovým syndrómom do normálneho prúdu života.*
13. *Rodiny by sa mali povzbudiť k tomu, aby sa aktívne pripojili k podporným rodičovským skupinám s cieľom spoločne dosiahnuť pozitívne zmeny v spoločnosti. Mali by si uvedomiť, že individuálna snaha je skôr krátkodobá a vyžaduje si veľkú osobnú námahu, kým skupinová akcia môže*

zabezpečiť s menším nasadením ďalekosiahlejšie zmeny a úspechy v prospech detí s Downovým syndrómom (17).

Paradoxy prenatálnej starostlivosti

Aká je však u nás realita? Narodenie dieťaťa s Downovým syndrómom sa stále považuje za neúspech prenatálnej starostlivosti, za pochybenie rodičov či gynekológov (2). Na Slovensku sa narodí ročne priemerne 40 detí s Downovým syndrómom, v rokoch 1998 – 2004 to bolo priemerne 64 detí ročne. Je pravdou, že nie všetky deti sa narodia do rodín, kde budú milované a očakávané aj so svojím vienkom „čohosi navyše“. Nie všetky rodiny vedia zabezpečiť deťom s DS sociálne zabezpečenie na dobrej úrovni. Ak sa však rodičia z akýchkoľvek dôvodov rozhodnú napriek predpokladanej prenatálnej diagnóze svojho dieťatka - trizómia 21 - o jeho donosenie a privedenie na svet, stretávajú sa s veľkým nepochopením okolia. Ani dnes nie sú ojedinelé nevhodné výroky odborníkov po narodení dieťatka s Downovým syndrómom (11, 12). Vyberám z anamnestických údajov niektoré z nich:

- „*Prečo ste nešli na potrat? Teraz zaťažujete našu spoločnosť nielen ekonomicky, ale zvyšujete počet mrázakov.*“
- „*Nepochopím ako ste Vy, vysokoškolsky vzdelaná osoba, mohli súhlasiť s narodením takéhoto dieťaťa.*“
- „*Narodilo sa Vám mongoloidné dieťa, prečo ste nič proti tomu nerobili počas tehotenstva.*“
- „*Ste ešte mladá, dajte dieťa do ústavu, ved' budete mať ešte zdravé deti. Nekazte si život takýmto menejcenným dieťaťom.*“

Prekonávanie bariér a budúcnosť

Rodičia detí s Downovým syndrómom sú počas života svojich detí vystavovaní nesmiernemu tlaku zo strany okolia. Často namiesto pomoci a pochopenia od zodpovedných musia znášať nejedno príkorie pri obhajovaní práv svojho dieťaťa. Tí, ktorí nepoznajú práva a povinnosti rodičov, sa často bez akéhokoľvek odporu podriadia nezmyselným nariadeniam či odporúčaniam. Ak sa chcú rodičia aktívne podieľať na výchove svojho dieťaťa, stretávajú sa často s nepochopením profesionálnych pracovníkov, ktorí ich aktivitu považujú za vstup na svoje teritórium a ohrozenie ich výsadného postavenia. Mnohí profesionálni pracovníci, najmä sociálni pracovníci, ale aj niektorí lekári a pedagógovia, považujú rodičov skôr za „amatérov, ktorí sa im pokúšajú „fušovať“ im do remesla“, ako za partnerov, pričom im vyhovuje ich submisívne postavenie. Veľa návrhov zo strany rodičov vnímajú skôr ako kritiku, ktorej sa okamžite bránia predpismi a príkazmi zhora. Konzervatívi priradujú rodičovi rolu trpiaceho a neraz dokonca tiež akéhosi hendikepovaného občana. Neuvedomujú si pritom, že doba sa mení. Cestou získavania relevantných informácií o problematike cez internet, knižnice a masmédiá, cestou spájania sa v občianskych združeniach má väčšina rodičov dostatočné vedomosti o problematike a neuspokojí sa s nekompetentnými rozhodnutiami a výrokmi úradníkov, pedagógov či iných odborníkov. Tým nechcem povedať, že medzi odborníkmi nie sú vysoko odborne kvalifikovaní ľudia s dostatočným prístupom a morálnym kreditom (3, 16).

Rodičia detí s Downovým syndrómom prekonávajú počas života svojho dieťaťa niekoľko kritickejších období. Prvé je po jeho narodení, druhé pri odmietnutí odborníkov, či už pedagógov, sociálnych pracovníkov, psychológov alebo zdravotníckych pracovníkov pri zaradení dieťaťa do zodpovedajúceho výchovného a vzdelávacieho procesu, tretie pri osamostatňovaní sa okolo 18. roku života a zaradení do normálneho prúdu života.

Prvé kritické obdobie po narodení dieťaťa s Downovým syndrómom je vari najdôležitejšie pre zaradenie a prijatie dieťaťa do rodiny a spoločnosti. Pre väčšinu rodičov týchto detí je to veľká neznáma. Je iba málo tých, ktorí o oznamenej diagnóze niečo vedia alebo sa s človekom s obdobným

postihnutím už stretli predtým. Prvá informácia odborníka rodičom o možných perspektívach ich dieťaťa rozhoduje nielen o prijatí dieťatka do rodiny, o jeho integrácii, ale aj o duševnej rovnováhe samotných rodičov. Zle nasmerovaná odborná rada, v ktorej prevažujú nekompetentné výroky a negatívne informácie nad pozitívnymi, môže jednoznačne ovplyvniť kvalitu života malého človečika. Je nemálo rodičov – silných osobností, ktorí napriek negatívne označeným perspektívam ich dieťatka sa rozhodnú priať ho do rodiny a dať mu čo najviac lásky, kvalitnej starostlivosti, výchovy a optimálneho vzdelania (6, 17).

Dnes vieme, že deti s DS vyrastajúce v rodine, obklopené láskou a rodičovskou starostlivosťou, sa vyvíjajú oveľa lepšie ako tie, ktoré sú hneď po narodení umiestnené do ústavnej starostlivosti. Rodičia, ktorí prijali svoje dieťa bezvýhradne, sa stávajú navyše kvalitnými odborníkmi pri zabezpečovaní včasnej pomoci v rámci potrebných stimulačných cvičení – hrubej a jemnej motoriky, stimulácie reči a neskôr pri zlepšovaní sociability, komunikácie a aktívneho včleňovania do spoločnosti. Mnohí rodičia sa práve z dôvodov nedostatočnej odbornej úrovne profesionálov rozhodli pre zmenu svojho povolania a študujú formou denného alebo diaľkového štúdia potrebné odbory, ako je sociálna práca, sociálne poradenstvo, špeciálna pedagogika, zdravotníctvo, právo a iné. Aj vďaka rodičom zdravotne postihnutých detí sa na Slovensku podarilo (nateraz aspoň) časť z nich integrovať do riadneho vzdelávacieho procesu. Aj vďaka ním sme zabezpečili zlepšenie zdravotníckej starostlivosti, otvorenie viacerých chránených dielní a zariadení podporovaného bývania.

Viaceré štúdie, diplomové a doktorandské práce študentov sociálnej práce a pedagogických fakúlt nás presvedčili o nutnej zmene v systéme sociálnej starostlivosti o ľudí s Downovým syndrómom. Z prieskumov vyplýva, že rodičia detí s DS hodnotili prácu zdravotníkov – najmä pediatrov, vývinových pediatrov, neurológov a iných zdravotníckych odborníkov, špeciálnych pedagógov a psychológov - od vynikajúcej, cez dobrú, až po menej uspokojivú. Žiaľ, k práci sociálnych pracovníkov sa nevyjadrovali, lebo ju nepoznali. V prvom období života, keď rodičia najväčšmi potrebovali pomocnú ruku a emočnú pomoc zo strany sociálnych pracovníkov, o nich vôbec nevedeli. Stretávali sa s nimi až neskôr - pri konaniach na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny, keď vybavovali náležitosti týkajúce sa kompenzácií a sociálnej podpory. Sociálni pracovníci si nevyslúžili negatívne posudky len nedostatočnou toleranciou a empatiou, ale najmä nedostačujúcimi vedomosťami o problematike mentálneho postihnutia – intelektového znevýhodnenia. Dnes, keď sa môžeme pochváliť stovkami absolventov akademického odboru „sociálna práca“ ročne, je nedostatočná siet sociálnych pracovníkov a ich nedostačujúca odborná úroveň skutočne zarážajúca.

Nové trendy

Ešte aj dnes mnohí pedagógovia presviedčajú rodičov detí s Downovým syndrómom, že ich dieťa sa nikdy nenaučí čítať, písat či počítať. Výsledky z popredných centier vzdelávania týchto detí však hovoria o opaku. Takmer všetci jedinci s DS sa naučia nielen čítať a písat, ale sú schopní dobre zvládnuť aj základné matematické úkony. Na to však treba veľa energie nielen zo strany moderne orientovaných profesionálnych pracovníkov, ale aj rodičov. Nové trendy vo vzdelávacom procese sa netýkajú iba detí a dospelých s DS, ale aj iných jedincov s intelektovým postihnutím – znevýhodnením. Pre nás na Slovensku sú veľkým prínosom vzdelávacie kurzy Feuersteinovej metódy zlepšovania kognitívnych funkcií a učenia matematiky „krok za krokom“, ktorú rozvíja pani Netty Engels z Holandska (19). Tieto osobnosti ukázali nielen odborníkom, ale aj rodičom detí s DS, že ich deti sú schopné nielen počítať z hlavy, ale sú schopné zvládať aj zložitejšie matematické úlohy. Moderné postupy vedú k rozvíjaniu krátkodobej pamäte a k zlepšeniu abstraktného myslenia. Mnohí sa pytajú, či má význam takého učenie? Samozrejme, že áno – je predsa potrebné pripraviť deti a mladých ľudí

s DS na vstup do bežného prúdu života. Vďaka inkluzívnomu vzdelávaniu sa desiatky detí s DS podarilo včleniť do bežného vzdelávacieho procesu (6).

S postupom času sa veci pomaly ale isto hýbu vpred. Mení sa povedomie širšej populácie, ale aj názory odborníkov, no najmä, zlepšujú sa vedomosti a povedomie rodičov detí s DS. Prispieva k tomu lepšia komunikácia, lepšia informovanosť cez rôzne komunikačné zdroje, osobné kontakty a osobné príklady dobrej praxe. S potešením môžeme ukázať na najnovšie z lastovičiek, ktoré nám prinášajú posolstvo nádeje: v rokoch 2017-2019 boli dané do náhradnej starostlivosti štyri novonarodené deti s DS. Dve deti sú už adoptované, dve sú v profesionálnej rodine. Z väčších detí sa ďalšie dve dostali do profesionálnych rodín. K vlastným deťom so súrodencom s DS pribudli ďalšie deti s chromozómom navyše. Deti v náhradnej starostlivosti dostali svoj domov – milujúcich rodičov a šťastných súrodencov.

Záver

Všetko, čo prináša život, je limitované. Úprimne verím, že vďaka uskutočňovaniu optimálnej zdravotníckej starostlivosti a správnej politike začleňovania jedincov so zdravotným postihnutím, ako aj vďaka špecifickému vzdelávaciemu prístupu a profesionálemu uplatňovaniu, budeme môcť rozvíjať potenciál každého dieťaťa a napomôcť mu k dosiahnutiu naplnenia jeho plnohodnotného života.

Zdravotníci si v tomto procese budú musieť plniť nejednu úlohu. Určenie správnej diagnózy asociovaných metabolických zmien, ako aj včasná starostlivosť a pomoc dieťaťu musia byť vo zvýšenej miere plánované a realizované na spôsob individuálnej a včasnej pomoci rodine. Rodič sa musí stať neodmysliteľnou súčasťou tímovej práce odborníkov. Konzultácie lekárov a iných odborníkov musia byť rozsiahle a kvalifikované a musia ponúknutť seriózne a presvedčivé odpovede na otázky rodičov. Včasná pomoc predstavuje otvorený, holistický a interdisciplinárny systém pomoci zo strany všetkých relevantných skupín profesionálov – zdravotníkov, pedagógov, psychológov a iných odborníkov, ktorých spája snaha o zlepšenie fyzického a mentálneho stavu dieťaťa. Tento systém však nemôže byť funkčný bez partnerského vzťahu a spolupráce s rodičmi. Iba na základe dobrých vzťahov medzi odborníkmi a rodičmi možno docieliť, v súčinnosti s vhodným prostredím, adekvátnu stimuláciu, a tým zabezpečiť čo najlepší vývin dieťaťa.

Systémová práca viacerých odborníkov je veľmi dôležitá. Pozostatky individuálneho privlastňovania si pacienta sú nám veľmi dobre známe. Výroky „môj pacient, moje vedomosti, moje výpovede a moje terapeutické posteje“ musíme nahradíť snahou o riešenie problémov v prospech čo najlepšieho vývinu dieťaťa. Ide teda o „našich spoločných pacientov, klientov a o naše spoločné vedomosti“. S takýmto prístupom som sa stretla v centrach včasnej starostlivosti nielen v Nemecku, Dánsku, Francúzsku, ale aj v USA a Kanade. Odborníci v centrach včasnej starostlivosti pracujú nielen v zariadeniach, ale sa sústredia aj priamo na pomoc v rodine (16).

Pozitívny prístup k problematike ľudí s Downovým syndrómom znamená nielen ich nepodceňovanie, profesionálny prístup a etický postoj, ale aj nepreceňovanie svojich prístupov v zmysle prehnaného prejavovania ľútosti a neadekvátneho zasahovania do chodu rodiny. Ukažovateľom optimálneho prístupu je interdisciplinárna spolupráca a tímová práca. Cieľom snaženia je človek - človek, ktorý má právo na život aj so svojimi obmedzenými schopnosťami, aj so svojou obmedzenou kapacitou vnímania okolia a reakciami naň. Zákony nášho svedomia sú predchodcami zákonov o ochrane ľudských práv ľudí so zdravotným postihnutím. Lekár nielen ako diagnostik a liečiteľ, ale najmä ako prognostik a človek s humánnym poslaním musí byť nápomocný nielen deťom a dospelým ľuďom s DS, ale najmä ich rodičom.

Dovoľte mi na záver zacitovať slová, ktoré zazneli z úst profesora Siegfrieda Pueschela z USA: „Pevne verím a cítim, že je tu potreba prinávratenia sa k základom existencie a hľadania pravdy, potre-

ba oživenia úcty k životu a nesebeckého záujmu o ľudskú dôstojnosť. Potrebujeme sa vrátiť k rešpektovaniu svätosti života a hodnôt ľudskej bytosť“.

Improving the quality of life of the families with Down syndrome child through better healthcare and social support

Summary

After 1994 a lot of significant positive changes have been made for persons with Down syndrome and their families. Thanks to optimal health care program including early intervention, inclusion in education, social support and many other aspects, evident development and progress have occurred in Down syndrome's treatment and education of people suffering from it. The author describes the general worldwide trend in the care for the children with Down syndrome and some specific trends observed in Slovak context. In Slovakia works the Centre of Down syndrome affiliated to Slovak Medical University in Bratislava. It is a unique specialized department of this kind providing comprehensive care of children and adults with Down syndrome (DS) and offering counselling for their families. Optimal health care as well as adequate and timely psychological and social interventions not only help the families with Down syndrome children to be a part of inclusive society, but also improve their overall quality of life.

Keywords: people with Down syndrome, optimal health care, inclusion in education, social support, quality of life

Použitá literatúra

1. BENDA, C. E.: *Down's syndrome: Mongoloism and its management*. New York : Grune and Stratton, 1969, 169 s
2. HÁJEK, Z.: Základní metody prenatální diagnostiky. In: Hájek, Z., Kulovaný E., Macek, M.: *Základy prenatální diagnostiky*. Praha : Grada, 2000, s. 145 – 171
3. KRCHŇAVÁ, Z.: *Včasná intervencia pre rodiny detí s Downovým syndrómom – sociálne poradenstvo a problémy pri žiadosti o kompenzáciu sociálneho znevýhodnenia*. In: Šustrová, M. (ed): Zdravotné a sociálne problémy ľudí s Downovým syndrómom, Trizómia 21, o. z., 2014, s.113-119, ISBN 978-80-971461-0-8
4. KRCHŇAVÁ, Z., ŠUSTROVÁ, M.: *Úloha sociálneho pracovníka vo včasnej intervencii pre rodiny detí s Downovým syndrómom*. In: Aktuální trendy sociální práce (Česko-slovenské perspektivy rozvoje). Sborník z medzinárodní vedecké konference. Příbram : Ústav sv. Jana Nepomuka Neumanna, 2016, s.116-120, ISBN 978-80-906146-8-0
5. LEBERSORGER, J. J.: *Autonómia a identita – hlavné ciele plnohodnotného života v dospelosti*. In: Šustrová, M. (ed): Zdravotné a sociálne problémy ľudí s Downovým syndrómom, Trizómia 21, o. z., 2014, s. 96-103, ISBN 978-80-971461-0-8
6. LECHTA, V.: *Základy inkluzívni pedagogiky*, Praha : Portál, 2010, 440 s., ISBN 978-80-7367-679-7
7. LEJEUNE, J., Gautier, M., Turpin, M. R.: *Etudes chromosomes somatiques de neuf enfants mongoliens*. Comptes Rendus de l Academie de Sciences Paris, 248, 1959, s. 1721-1722
8. OSTER- GRANITE, M. L. et al.: *Neurobiological consequences of trisomy 16 in mice*. In: C. J. Epstein (ed.): *The neurobiology of Down syndrome*. New York : Rave Press, 1990, s. 137 - 151
9. PUESCHEL, S. M., ANNERÉN, G., et al.: *Guidelines for optimal medical Care of Persons with Down Syndrome*. Acta paediatr.1995, 84 č. 8, s. 823-827. ISSN 1651-2227.
10. PUESCHEL, Siegfried M.: *A Parent's Guide do Down Syndrome. Toward a Brighter Future*. Baltimore, USA : Paul H. Brookes Publishing Co., 2001, 320 s. ISBN 1-55766-452-8

11. ŠUSTROVÁ, M.: *Ethic issues and dilemata on Down syndrome*. In: Šuvada, J., Czarnecki, P., Mrázová, M.: *Interdisciplinary updates on health in Europe*. Warsaw : Warsaw Management University Publishing House Prof. Leszka Krzyzanowskiego, 2016, s. 153-167. ISBN 978-83-7520-214-4
12. ŠUSTROVÁ, M.: *Various ethic issues of Down syndrome – prenatal and postnatal dilemma*. In: Šuvada, J., Czarnecki, P., Tománek, P.: *Updates in Social Pathology II*, Warsaw : Warsaw Management University Publishing House Prof. Leszka Krzyzanowskiego, 2016, s. 207-221. ISBN 978-83-7520-217-5
13. ŠUSTROVÁ, M.: *Medicínske aspekty ranej starostlivosti o deti s Downovým syndrómom. História starostlivosti na Slovensku*. In: Aktuální trendy sociální práce (Česko-slovenské perspektivy rozvoje). Sborník z medzinárodní vedecké konference. Příbram : Ústav sv. Jana Nepomuka Neumanna, 2016, s.108-115. ISBN 978-80-906146-8-0
14. ŠUSTROVÁ, M.: *Zvýšená prevalencia autoimunitných chorôb u jedincov s Downovým syndrómom s parciálou a translokačnou formou*. In: Alergie. Časopis pro kontinuální vzdělávání v alergologii a klinické imunologii, 2019, ročník 18, s. 59, ISSN 1212-3536
15. ŠUSTROVÁ, M.: *Milí rodičia dieťatka s Downovým syndrómom*, Bratislava: Spoločnosť Downovho syndrómu, Perfekt, 2001, 24 s. ISBN 80-8046-187-2
16. ŠUSTROVÁ M.: *Parents, family and the Child Born with Disability*. In: GLASA Jozef (ed.): *Ethics of Human Genetics. Challenges of the (post) genomic era*. Bratislava : Charis, 2012, s. 123-127. ISBN 80-88743-51-6
17. ŠUSTROVÁ, M.: *Diagnóza Downov syndróm*. Bratislava : Spoločnosť Downovho syndrómu, Perfekt, 2004, 240 s. ISBN 80-8046-259-3
18. ŠUSTROVÁ, M.: *Dôsledky nedostatku vitamínu D na imunitný systém a kostný metabolizmus u ľudí s Downovým syndrómom*. In: ŠUSTROVÁ Mária (ed.): *Zdravotné a sociálne problémy ľudí s Downovým syndrómom*. Trizómia 21, o. z., 2014, s. 42-60. ISBN 978-80-971461-0-8
19. ŠUSTROVÁ M.: *Skúsenosti s aplikáciou Feuersteinovej metódy FIE u ľudí s Downovým syndrómom*. In: ŠUSTROVÁ Mária (ed.): *Zdravotné a sociálne problémy ľudí s Downovým syndrómom*, Trizómia 21, o. z., 2014, s. 139-144. ISBN 978-80-971461-0-8

Prof. MUDr. Mária Šustrová, CSc.

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Nám. 1 mája 1, 811 01 Bratislava

maria.sustrova@gmail.com

Obrázok č.1: Mama Evka s dcérkami –

športovkyňami

Obrázok č.2: Šťastná veľká rodina s dvoma

det'mi s DS

Obrázok č.3: Kamarátky od prvých krôčkov

s rodičmi

Obrázok č.4: Malý anjelik s bratom a rodičmi

Obrázok č.5: Malá herečka princeznička Biby

s bratom a rodičmi

Obrázok č. 6: Športovec Jurko na Špeciálnej

olympiáde v Schladmingu

- © Trnavská univerzita v Trnave, Teologická fakulta, 2019
© doc. PhDr. Rastislav Bednárik, CSc., JUDr. Zuzana Bošnáková, prof. ThDr. Ladislav Csontos SJ,
PhD., Mgr. Mariana Hamarová, Dr Marek Kulesza, prof. dr hab. Władysław Majkowski SCJ, dr.
hab. Józef Młyński, prof. dr hab. Mieczysław Ozorowski, dr Justyna Stępkowska, MD, PhD.,
prof. MUDr. Mária Šustrová, CSc., Mgr. Silvia Zábavová CJ, PhD., 2019

Teologická fakulta Trnavskej univerzity
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava
tel.: +421 2/52 77 54 10
www.tftu.sk

Kultúrne a sociálne vplyvy na stabilitu rodiny

Výstup z projektu APVV 15-0189 „Vybrané faktory pro-rodinnej stratégie a podpora stabilnej rodiny
v multikultúrálnom prostredí“

Recenzovaný zborník

Editori: prof. ThDr. Ladislav Csontos SJ, PhD.
dr. hab. Józef Młyński

Prvé vydanie

Vedeckí recenzenti:
doc. ThDr. Jozef Kyselica SJ, PhD.
prof. dr hab. Andrzej Kozera

Zodpovedná redaktorka: Mgr. Anna Dirbáková
Grafická úprava: Ivan Janák

Vydala Dobrá kniha
pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity
ako svoju 1437. publikáciu, na Slovensku 1209.

Dobrá kniha, P. O. Box 26
Štefánikova 44, 917 01 Trnava
tel.: 033 / 59 34 211
e-mail: dobrakniha@dobrakniha.sk
www.dobrakniha.sk

Strán 122 – AH 10,71

ISBN 978-80-8191-223-8